

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_232135

UNIVERSAL
LIBRARY

بیاریے لو انا ایزد بخشای شکر

گوهرین نامہ

یعنی

نہدے از تشریف نام فارسی و عربی واردو
 دہ طبع آسمان پیوند الادیب الفاضل مولوی محمد احسن اسد خان ثاقب
 پروفیسر عربی و فارسی و کٹوریا کلج، گوالیار
 مہینو نام مولوی محمد نصر اسد خان بہادر صدر صدر ہلوی ثم اکبر آبادی

۱۳۴۱ھ

باہتمام

محمد حسن علوی

در انوار المطابع المکتوبہ مطبوعہ گردیہ

ہرست مضامین کوہیرن نامہ

Checked 1969.

(.xoxo.)

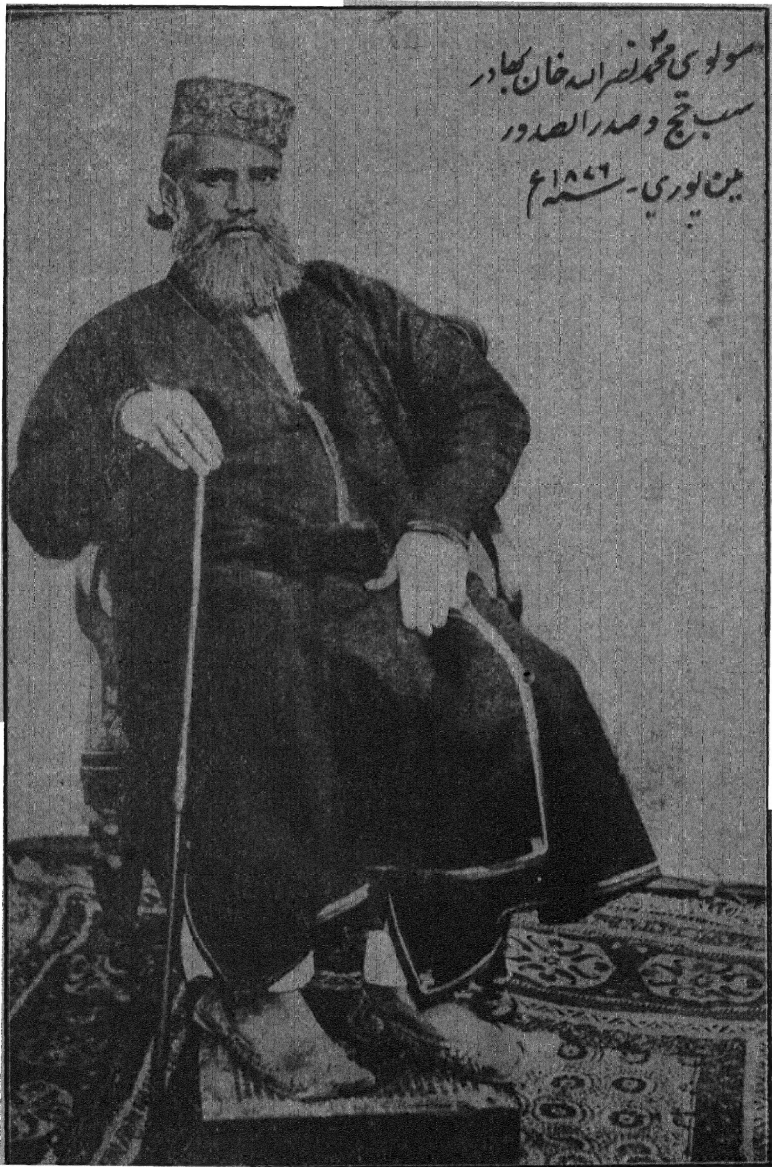
- (۱) دیباچہ از جناب حافظ شمس الدین احمد صاحب ایم اے بی ایل
- (۲) نشر فارسی، صفحہ ۱۴ - ۱۱۳
- (۳) نظم فارسی، " ۱۱۴ - ۱۳۷
- (۴) شعر عربی، " ۱۳۸ - ۱۴۶
- (۵) نشر اردو، " ۱۴۷ - ۱۶۸
- (۶) نظم اردو، " ۱۶۹ - ۱۸۱
- (۷) خطوط و تقریبات علماء و ادباء مصر و ایران و ہندوستان، صفحہ ۱۸۲ - ۲۱۴

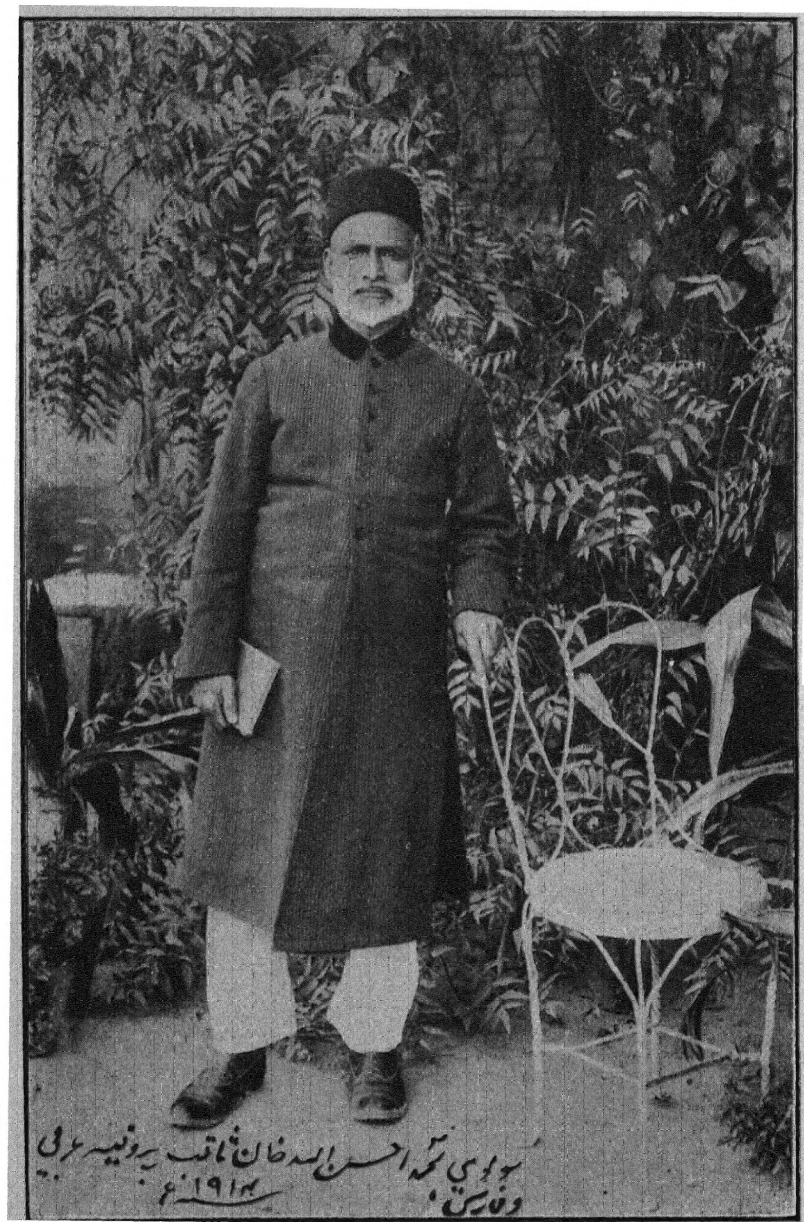
ضروری نوٹ

(.xoxo.)

ناظرین قبل ملاحظہ کتاب کو از روئے صحت نامہ صحیح مندرجہ درجہ
طبیعت کتدر ہوگی

اس کتاب میں کاتب نے اکثر مقامات پر لال کی جگہ داوا اور او کی جگہ مال لکھی ہیں
ناظرین کا ناظر کہیں کاتب نے نشانات بھی بعض مقامات پر غلط لکائے ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

و بیاجیه نوشته چشم و چراغ و دودمان اہل بیت سعادت انش
و تنگاہ حافظ شمس الدین احمد ایم اے لیکر ارگور منت
بر زمین کالج مظفر پور بہار کہ از عمر و دولت برخوردار بودہ
کامیاب و کامگار نشاتین باشند

بعد از حمد خداوند زمین و زمان و نعت رسول انس و جان علیہ الصلوٰۃ
اسلام من الملک المنان میگوید حضرت العباد لم یفقر الی اللہ بعد شمس الدین احمد کہ این
تاب بلاغت نصاب فیقہ فصاحت کتب نتیجہ طبع و قادماہ فلک سخن گستر میسر
معنی پوری نقادہ قافیہ پیوندان حرف سر از برہ سخن سنجان معنی آرا و دانش پرور
ستوہ گہر ایساں خزان ہوشمند می نقاد فنون و شوار پسندی و الا پایہ گرین سرای
زین الافاضل برہان الفضائل الادیب اللیب اللودعی الکامریب
سلالہ الامجد و الاعیان خلاصہ کمل هذا الزمان استاذنا و ملجأنا المولوی
محمد حسن اللہ خان احام اللہ احترامہ و رفع عرہ و مقامہ کہ نائب مخلص مہر مند

با صراحت این اقل انام که در وکتور یا کالج، گو الیاد در بی لے کلاس از آنجناب استفاد
 می کرد صورت اجماع گرفت، الحق بغض والا فطرش شاہ سخن اندازہ کار خود گرفت
 و تنگناے جهان از حسن معنی پُر آوازہ گشت، نثر بالید، نظم نازید، یارب سہا سخن
 چه قدر وسیع افتادہ کہ گروہا گروہ از خوش نوایان ز رفت نگاہ پس ہم در گذرند و کرانہ
 پدید آرست، بنامیز و میخانہ کلام چه مایہ بادہ پرز و بر بجام دارد کہ ابنوہ در ابنوہ از میکشان
 شرانجانہ معنی سیہ مست افتادہ اند و هیچ کس ازین شراب مرد افکن برب حرف انکار نیست
 نکته سنجان فارس چه قیامتہا کہ از سخن گرم آشکار نساختند کہ خود نامہاے گران از ایشان
 از ان نشان می دہد ہر یک از سعدی و نظامی در میدان سخن شہسوار است و سخنور
 قیامت کار چون روزگار بساط ہستی این گران مایگان بلند پایہ در نور دید نازک
 خیالان آخر را تشریف وجو پوشانید از عرفی و کلیم و ظہوری و سلیم نغمہ سراہا کردند و
 عالم را شیفۃ رنگین ادایہا اگر دانیدند ہم زبان از نشیب خاک بر فراز آسمان شد
 و ہم لطافت معنی بازار نزاکت گلہاے چین و شکست اما درین جزو زمان خاموش گین
 خاتمہ حضرت استادی در مادہ سخن بدیع نگاری ہنگامہ بر فراز سپیدی آورده کہ قیامت
 کاری ہاے جلال از نظیری از نظر افتاد زلال طبعش میخانہ سخن را حق بغیش است،
 و سیہ مست فکرش از ساقی بزم اندل جہش سخن از توجہش بر تہہ اعجاز رسید تا کارش بالا
 گرفت و حیفش پایہ والا، ہان و ہان سخن سنجان خرید پرزورہ داد انصاف دہند و بینند
 کہ لیلای سخن جلوه گشت و عذر اے کلام او پرورہ اگر ترست و قدر فصاحت مست و اگر
 نظم مست سرمایہ بلاغت، مہ جبینا نزد رشتان سرے دیویش خریدار و آفتاب
 نشاندہ مست بادہ سخنوری، حور طلعتانند در گلکہہ اشعارش رضوان را پیکر حیرت ساخته

سرگرم معنی گستری سخن را بر کرسی نشانده، و کرسی حروفش را از عرش گذشته، کیست که بهمتالیش خواندش، و کجاست که بهپایه اش داندش، آله طریق سخن سپهرش کار هر کس است، و با شهباز بال مساوات زدن نه یار اسه مور و گس، یارب ذات بابرکات خدام، علی جناب مستغنی عن المدح والا لقاب حضرت استاذی عم فیضه از احداث رونق با قفلون مدام مصون باد، بحجرت النون و الهصاد،

سپس عرض می کنم که محمد امان الله خان آفریدی جدا مجد حضرت استاذی دمام ظله در ایام شباب شریک همات و مجادلات مهاراجه جیونت را، و دیگر والی اندور و نواب محمد امیر خان بهادر مرحوم فرمان رده اسه تو ناک نواب محمد غفور خان بهادر رئیس جاوړه و غیر هم بوده عمر در جنگ و نیزه و تاخت تا راج بسره آوړه در شجاعت و بیست اشتها داشت، بالاخر قطعات زمین خرید نموده در دلی نشست، نو دسال عمر یافت و در آگره ۱۸۹۹ هجری رحلت نمود، با نواب اشرف خان بهادر فیروزه جنگ رئیس شاه پور بهورکی ضلع متهرا و نواب دلی داد خان بهادر رئیس بالاگره ضلع بلند شهر پوندر قریب داشت همین پسرش عالیجناب مرحوم و غفور مولوی محمد نصر الله خان بهادر صدک لصدک بعد از فرو شدن هنگامه غدر ۱۳۰۵ هجری ملازمت دولت برطانیه اختیار فرمود از دلی برید، و در آگره اکنه و اراضی خرید نموده توطن گزید، راستی که آن ذات گرامی در اقم آوردن مکارم سنیه مانند خلق حسن و شگفتگی طبع و بذل وجود و شجاعت و مردانگی و قدرت اعزه و احباب و دستگیره ارباب حاجت و گره کشای اصحاب غرض از بدائع ایام، و در وادار پرستی و طاعت ایزد یحون کیتا بنده فرمان پذیر حضرت خداوندی عز اسمه بود و جماعت را از غزه و احباب و احباب شناسا پس خود گزشت که همواره ذکر محاسن

مناقب اومی نمودند چنانچه حضرت مولانا اندکے از صفات و محاسن ایشان نظم فرمود اندک
 حیث قال ۷

راغم سخن مسلک توحید را پذیر	زان بنده مطیع رضا جوی کردگار
از شرک بود کاره و بر شرع مستقیم	میداشت در دلے بنی جان دل نکا
از خلق خوش بود دل خلق بر دهم	در پردلی نمود سہمیش بروزگار
در رنگ وجودے از فرق تا قدم	گلہ سہ نوازش و احسان کردگار
طبعے شگفتہ داشت کہ صدہ ہوتا	برے بیک ترانہ رنگین دل از ہزار
مددستی یگانہ و در یکدلی تمام	دچارہ سازی من و تو ہم داشت عار
دہ بدل ز رنہ شت بار بابل فضل ننگ	می کرد در ہدایت ماجب اختیار

و آن دالا نظر حضرت استاذی را کہ اکبر فرزندانش بود از کمال شفقت و مرحمت علوم
 و فنون متنوعہ آموخت و گروہی از علماء و ادباء و خوشنویسان و دانندگان زبان انگریزی
 مقرر فرمود تا جناب ایشان را از ہرگونہ دانش و شناسائی کہ در خور فضلا و ادبا باشد
 بیاموزند چنانچہ ذات ذات البرکات حضرت صوف دامت افادۃ در ہر علم و فن محسود
 روزگار برآمد۔

ولادت باکرامت جناب سنی پناہی در بلکہ بدایون ۱۲۷۹ھ معاصر نشہ افغانی
 در ماہ ستمبر واقع شد و ظہر اقبال مظہر سال ست از ہجرہ تجویہ از ان فرخ روز سیمت آمود
 چہرہ سلیم آسمان و زمین را پیمانہ از بادہ نشاط و شادی پرگشت زمانہ را سیرت سعادت
 و کامرانی ہم رسید۔

جناب استاد سیزدہ سالہ بودند و پدر عالی گہر ایشان درین پوری سادہ آراے

منصب عالی منصب بوده و داراد و انصاف می دادند که روزی حضرت ایشان را
 با خود گرفته در خدمت ادب فاضل، شیدای رسول عربی جناب مولانا محمد حسن کاکوردی
 خطاب ترا بردند چنانچه از فیض صحبت سراسر افادت ایشان بر مدارج کمالات انسانی صفت
 فرموده در عالم سخن گویی و نکته سخنی یگانگ گردیدند، و حضرت استادی این ماجرا را چنین
 نظم فرموده اند

چون گشت تشنه می من ز نوش آشکا	چون دید برقراری من بر ره طلب
آورد بسته را بر صدر بزرگوار	از بهر کسب دانش و پیش نهاد لطف
در چار سوئی دهر زده کوس افتخار	آن کوشسته بر سر آونگ آگهی
معنی هجوم کرده به برزش هر کنار	مضمون فتاده بر سر هم بر بساطش
سیاح دشت خنفل دهن، بحر کنار	سبح بحر علم و عمل، بر در آستین
میکرد فیض ناطقه اش کلام چشمه سار	آرے بر آتش تشنه لبان طریقت
مدحت سرای و عاشق محبوب کجای	یعنی جناب حسن حسان خاک بهند
داوند حاجبان حرشیش نوید بار	بخت رایسای مرغ بر آن آستان ساند
بر روی دل کشود در گنج هبتار	مفتاح فیض بود زبانش که در زبان

پس در آگره کلج و سینت جانس کلج تحصیل انگریزی و قانون حکومت هند نمودند
 برادر اصغر جناب مولانا، خان بهادر واکتر محمد ماشا و اندر خان ست که در سیتاپور (دادو)
 سول سرحد بوده در فن طب انگریزی بے نیاز از دوز و تعریف ست به لندن رفته
 و ده و دوازده سال در آن دانش گاه قیام نموده فن طب را دست اخذ کرده و دوز دولت
 برطانیه اعتبار تام بهم رسانیده است.

زمانیکہ جناب استاذی در دارالریاست را بطور تحصیلدار بودند حسب سفارش
 بندگان حضرت محسن دوسہ غزل ریختہ در خدمت جناب منشی مفتی امیر احمد امیر مینائی^{۱۷}
 پیش نمودند۔

از تصانیف حضرت ایشان دیوان فارسی ست مردن کہ شکل ست، بر جمیع
 اصناف شعرا از قسیدہ و رباعی و قطعہ و مبالغہ و غیر ذلک دیگر صحف مثل شرح
 حسن و عشق عالی شیرازی و مجموعہ نثر فارسی و مجموعہ نظم اردو و مکتوبات امیر مینائی ریختہ
 کلاک آسمانی خرام آن دانش آراست و یکے از مصنفات پیشین حضرت استاذی کہ
 ہنگام طلب علم دایرہ نوشتہ بودند حاشیہ اصطلاحات است کہ داخل درس دارالعلوم
 دیوبند گردیدہ۔

از علی گڑہ مجلہ شریفہ قند پارسی در ادارت آن جناب انتشار می یافت کہ مقبول
 طبائع سخن آفرینان ہند و ایران و مصراقتادہ و جمعی از ایشان بر آن تعریف نوشتند و
 داد سخن گوئی و مثنوی سخن حضرت مدیر نامہ دادند و پروفیسر براؤن آف کیمبرج نیز در کتاب
 خودش کہ "پریس ایند پوٹری آف ماورن پرشین" نام دارد ذکر آن جریدہ گرامی
 فرمودہ است

چون در گوالیار کالج پرنسپ پر و فیسر فارسی و عربی فائز شدند یونورسٹی اڈا با
 ملازمان سامی را امتحان امتحان بی اے مقرر نمود۔

دست ارادت بحضرت حاجی حافظ مولانا شاہ وارث حسین صاحب قبلہ
 مدظلہ العالی دادند و ازان روز طبع مقدس را افسردگی و انزجار تمام از جہان جہانیاں
 روداد و دل در حق طلبی و خدا جوئی بستند و بر کتب مقدسہ تصوف و سنوآت اہل معنی

عبور افتاد، و دولت عشق و محبت و سوز و گداز بدست آمد.

پنهان نماناد که بکلی نظم و شعر فارسی و عربی و ریخته محض زاده طبع اشرف اقدس حضرت استادی دانش پناهی است و در نکته سرایی و معنی آفرینی نیاد بکسی ندر زلاله در آغاز آگهی چنانچه مردم گشته و حیدر عصر فیدالدهر خدام حضرت محسن کاکوروی علیه الرحمة در فراهم آوردن هر گونه استعداد در ذات مبارک ایشان و صلاح دادن اشعار ریخته جهد بلیغ بکار بردند، و انفاست بر تکرار ملازمان سامی ایشان و جناب استادی تاثری تمام کرد و کنشایش باروزی گشت، و حضور محمد رح را بر ذمه استاد موصون حق عظیم است.

دیگر طبع و اشاعت کلیات فارسی مجموع ریخته هنوز در معرض التواست چرا که حضرت استادی درین خصوص دستور می نداده اند، و تنبذ از اشعار درین باب آورده شده.

مولوی حکیم حبیب الرحمن خان المتخلص به حسن متوطن همانگیر نکر عوف حاکم در تذکرة الفضلاء که در عبارت عربی فراهم آورده است ذکر جناب استادی بدین الفاظ می نماید:

الشافق وهو الادیب الاربیب الحسیب المولوی محمد حسن الله

خان الاکبر ابی الخلف الارشد المرحوم المغفور المولوی محمد نصر الله خان بهادر الصدر الصدوق هو طلع کالبد علی سماء ارض المینة البدایون فی شیشه فاستضاءت بیت والده من نور جینه و ضوع اقباله.

اخذ العلوم المتفرقة والسنة المتنوعة من العربية والفارسية ولا تکلیزیة من اساتذة مختلفة متعددة فی ظل تربية والده المرحوم وکان والده حاکماً فی مین فوری وکان هو فی رکا به نصر

چون محتوی بر احوال حضرت استاذ بنقل گردید شمس الدین احمد عفی عنه

الثر زمان تعليمه هناك، وفوضه ابوه الى الفاضل الاديب الشاعر
الشهير بنعت النبي البشير النذير المولوى محمد محسن الكاكروى
الوكيل وقرأ هناك ايضا على والد هذا الفاضل الممدوح المولوى حسن بخش
عفلا لله له مجرمة السبطين وتوجه الى حسن الخط هناك وحصل
وقد أحسن -

وفى هذا الزمان قام فى باله ذوق الانشاء لمناسبة الانلية بها
فلما انشدا اشعار الهندية كان يستصلم ويشاور فاضل المحسن
قد قام فى مين فورى منذ ثلاثة سنين او زائدة حتى ادخل والده
فى دار الاقامة مدرسة الالكور (الركه كالج) لتعليم الانكليزية، فذهب هناك
ومعه كتب العربية لكثرة الاشواق مع قلة الفرصة، وبعد ارتحاله
دخل فى سينت جانس كالج فى درجة التى يقال لها بي - اى - و
قرو مع نصاب هذه الدجة القانون القمدن الانكليزية وهو ما هم
فيه كما ينبغى -

وبعد هذه تقره حاكما لى تحصيل الدى فى رياسة رام فور، وهناك
قد شاو لزمان قليل فى اشعار الهندية من فاضل عدم النظر
الملك الشعراء المفتى المرحوم امير احمد المينائى اللكنوى -
وقد شابه كلامه من ابناءى الفرس وتحكى قصائده من قصائد العرفى
والخاقانى وتشبه غزلياته من الحزبن والصائب -

قد تراء نظم الاردو من مدة مديدة والآن لها اشعار كثيرة فى الفارسية

قليلة في العربية والاردو وجمع الكليات وفيها اصناف الكلام و
 انواع الاشعار وهذه كلها دالة على جودة ذهنه ووسعة نظره، و
 مع هذه هو الى الان مائل الى طلب العلم وشوقه على حاله وذوق الفن
 مستقر في ياله، ولهذا جمع كتب الكثيرة من فنون عديدة ويصرف
 اكثر اوقاته في مطالعة الكتب عموما وملاحظة اموزجات الادبية خصوصا
 ومن احبائه الفاضل الالهي المولانا المفتي محمد سعادت الله الكفائي
 ادام الله فيوضه بسبع المثاني والفاضل الرئيس المولوي جبيب الرحمن
 خان الشرواني هـ

عن المولا نزل وسل عن قرينه فكل قرين بالمقارن يقتدى
 فان كان ذا شر فجا نبيه سرعة وان كان ذا خير فقد ربه تهتدي
 وهو في الذكر جيبى وشفيقي انيسى ورفيقي والله درؤ قاله هـ
 ان حكمت بفرقتنا اليالى واعتنا بعيد بعد قرب
 فتخص انا لا يزال جيبى وذكرا لا يزال انيسى قلى
 وما احسن قيل هـ

يفنى الزمان وليس يفنى حكم وعلى محبتكم اموتوا واشتر
 فموا دق طبع بنير تكلف والطبع في الانسان لا يتغير
 من تصانيفه الشرح لحسن وعشق لميرزا نعمت خان العالى الشيرازى و
 كليات النثر فيها مكاتيب في العربية والفارسية والاردو وقد نظم الالف
 في نثره على طرز ابى الفضل العلامى فهو كما سمع على سماء الفنون نجم ثاقب

وکیف الاسماء تنزل من السماء وکیات النظم وهی روضة باهرة حضراء
 ابتمت فیها النوار المعانی وازهرت فیها ازهار المبانی وقد لغز دعدا دل
 الفصاحة والرشاقة علی اغصان اشعارها وتصدح صلاصل البلاغة والملاحة
 بین اذان ثمارها کما لا یخفى علی التسمین بنسائم الفنون والعلوم والموسمین
 بعیون المنطوق والمفهوم ۵

ففی کل لقط منه دوض من المنی وفي کل سطر منه عقد من الدر
 نثره عقد الثریا ونظمه دُرّ ثمین وله مهارة تامّة فی ادب الانگلیزیه و
 تدل علی هذه ترجمة مضامین ادیبین الانگلسانی الادیب الفسفی الشہیر
 وباجملة هو جامع حافل لادخلات الانسانیة وقاضل جید کامل فی علوم الادبیة -
 وحضرت ذکا، الملك مدیر مدرسه سیاسی طهران دار السلطنة ایران می فرماید :-

مجموعه قند پاریسی که در حکم مجله ادبی ست در علی گڑھ ہندوستان جمع و نگاشته
 میشود و مدیر آن نامہ عزیز شامہ جناب معالی نصاب محمد حسن السدخان ثاقب امت
 افاضتہ می باشد کہ در ذوق ادبیات از سران باشور و چشمہاے بانور محسوب می گردد و
 حال و ذوقی عالی و صافی دارد و از سخن نجان کامل صاحب محمد و فضائل الخ -
 و جناب سید فضل الحسن صاحب حسرت موبانی بی اے او تیر اردوے معلّے
 در تقریظ بسیط کہ بر مکتوبات امیر مینائی نوشته اند می گویند :-

”مولوی محمد حسن السدخان ثاقب مدیر رسالہ قند پاریسی نظم و نثر پاریسی میں یادگار
 ارباب کمال ہیں وہ مرحوم رسالہ (جو انشاء اللہ تعالیٰ بہت جلد دوبارہ زندہ ہوگا) جن
 لوگوں کی نظر سے گذرا ہوگا انھیں راقم حروف کی اس رائے کے تسلیم کرنے میں بظلت

تامل نہوگا کہ اس وقت ہندوستان میں کوئی شخص آپ سے بہتر فارسی نشہ نہیں لکھ سکتا۔

جناب موصوف کی اس اعلیٰ قابلیت نے ایک عرصہ دراز تک نگارش نظم و نثر اُردو کی جانب متوجہ نہونے دیا، لیکن جیسا جناب کے اصرار سے آپ نے اپنی بادی زبان کی طرف التفات فرمایا تو اُس میں بھی اپنے مذاق صحیح کی اعانت سے وہ وہ جو ہر دکھائے کہ تھوڑے ہی دنوں میں تمام ارباب نظر کو اپنا گرویدہ بنالیا۔

نظم اُردو میں آپ کی غزلیں اُردو کے مُعلیٰ کے ہر پرچے میں نظر افروز اہل سنیش ہوتی رہتی ہیں، رہی نثر اُردو اُس میں آپ کا تازہ ترین کارنامہ وہ دھچپ دیا چہ ہی جو آپ نے مکتوبات زیر نظر کے آغاز میں درج کیا ہے، اس دیا چہ کے پہلے حصہ میں امیر مینائی مرحوم کے سوانح زندگی لکھے ہیں، اور دوسرے میں داغ و امیر کے کلام کا موازنہ ہے۔

یوں تو حضرت ثاقب کی کل تحریر مضمون کے لحاظ سے نہایت دلپذیر اور عبارت کی حیثیت سے نہایت مضبوط و بے عیب ہے، لیکن بعض بعض موقعوں خیال کی لطافت اور الفاظ کی خوبی نے ایسی دلفریب صورت اختیار کی ہے کہ آپ کے منتخب فقرے اس قابل ہیں کہ اُردو لٹریچر کا بہترین نمونہ قرار دیے جائیں، مثلاً امیر مرحوم کے اخلاق و عادات کی نسبت لکھا ہے کہ وہ نہایت نیک طینت، پاک صورت، پاکیزہ پیر، ایک عالم نور تھے۔

”جامع مکتوبات نے ایک مرتبہ استاد کے حضور میں جناب قبلہ محسن کا کوروی علیہ الرحمۃ کی سخن آفرینی اور بلاغت کلام کا تذکرہ کیا تو فرمایا کہ اُن کا کلام ایک عالم ہے

خیالات نادرہ کا، کہ اُس کو دیکھ کر انسان حیران ہوتا ہے اور اُن کا ہر شعر معراجِ بلاغت ہے۔
 دیوانِ ناظم دلی رام پور کی توصیف ان الفاظ میں کی ہے کہ ”شادابی خیال“
 نوے ترکیبِ جدد مضمونِ لطافت زبان اور متانتِ بیان اس ’لفریب‘ کا زیور ہے۔
 دیوان نہیں، معنی نازِ خوبی اور نگارستانِ محبوبی ہے۔ اس موقع پر ایک نوٹ بھی دیا
 ہے جو جو بچے خود حُسنِ تحریر کا ایک اچھا نمونہ ہے، فرماتے ہیں کہ ”خاکسار کو جولائی ۱۹۲۹ء
 میں خوابیدگانِ نر بہت گاہِ تقدس کی توجہ اور سہ

فرخندہ جہاں بے مثالی مدوحِ ادا فی داعِ عالی
 پیرایہ صدق و مایہ فضل شمس العلماء جنابِ حالی
 کا اشتیاقِ زیارتِ پانی پت لے گیا، میں ایک روز یہ مسودہ اُن کو سنار ہاتھ اجاب
 اس مقام پر پہنچا تو مولانا نے فرمایا کہ ”نواب مصطفیٰ خان صاحب شیفتہ فرماتے تھے
 کہ ایک روز مرزا غالب نے مجھے یہ مطلع سنایا میں نے بہت تعریف کی تو فرمایا کہ بیٹا میں
 تو یہ شعر ناظم کو دے چکا ہوں

خوشی جینے کی کیا، مرنے کا غم کیا

ہماری زندگی کیا، اور ہم کیا

آخر میں اُساد کی خبر وفات کو ان الفاظ میں ادا کیا ہے کہ ”افسوس وہ نورانی پیکر
 جہاں فن و ہنر زیرِ خاک، اور وہ صحبتِ آرا و جاں پرور خوابِ فراموش ہو گئی.....
 اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاجِعُوْنَ ۛ“

اہلِ نظرِ مگر مسوات را کہ اندرانِ ہندی و عجمی و مہری اعترافِ فضیلت و
 سخنِ سنجی و معنی پیراے این سرآمدِ ربابِ دانش و کمالِ کردہ اندر صفحاتِ آئینہ این

نگارین نامه خواهند ملاحظه فرمود و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین
والصلوة والسلام علی سید المرسلین و آله الطاهرین و اصحابه الابرار

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تشریفاری

مکاتیب

بجناب حکیم امجد علی خان بهسار و دپٹی کلکٹر امر و ہی

احسن بیکارہ را رخصت گرد سر گردیدن، و قدم بوسیدن از زانی با د از آن روز که
والا مطاعی تقریب کار سر کار ازین دیار رفته اند شرع اندوه فراق را نامه برنتابد،
بام و شام جز بهوائی ملازمت مخدوم در نسبت امام رن نارسائیهات فریاد خوشیم
که هنوز خورشید جهان فروز در مناسبت بد زه پروری مصرف است و آن همه ناتامی
و یحیی من بنده خاطر خدام بدجوی در افتادگان مشغوف، بیاینا این محل مفصل گویم
یعنی دو تا پارچه اخبار که فرستاده بودند رسید و سپاسگزار اشتفاق بزرگان گردانید و تقاضا
احمدیه و نوحه صوفی بهمان پیام آور که روز نامه آور بود سپرده آمد خواهد رسید و هفته آینده
و اعظابا من است، زیاده جز اشتیاق حصول دولت ملازمت چه نگارش رود و از جو نوحه
دوم دسمبر ۱۳۵۳ هجری -

بنام محمد عطاء اللہ خان عاقل ابن مولوی حبیب اللہ خان صدیق گورکھپوری
عاقل سخن سراز من سلام پذیرد، زبان چه داده بود و با فاجہ طور پرداخت،

آفخ گنه از شما پیامی رسید و نه از ما سلامی پذیرا افتاد، شکوه و شکایت را کدام محل است
 شکوه همه بے سود و شکایت تیر تا سر قصد بیج، و دود آهے که بصورت غزل از نهاد تفتہ
 جگر آن وادے فراق سر کشیده بآن یار تفاعل شعار رسیده باد احوال خیریت اشتمال
 بر نگارند و از کلام دل نواز یاد آرند ثاقب خسته دل تفتہ جان المدعو محمد حسن اللہ خان
 از جو پور تا پنج ۲۶ رنمبر ۱۳۵۵ لغت نگارش رفت

بخدمت جناب مولانا مولوی محمد محسن کاکوروی

بحضرت قبلہ و بعدہ مظلہ العالی بعد از تقدیم مراتب نیازتہ تسلیم عرض می‌نمایم
 عمر نیست که از سلامتی ذات بابر کائنات اطلالے نیست مر جو که گاه از خوشنودی
 والا فرج مشرف فرموده باشند و نیز لا ابلانح این عرایض نیاز از ان اتفاق افتاد
 کہ می خواہم نگارش ہائے قدسی نظماً و نثرآفرین تا امروز چاپ شدہ باشد بدست آید
 و اگر نتوانم ملازمت بندگان معنسی پناہی دریافت ہم از خوان کلام آن فرما تر و سے
 اقلیم سخن گسری ریزہ و از خرمن سخن آن کار کیاے کشور معنی پروری خوشہ ہم امید
 کہ چرپہ از شوی و قصائد و غیر آن مطبوع گردیدہ باشد یک جلد ہر کیے از انہا بہ بندہ
 ابلاغ دارند و این نیاز را میں دور افتادہ را محروم از فیض ربایان کلام اعجاز نظام نمیند
 از احوال تازہ نیکو کا پیشع مہ یکا ہ میکنہ کہیم مشاعرہ بر غریب خانہ انعقاد یافته بود و
 غزلیکہ خواندہ لودم ہمدین صحیفہ نرودی بچم امید کہ مقبول خاطر معنی شیخ افتد و زیادہ
 جز اشتیاق قدم ہوس چہ گذارش نماید تا پنج ۲۶ ماہ فروری ۱۳۵۵ لغت از جو پور نگاشتن شد

بمولوی حبیب الرحمن خان حسرت شہرانی

مخلصان یاد آورند و غنہ گرامی رسید و تقریر نیز وصول گردید و آن دل نوازی

کرد این جان پروری فرمود، شکایت یک طرف، اگر شمارا با من سرے هست مرغ خلد
 که مرا هم در مفارقت دوست پر خون جگرے هست، و اینکه تا حال نامه نفرستاده ام چگونه
 که در چه افکار گرفتار مانده ام، روزهای خواب و شبها بیتاب بوده ام از شرم ناکامی آب و از
 هجوم آلام همه مضطرب بوده ام دیگر آنچه باین خسته دل شکسته بال ارشاد رفت که برضوضون بخت
 قلم عجز از قلم چیزے برنگارم و آنچه مرانست آن سطور در دل ست بر زبان خامه آرم هر چند
 که از من غمزه همچه ای نه تمیل چنین امر غنی ممکن نبود اما التفات محبت پناهی یاوری فرمود
 المذاخرے چند که سجلا برنگاشته ام در نور و نامه روان داشته ام، بنده فردا براسے
 آموختن قانون قصه الد آبادی کنم امید که در اینجا هم گاه گاه از احوال شریف آگاه خواهم
 فرمود آنچه از حالات برادر کرم محمد عبدالرشید خان نگارش رفت خوب معلوم نشد که آیا
 بناب شان از ملازمت دست برداشته اند یا چه مفعلاً اعلام رو و نشان الم آبادی هم
 از ان بقعه خواهم نوشت، خان محبت آباد باد و فرموده ۲۷ راجح ۱۲۵۷ هـ از جوینور
 بجانب حیدرآده جنرل محمد عظیم الدین خان بهادر و والی الهمام ریاست امپرو
 حسن بنده نواد سلامت، سپس تقدیم مراتب نیابت و ولیم عرض می داد که رساله
 تالیف طعنه از روزنامه شاد ایران و شاهزاده جلال باحواشی لائقه جنت ملاحظه بندگان
 ولی عهد بهادر این ضرعت نامه مثل میشود امیدوارست که از نظر کیمیا اثر حضرت
 ملک رحمت حضور منظر اولی رام پور عزت سعادت اندخته بجانب ولی عهد بهادر
 بلاغ یا بهر که نهایت آمال بندگان نیابگذارست، آفتاب دولت و اقبال درخشان باد
 بهر نومبر ۱۲۵۷ هـ رام پور

بنواب عبدالعزیز خان غریز وکیل بریلوی

بنامیزد این نامه ایست از احسن دردمند سخنوارا رحمند آنکه مصر سخنوری را عسرت
همه ان ست کالبد کشور معنی پروری را جان سلامیکه همه گله و سرتا سر شگوه بارد کجفرت
قبله سخن سخنان معنی یاب پذیرفته باد یا رب آآنکه بخدام مکرراتماس رفت عدم مشارکت
نرم مشاعره را اگر بمانع پیش آمده که از کلام دل نواز هم جانے در بیکر فرسوده سخنوری وردانی
در قالب بجان معنی گسری ند میدند بدو تشنه لبان قلزم هنر تلاشی و لعش سرایان
مختر معنی پردهی رسیدند با جمله داغم از ناپروائے مخدوم که شطران قدم را همچنان
در خاک خون فراق داتش سوزان اشتیاق داگداشتند من و خدا که خوش انجمن
ترتیب یافته و در روزنا مچاپ شده و در بلاد در دست فتر گشته امید که از احوال
مزاج خدام اعلام فرمایند و اگر من سجدان را قابل خطاب دانند از غزلے که نظیری را
بر شک و عرفی را باشک نشانید آدرند بنده را از انتظام اطلاق و ملاک خود چنانکه
دل میخواست جمعیت روداد و حالیا هیچ ضرورت تغیر و تبدل نمی بینم و آنچه خدا بسیار
بخش بر من ایثار فرموده بران قانعم دخل بیش از خرج دارم و الحمد لله علی ذلک بنواب
عبدالرشید خان سلام شوق می رسام و تسلیم با وف التویم یا زدهم جنوری ۱۳۸۱ هجری قمری
بولوی حبیب الرحمن خان حسرت شروانی

بر صمیمیت رافت تخمیر حبیب جان نواز شفیق دل را ز غم پر دانا خلاصه دودمان
مهر و وفا قاده خاندان مجد و اعتلا گوهر کلیل محبت و داد گنجور گنجینه الفت و اتحاد
دانش پیوند معنی طراز نکته سنج حقیقت پر دانا نو باده حقیقه سخنوری قمر پیش رس لبان معنی
پروری سحر تقریر عجاز تحریر حبیبی و ادبی فتوت نشان نولوی محمد حبیب الرحمن خان

پنهان نماند که پیش ازین نامه نیاز بکتاب مفیده اینقه ارسال یافته و آن تحسیر
 که اگر در بنیان عالم عقل و فرهنگ نسخه جنون خوانندش و است و اگر کارگاه گمان
 سرای دانش و تیز باغبان نامه دانندش بفرای چه اس برادر هنر پرور نیک میدانی که
 درین حوادث گاه تعلق که دل از افکار تازه دو نیم و خاطر از اندیشه های متصل سیلی خوار می بینم
 کو وقت و کجا فرصت که از متمنیات چشم بر خور داری داشته آید آه از محرومی طالع فریاد
 از کوتاهی بخت اگر همین لیل و نهار باشد از خود چلویم که چو نم وزمانه با من چه کرد از کوی
 چنین سوخته جان خسته جگر درین عالم شور و شر چه منظور نظر داشته اند وقت از دست
 می رود و من بے برگ و ساز با بنای روزگار و تیر شهادت در علم و شناسایی بکلیت یارم فراز
 ندل را رے نیایشی - و نه روح را سوے آفریدگار گر ایشی دل از حیل سازے زمانه کالیو
 و روح از کردار هاس زشت رنگ بست یارب توفیقی که لختی بخود گردید خداوند بصیرت
 که از خوشترین مینی باز آید نامه اعمال چون روزگار خود سیاه سازد و انفاس باقیه
 الهی و بازی نیاز و چراغ در راه دانشش که ترا تواند دریافت و شمع در تاریک نش
 آفرید که از گفتار بگردار تواند ره سپرد و نگاشته آخر شب که بامدادش بستی نهم بیج الاول^{۱۳۱۲}
 بود از تمام مهره رات باب پنجم سیکری ضلع آگره -

بضیاء البنی خان

توفیق حسن عمل و خرد پرور همی و عاقبت مینی روز افزون باد و نامه رسید و ادب و نوازی
 داد و مشکه جوایه دوستان حقیقی ام دا خلاص آن برادر دلا که دل نشین گشته آنچه از خیالات
 این و طالع نوکر زیاده فرموده اند حاشا که جز رفتن با گره سببی دیگر مانع جواب بوده باشد
 آنکه در باب خد متکار نوشته اند بنده سه نفر چاکری خواهم جوان مستعد و دل سوزا هر چند که

آدم خوب بهم رسیدن دشوار لیکن اگر تگاپور دو سیری تواند شد آنچه از عالم بهار و خزان
اشارت رفت جوانی عالمی دارد و زمانه نیز نیکها بکار آرد باید دیگرے رادل دادن نزد
محبت با ختن برے تفریح خاطر عزیز این قسم فقرات قلمی می شود و الا دانم که فطرت عالی شما
باینها باز نه ایستد و بهر علاج وصول حقیقی ترقی نماید دوم آگهی قرین باید از مقام تهر رادت
بخدمت کنور محمد اعتماد علی خان حیرت تخلص

سخنور روشن گهر رسیدن نامه عنایت و نارسیدن دیوان صحیفه فصاحت
مرا در شگفت زار افکند سپاس یاد آوری بر می گذارم اسلام گاشته ۲۲ اپریل ۱۲۹۸ هـ
از آگره -

ایضاً بجناب صوف

از نقاب سچیدان بحیرت همه دان سپاس نامه محبت طراز پذیرفته باد آنچه در باب
ابلاغ دیوان بهار عنوان نوشته اند هنوز نمی ازان گلگلد از بر ساحت ضمیر لغت تمیز
نوریده و آن کتاب بلاغت انتساب از چاپارخانه ام وصول نگردیده ختم کلام بر
سپاس و دعای کتم ایام بکام باد -

ایضاً بجناب موصود رسید دیوان

یارب سپاس فروغانی نامه آن سخنور معنی آفرین برگذارم یا ستایش دیوان نصاحت
ترتیب نامه ایست عنایت مشحون دیوان نیست یک حقه آلالی کمون غریا تش
آب افزای بستان سخنوری و قطعاتش بلع و بهار مکتبه پروری تکلف بر طرف تجلیه
براز جواهر آبدار و خزینه ایست ملو از در شا هوار نے دیوان نیست رخساره سخن در
غازه نایاب و صحیفه ایست آسمان معنی را خورشید جهان تاب از سخن آفرین این مجموعه

سوز و گداز مقبول بگمان کناد و از چشم زخم حاسدانش در امان دارد و سلامت ملام

ثاقب رفته ده هفتم محرم الحرام ۱۳۱۶ هجری

بنام لاله رام پادشاه گوهر این منشی ماد و هلال جوهر قریح آبادی رسید بنه

حدیقه آرای سربستان محبت و دوداد سلامت و دو نامنه اخلاص پناهی درود

آورد و نخستین گیرنده کاغذ انبه و دوم و طلب رسید آن هر چه بود و در روز هفتم ماه جون سید

انبه رسید و کام مراد شیرین گردانید و یارب این جگر گوشه بهشت را که انبه نام دارد و گراز

سلسبیل و کوثر آب داده اند و در خران کده دنیا به نسخ جانناست نشسته کمان باد بایکامی

فرستاده اما کارکنان استاسیون غلط کردند و سید که نامزد بنده بود به برادر عزیز

و اکثر محمد شاه اسد خان سلمه رسانیدند آن برادر مهر پرور و رانهار از انان برآورد و آب

شست و شور داده و همه را در هم آمیخته بمن باز فرستاد ازین مورد تمیز کردن نوع نزه آنها

دشواری و دوداد با بیکه سپاس از معان مرغوب آن فرمانروا اقلیم قلوب بدین اسلوب بگذارد

شده تقطعه

گوهر آن مخلص بگزینان امانت بمن از نه دور ره آورد فراینده بیان

نمونه ناز و دین نغمه که شد آب به شرم پیش این انبه نورس همه تار جهان

آن جلالت که کسی نصیر گیرد بعوض آن لطافت که گوهر در تآب جوان

نیست این انبه نگاری ست بجز بهر که مستحذل جان ساخته شیرین آن

ثاقب نامه گوهر بدعا ختم کنم باد سبز از انان جان فایده جهان

و سلامت

بگماشته خامه بر ابره خرام ثاقب مستهام از مقام اگر

بخان بهادر مولوی سید زین العابدین سب جج چھلی شهری
 یارب نرنگا آسمانیان رابتر و خاکدان زمینیان فرو فرستاده اند و این
 پادشاه ارض مقدس را که ای شکیب دلادگان ست کلیر نام بر نهاده، نه بینی گران هزده
 صحرائش قلزم انوار تیغ در تیغ و دیرون و دیرون حرم روضه مطهرش خود فراموشان با پوش
 قوچ در فرج، آیش کوثر و نسیم را در عرق خجالت نشاند و خاکش ابواب فردوس و امم بر رخ
 این و آن کشاده، هر گدای آستان آسمان سایش فردا کل و هر خار صحرائش صد دار
 منصوب و دینل، هر نیمروز آه و ناله عشاق دل گداز و در دل شب غلغله و تسبیح و تلمیذ جان فدا
 سخن کوتا و بادل ناخواسته از ان دیار میوسواد برخاسته و در راه قریب پاست و در میان پور
 نفس رسته کرده ویر و زبون رسیده ام بستن پنج رو سپید ابلغ خدمت می نمایم و
 بزم سر سبز عالم جانی که جناب کرامت انساب نشان داده بودند بر سرنگ افش این
 عبارت آید می گنم، بیادگار مولوی محمد صبر اسد خان سب جج معنور از جانب محمد حسن
 خان ثاقب رئیس اگر و خلعت اکبر آن سرور خطاطی و کوش نوشته آید صاحبزادگان و اقبال
 آسمان میری نور الدین دعا با خواستند و از او جزو غایب حصول مقاصد چه جز از دست راحت
 نامه اقل الانام کشیده امثالب محمد حسن اسد خان ثاقب، نگار شسته چهارم ماه گشت
 شوال ۱۲۹۵ هجری

بسم مولوی محمد حبیب الرحمن خان حسرت شروانی
 زور بازو و دانش و بنیش مردک دیده آفرینش عین انسان و انسان عین
 حبیبی مولوی محمد حبیب الرحمن خان حسرت مرا ادرات صوری و مقاصد معنوی حاصل
 باد، چگونه تا چند رشتاق لقائے دوست بوده ام که نامه و خادمه از بیایان آن قاصرت

علم بدام محبت شما افتاده و جانم خیزد کز حبیب از غم روزگار آزاده چیت که نثار قاعد
 سازم و چه نویسم تا بایش تالیف شریف پردازم علمای سلف صحیفه ایست که
 چشم روزگار مثل آن ندیده و دیده قابلیت از ما شای این گلزار همیشه بهار رشک
 فردوس دارم گردیده، من و خدا در چه بیان دل آید ز داد محنت پزده گریه بر شکوه
 ایله علوم داده اند و در سرگذشت نگارے صحاب دانش چه منت با که بر جان تحقیق
 نهاده اند و دیر زنده باشند که بیکر فرسوده مردمی را جانند و السلام الذی بهو ختام
 اقل الانام ثاقب مستهام -

ایضاً بجناب صوفی صده

ایزد توانا آن نقاد که خانواده مهر و وفار از ما ملایم زانه در حمایت عنایت نهایت
 خود داشته کامیاب صورت و معنی گرداناد و درست که نسیم کوے حبیب ترطیب دماغ
 آشفته حالان صحرای مفارقت نکرده و آن یار فراموشکار من به قرار را بنامه دل نوازیام
 نیارده، آرنجی دیدار را چه شرح دهم که در نوشتن نیاید، اهل بیت و لیاقت آن یگانه دور
 بر محبت افزوده امید که این دولت نیز دال روز به افزایش پذیرد از خود چه سرایم با آن
 پاره نیکه بمن ارزانی داشته اند قانعم و تا امروز بر غم دیگر صحاب روزگار از بار قرص
 دوام سبکدوش و شکر صبحی در سخن سرای و شامی در کعب بینی و وقت در انشام
 اراضی و املاک موردی سپری میشود اما بیدار و دلان بهیار خرام دانند که تشنه لبان مادی
 حیرت را ازین دل بنگیها چه کشاید و از غبار افتانی خارستان قال امن شاهد حال
 بدست نیاید، یارب این دل شرحه شرحه را از قرب سر پرده جمال مرعیه و جان تقسید
 از گلزار عنایت شبنم تا بصفای وقت پردازد و انفاس آخرین را انگان سازد

انہر تخلص سرایہ شایستہ فراہم آمد، خوشا و قتیکہ بدوست پیوندم، داخچہ گفتہ ام بران محک
نقد ہنر بر خواہم، کتاب خانہ شہادین و سخنان ہر انگیز شنیدن آرزو دارم زیادہ ایام بکامرانی
وعیش و نشاط جاودانی باد۔ رقمیہ طراز ثاقب عفی عنہ، از آگرہ، نوشتہ ۴۴ نومبر ۱۸۹۸ء سیحی
خدمت حضرت سید محمد اکبر شاہ صاحب اکبر ابو العلانی دانا پوری

جناب مستطاب حضرت شاہ صاحب قبلہ، بعد از عرض مراتب تسلیم و نیاز تہاس
میرود غریکہ ارسال فرمودہ اند، داؤد معنی آفرینی دادہ اند، من بندہ چون گویم کہ حرفے
نا سزا یا تر کیبے بے محل است، اما الام فوق الادب، داخچہ بفہم این بے بضاعت خواہر رسید
عرض خواہد کرد، امر و زبیر اولی میروم و فردا مقدمہ است، پس فردا انشاء اللہ اشعار را دیدہ
بخدمت عالی میفرستم، بر خورد ارعطا، اللہ آداب میرساند و مستدعی دعا ست، زیادہ
حدادب عریضہ نگار ثاقب خاکسار

بنام مولوی محمد حبیب الرحمن خان شروانی در رسید و تار سائل تصنیف خودشان
لک الحمد یا من فضلہ متواتر و یا من له جو دیمیم و غام

و بعد و تار سائل مصنفہ آن سر آمد و دوستان رسید، یکی در سرگزشت دانش
پژوہان نابینا، دوم در اظہار ضرورت ندوۃ العلماء، بے شائبہ مبالغہ ہر دو نامہ تالیفہ خوب
و نگارش مرغوب است، ایراد تو نا آن والا خردا گئی پیوند را بکامیابی و فرخی سلامت اراد
و من ہجران نصیب را دولت دیدار روزی کنادہ متع اللہ محبا عا شفقاً؛
من حبیبک صال نظر، اشتیاق لغا پایا نے نداد این چہ کردند کہ تصویر روان نشینند
اگر تصویر ہم در نور و سائل بودے مسرت بر مسرت افزودے زیادہ خبر آرزوے ہمزبانی
چہ شرح دہدے و ہبت لکم روحی علی تقبلوہا؛ قلی الوصل خلل والصدود جہنم

و السلام تردامن حسن، روزه ہر دہم گشت ۱۹۰۱ء، از آگرہ۔

مولانا سعادت اللہ سعدی تخلص، مدرس اول مدرسہ عربیہ آگرہ

بے نیازی صوری دکشایش معنوی روزی آن یگانہ روزگار باد، بست دوم
ماہ مئی وداع وطن گفتم و دیگر بامداد از گلزار ہمیشہ بہار صحبت حبیب جیب دامن
بگلہاے نشاط پُر کردم

وما دھری بحب تلاب رضی ^{الدر البادۃ ۱۲} و لکن من یجمل بہا حبیب ^{انصر فیہ جون مدید ۱۳}

خرندی و شادمانی خاطر را کہ از باز خورد دستان یکدل خردور فراموشم چه شرح دہم کہ
نتوانم گفت، و نیزہ صحبت مولوی محمد عبدالغنی خان غنی کہ رخصت از حیدرآباد کن گرفتہ
بدین مقام باراقامت کشادہ اند دل از دست برد، پنهان سہاد کہ جناب غنی یکے از
تلامذہ حضرت مولانا مفتی محمد لطیف اللہ دامت فیوضہ دآموزگار محبت پناہی حبیبی چنان
حسرت بودہ اند، اکثر ساعات بناسہ نگاہ بر می خوردند و از کلام خودشان جان پیری
می نمایند، غزل و قصیدہ فارسی می گویند، از پاک گوہر پاکیزہ منش حضرت حسرت چہ گوئد
شگفتہ طبع نصیب ایشان کردہ اند و از خلق حسن و شگلی خاطر و سلوک بزرگویت مستقیمہ
و بیدارے دل و پاسانی وقت روح و روان مردی و جان جهان معنی ہستند دیگر
یکے از ہم گوہر ان حسرت محمد فرمل اللہ خان فرمل ست کہ سخن را بر آقا سنجہ فرزدینی عرض
می کنند دیگر در زمین غزلیکہ در ہمین ایام جناب غنی طبع آزمائی فرمودہ بودند حسب ایام
ایشان بندہ ہم شعرے چند عرض نمودم، مقبول احباب افتاد، دیگر برائے ثاقب خیرین
مدین گلزمین کو شکے نگارین دبائے بصد ترئین و کتاب خانہ رشک یونان بین سالن
دل را بی ہاست سخن کوتاہ اگر وقت دستوری دہتا من و دراز دیار از اشعار پیرین نشانہ

یاد آرند، بنده تا چهارم یا پنجم چون محل سفر بصوب جنگباز پور ضلع بریلی بر می بندم و پایان نامه بصدیقی مواعی حبیب الرحمن خان احسن جهانگیر نگری سلمه سلام محبت التیام میگویم از حبیب گنج ضلع علی گره ۲۸ مئی ۱۹۰۲ء

چند تا سواد این نگارش برداشته آمد و بولوی حبیب الرحمن خان احسن جهانگیر نگری و عزیز دلبندم سجان اسد خان و حکیم محمد حیات خان دهلوی فرستاده شد.

باخوانِ ظُلمان اگر صافها الله عما یکره که گوش بر صریر خانه این مورد آلام و محن دوز و دیار و وطن بوده اند نگارش می رود، نیمه روز برآمده که بکال سکمه دحانی نشسته اکبر آباد را وداع گفته گامی چند از اجسیر افزایش نهاده ام و تا دارالخیر جمیر در سرزمین مرزبان بهرت لور و ملگردار الورد سوده نشین ایالت بج پور و فرزانده بیکانیر و رئیس کشن گره جلور نیز رفته ام و چیزیکه دل را فرسید نیافته ام، سپیده سحری در دیدن بود که بحضرت اجمیر حاضر شدم، دل میتاب و بغل داشتم که این ستکمش حرمان را افاقان و خیزان را رستان ملائک پاسبان قد و قوالو صلیین زبده العارفین حضرت خواجه قدس سره اغریز رسانید حیرت و منگیر دیده شد و ادب عنان کش بے بصری آمد، دشنه گذار سکوت دل را بسیلاب خون شناد و دوزیران خود فروشی مایه خوشتن داری را پاک سوخت، چون در پله مرقد مقدس مطهر حب اگر تم لرزه بر اندام افتاد و در شب همنشی و فرور لاهی کالاسه تاب تو انائی از کف ر بود، دیگر چه گویم که نتوانم گفت مختصر اینکه در آن ساعت آن من سن بنوده ام و بر دهم را و دیگر آوردند، و همین سان بود حالت فقیر چند سال پیش ازین که در بهارستان کلیر گذر می داشتم، یارب بحر ته پاکان نیک نهاد مال این ننگ عالم ایجاد بخیر انجباء و چنانکه نواخته امنست کش زمانه نگردد،

شامگاه در اجیم دیدار مهر در زنجبت پرورد محمد عبدالکریم خان بیرتر در پاس فرحت
 و انصاف بر روی دل کشود و یادایام ماضی که داستان دلآویز بوده است بتکرار سامع
 نوازی فرمود، و از احوال ریاست جاویده پرس و جوے رفت، در گوشه این دیار غریب
 نواز که مقیم بودیم رخت و گستر دینهای خاکسار طلبید و یک روز بر کاشانه خودش همه
 مہمان داشت تا غریب و بیگانه را سرپا مهر و وفادار شناس روز خلعت و ولایا فتم، یارب
 از چشم زخم حوادث محفوظ باد،

و روز قبل از غروب آفتاب بجاوره می روم، انشاء اللہ العزیز

رو بجاوره نهادیم و عم و عمه بیرتر صاحب همه ہی گردن تادار انجا برای ما بایستنیها
 مینا دارند و فقیم در خاک سینه سیاه و فرا نگذار اند در نواب هایون جاویده و یکم فروری سحرگاه
 و نیم ساعت بجاوره رسیدیم علی جان خان عم بیرتر صاحب کماز سرکار جاویده و وظیفه
 هم گوهری بنام دست دهمه ما بوده در مہمان نوازی کوتی نکرده جاویده آبادانی خوب و
 آب و هوای خوشی دارد و بارخ درخت میوه بسیار و انبه و خرنیزه فراوان یافت میشود
 مردم جنگلی مسافر نواز و غمگساز مسکن و وسیع دل کشا هم رسیده و نشی غریب جان اهل کار و راهی
 حق جوار چنانکه شاید بجا آورده یکی از هم گوهران عبدالکریم خان است.

سرت خان محمد شاهی خرقه درویشی در بر و گیسو تا گرد دارد و در عالم ستغراق می باشد
 اینجا همه قوم افغان دخول را تبه خوار سرکار نواب ست و شاهزاده قرابت و
 هم گوهری مقرر دارد،

اندرین روزها آذانه سور و سر و عقد سعید حضرت یالت شاپای با محبت به بنای ستور معظم

بلند است و پیشکاران ریاست در اهتمام این جشن بزرگ شب و روز مصروف ازین دماغات
حضرت وزیر القاه اسعد تعالی و سلم دوسه روز بتأخیر کشید و در روز شامگاه طلبیدند از
الحوال ملازمت پیشین پرسیدند و سبب ملاحظه فرمودند حضرت ایشان خلیق و متواضع بوده
اند و در زمین مالوه بعلو نظرت و جودت ذهن و اصابت راس معروف است با من بالارام سلوک
کردند و فرمودند فردا احکام تقرر صادر میشود

امروز هفتم ماه فردری احکام تقرر نامه نگار منصب سر رشته دارد دیوانی و فوجیاری و
مترجم انگریزی محکمه عالیّه وزارت از پیشگاه وزارت پناه اضافیافت، سپاس حضرت
خداوندی بجای آمی خدا متکلمند و ذکر تقرر گشتند در یک دور و در شربت کلب می گنم
که در اینجا روزنامه ها و کتاب های خوانند و دستور نظم و دیگر اراکین ریاست و نواب زادها
تشریف می دارند و خواستگار عافیه شاستم داشت نام نمقه العبد المذنب محمد حسن اسفغان
شاقب انجا و در محکمه عالیّه وزارت، امروز سی و نهم

بحکم محمد حیات خان بلوی

روحی فداک، اشتیاق لقاے آن عزیز دلهایار باوقاف غمگسار کیتا شمع بزم محبت نیست
خلوت و جلوت من لا مثل لدنی عالم الاخلاص المودت شرح دادن از قدرت گفتار و
حاصله نگارش افزون پنداخته تکلف اوقات سامی نمی شود
بست و ششم ماه می بود که تا کیدات متواتر مختتم روزگار حبیب تقوی شاعر صدیقی
مولوی حبیب الرحمن خان حسرت بنده را از علی گره بهزاران هزار اشتیاق و یک بهمان آید
بحبیب گنج آورده

خوشا وقتی دهم روزگار که یارب بر خور داند وصل یارب

شعوی باشم که اندرین روز با داخل دارالکتاب حبیب گنج شده ملاحظه گردید گفتیم
 متنی دارد بخط ولایت رونق کتاب خانه افزوده دیگر مرقع تصاویر که بجد تمام و تحسین فراوان
 بدست آمده چشم عبرت را سرمه کش آمد الحی از نوادرست که بسیار از آن بدو صد و پنجاه و دو
 خرید نمودند حیفت که صحبت آن عمده الا خلا و دیر نیاید از علی گره پیام طلب اخی حاجی
 عبدالرشید خان فرستادند و جناب شان بدانصوب رفتند و از اینجا بکوه منصوری می روند
 نیازمند شام دیر در صبحگاه از حبیب گنج برخاسته به یکین پور آمده ام و با جمعی عبدالجلیل خان
 روزی چند می باشم تا آنکه حبیب موصوف از منصوری مراجعت فرمایند.

دیر در شامگاه با سحر قرنی بر خوردم و بساط سخن سرای گسترده آمد میرزا سحر شعار
 این سینه هندی نژاد پارسی سر او جدا کرد و امروز محمد فرل السد خان رئیس به یکین پور بالکال
 محبت بخوردن امر فرموده اند و عصرگاه بر دو لنگه ایشان صحبت اشعار هم می شود
 از قسم سیوه اندرین آیام خرزیه و انجیر وفا السه بخودن می آید خرزیه اینجا شیرین شاداب تر
 از آگره می باشد انگور هم نزدیک بختن رسیده.

دیر در سحر و تا قصیده کی از غوان شد آفتاب دیگر نظیر ضمیر که هر دو در مدح
 حضرت فرل و همین برادر ایشان گفته بود خواند تا نه ساعت شب صحبت شعر کشید امید که
 از احوال شریف بمقام علی گره سرور و متبج سازند بحضرت و اصفت سلام شوق گویند
 ۲۸ ربی ۱۲۹۱

بمولانا سعادت اللہ سنہلی

خداے غر و جل آن کیتا بنده اینر دی را بر قصی امرا تب صوری و معنوی رسانیده
 محسود روزگار دارد چار که در معوره گیتی مثل آن نخبه افضل از نشان نمی دهند بود و الا

سخت بر آسمان سود و غر لهاسے سامی مستی فردا ان بخشید الحق نازش غزل بدان شخص
 المبارک بس بجائے خود دست ہر شعر مخدوم ساغر بادہ مسرت شیراز یکف و سبوی شورش
 منصوحہ صلاح بردوش دارد من چه تو انم گفت کہ تو انم ستود چنانکہ حق ستایش ست سخن کو نام
 خواندم کہ تو انم ہر بخوبی دیو بود کی روی داد و چون نباشد کہ سخن پرداز من چنانکہ از علم و
 دانش ظاہر بہرہ وافر برداشته بصفتو تکتہ معنی ہم راہ یافتہ،

بندہ اندرین ایام در نوشتن انتخاب دیوان فیاضی سوانح ان یگانہ زمان معصوم
 سپاس یاد آوری بر می گزارم و تسلیم از علی گڑہ ۱۳ اگست ۱۹۰۷ء

در جواب کتاب معی الانا عبدالمہ العماوی مدیر مجلہ عربیہ البیان

ایزوبیاری بخش آن ادیب با رع یگانہ روزگار را در نشأتین کامیاب مرادات ارادہ
 فیض انبقرہ در اسعد احیان و اشرف آوان و رود آورده در عالم معنی آفرینی و سخن سخن شمسار
 گردانید تحسین ملازمان در باب مکاتیب عربیہ بیش از ان نیست کہ مدوح شیوہ بیانان
 کج معجزانے را بنطق و فصاحت ستاید و آنکہ قد پارسی را بنگارش تقریظ خواستہ اند
 مشت خاکے را بر فلک الافلاک برده اند

از گرامی نامہ البیان چگویم کہ زبان در ستایش آن قاصرست راستی کہ مخدوم و
 ادب بلاغت و جامعیت علوم و مکتہ سرے و دانش پرے انبازے ندارند و قد پارسی
 بیانے از البیان خواہم نگاشت دست بردست و خامہ خواہم گذاشت زیادہ جز اشتیاق
 چہ بر سر اید از علی گڑہ

بجناب حاذق الملک حکیم حامد محمد اجل خان دہلوی

خدمت بابرکت فضائل تاب کمالات انتساب زبدۃ الاثاثل والاقران عماد الامجاد

والاعیان الفضل البارع حضرت حاذق الملک ملت معالیہ عرض می شود شتیاف
 ملازمت سامی را حدی و نہایت نیست قدم گذارش درین لوی زدن از پافتادن ست
 از خود چه بر سر ایم کما بیش شش ماہ است کہ حضرت دہلی را وداع گفتہ خاک بیزی
 می کنم و قطع نظر از آنکہ از منزل مقصود چہ راغ فرا بیش نہند روز شب در بطالت می گذرد
 و وقت ساعت در اضاعت می رود بیماری و ناخوشی سر باری آن و ضمت ناتوانی
 نقد اسن روح و روان حالیا چون اندک مزاج این سرگشتہ صحراے حیرانی و مجروح
 بیدار نا توانی با صلاح گرائیده می خواستم کہ بدہلی روم و خاک آستان آن الاناقب
 توتیاے دیدہ رمد رسیدہ سازم کہ چنان دامنودند کہ مخدوم منصور می بار حلت کشاوند
 چون در دہلی جز عقبہ بوسی خدام مقصد نبود رفتن آن بقعہ شریف در جہالت افتاد
 مستدعی ست کہ از ایام قیام منصور می اعلام رود تا در ساعت معینہ حاضر دہلی شود
 یا اگر قیام کوہ بدیر کشد ہم در انجا رسیدہ از ملازمت بہرہ ور گردد یا رب زمانہ بکام و سایہ
 افضال آن برگزیدہ ایند متعال بر فرق نیاز کیشان مستدام باد اذ اگرہ کوچکایان
 شکا شتہ ارمی ۹۹

بنام شیدناہ حسین اہد سہارن پوری

یارب از مالاہم زنگار کن کہ از عافیتہ و تند رستی برخوردار بودہ کامیاب نشاتین
 باشند مقام منہ سامی رسید شاد کام گردانید لطفیکہ در باب فرستادن نامہ بنگر و صرف
 فرمودند ثاقب نوازی را شائے و شان اسید پروری را جانے ارزانی داشت جزاک ہند
 عنی خیر الخیر ۱۱۱

کلیات نعت استادی حضرت عسک کوردی کہ دستور لعل نکتہ مراے وقت فرنی

صد آرایش و صفاد ز نامی پر سیک پور چاپ گردیده هر سله محمی مولوی نور الحسن بی بی آ
 ال ال بی خلف اکبر حضرت مصنف علیہ الرحمۃ بنامہ نگار رسیده بو که آن روشن گمر
 هم صحیفه مذکور را حسب نشان پائین دی پی طلب ارند که دیدنی ست فرخی و فیروزی
 بر دوام باد از دارالریاست قیالہ ۲ جولائی سنہ ۱۹۰۶ء

رتبیکه با اجزای مکتوبات امیر که نام تاریخی آن "خطوط منشی امیر احمد" ست در
 طلب رو پویند ست خان بہادر سید علی محمد شاد و مولوی نور الحسن بی بی ال ال بی
 ذیل خلف اکبر حضرت قبلہ مولوی محمد محسن کاکوروی "مولانا حمید الدین بی اس"
 پروفیسر عربی، میور کالج، آزاد آباد مولوی سید علی حیدر طباطبائی المتخلص بنظم لکھنوی
 پروفیسر نظام کالج، حیدر آباد دکن، شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی و جناب خواجہ
 عزیز الدین عزیز لکھنوی، منشی امیر احمد علوی بی بی لے بنیرہ استادی جناب محسن کاکوروی
 و مولوی ابوالکلام آزاد دہلوی و حاذق الملک حضرت حکیم محمد اجل خان دہلوی و مولوی
 احمد علی شوق قدوائی لکھنوی شاگرد جناب اسیر لکھنوی فرستادہ شد شمس اہل حضرت خواجہ
 اطاعت حسین حالی پیش از ہمہ رو پوکر دہ بودند۔

سبحان اسمہ کجج بیانے راچہ لائق کہ پیش د سادہ آریان کا شانہ سخن سمرے
 زبان کنشاید و نگارش ناسرہ خود را بفرماندہان ظہر و فصاحت نماید لاجرم این اوراق در ہم
 را مجلس عالی فرستادن جز خجالت کشیدن و بر عاقبت کار نارسیدن نیست اما اگر حصہ
 چند کہ بر این نامہ از خامہ علوی خرام محمد و مثبت می گرد و باید ہزاران ہزار نازش در
 چارسوے اعتبار می شود از سال اجزای مکتوبات صورت گرفت متدعی ست کہ بشون
 دوسہ سطرے بطور رو پو رہی را منت آموذ خوانند فرمود و شر سارا انتظار نخواہند گردانید

حفظکم اللہ تعالیٰ وسلم از علی گڑھ، نوشتہ ۱۷ جنوری ۱۹۱۷ء

بحضرت حاذق الملک حکیم حافظ محمد اجل خان دہلوی

ذہلکارم! سنیہ حضرت مخدومی و مخدوم الانامی مدظلہ السامی بعد از عرض
مراتب عبودیت و بندگی مزاحم خدمت می شود، دیر و زنگارشی بنام نامی ارسال داشته ام
امروز بحضرت نواب قارالملک بر خوردم و احسانے کہ غالباً نہ آن یگانہ زمان در کار
این سچیان صرف فرموده اند موجب ہزار ہزار شکر گذاری گردید و گرانبارست بے پایاں
آدم آرسے ذات ذات البرکات آن چشم و چراغ خانوادہ فضل و کمال درین عہد
ندارد، یارب ظل آن برگزیدہ زبان و زبانیان اندر مایجا رگان کم مباد و دام فائز المرام
و کامیاب و کامران باشند بحرۃ النبی الکریم علیہ الصلوٰۃ و التسلیم حضرت نواب صاحب
فرمودند کہ والانامہ جناب مخدوم بنام ایشان صد دریافتہ، بایک دفعہ مناسب حال
این سچکارہ بصاحب پرنسپل ارسال داشته اند بعد از تقدیم ہزاران ہزار دعا می کامرانی
نامہ را با بنجام می رسانم۔ العبد المذنب ثاقب از علی گڑھ، ۲۷ اپریل ۱۹۱۷ء

بجناب حسرت شروانی

قربانت شوم، از زمانے کہ یکدیگر را در علی گڑھ وداع گفتیم، هیچ از احوال شریف آن
مہر پرور معلوم نشد، خاطر متعلق است، امید کہ مقرون صحت و عافیتہ باشند از احوال اینجا آنکہ
منت این دے منت بخش را کہ صعوبت زائل و راحت شامل حال است، بر خور دار بقا، شد
آمدہ شغل خواندن است، عطاء اسد در اگرہ کتابت می کنند، ادر ایشان غم قریب می آید۔
در اداسے خدمت اظرف این عبد مذنب تقصیر نمی رود، پرنسپل کالج کامران
سچکارہ را بحشیم قبول می نکرد و طلب ہمہ ممکن بودہ مصروف کتابت ہستند۔ از نہ تادہ ست

شاگردان ایت۔ اسے وازدہ تالمزہ طلباے بی لے درس می گیرند از شاگردان ایت
ابو الفضل وازدانش آموزان بی لے اخلاق جلالی ما برین قرات کرده ختم نموده اند حال ایشان
سکندرنامه و دستبنوی خوانند. اوقات گرامی مصون از اختلال باد ثواب پرفیسر
فارسی و عربی و کتور یا کالج، گوالیار، مرسلیم ستمبر ۱۳۱۵ قمری.

بحضرت خواجہ عزیزالدین عزیز لکھنوی

قربانت ختم از خبر خوشی مزاج مقدس خدام پریشانی روداد حضرت باری
ذات قدسی صفات محمدم از اراض حوادث مصون داشته نادیر بر سر نیازمندان مخفوران
سلامت دارلد چرا که همین شخص شریف آنجناب بختن معنی باد تیره نارهند فروغ می بخشد
سبحان الله مسدس فات مولانا شبلی و تاریخ ارتحال شمس العلماء خواجہ حالی برد الله
مفجها که نوشته فرستاده اند یاد از کلام نظیری و عرفی می دهد خامه فرسای بند در تالش
آن لالی شاهوار بے سودست چرا که آنچنانکه شاید حق مع از قلم ضاعت رقم ادانی شود،
یارب از نا ملایم روزگار بر کران باشند. المذنب ثاقب،

ازد کتور یا کالج، گوالیار ۲۲ جنوری ۱۹۱۵ء

در جواب نامه فخرالدوله نواب سر امیر الدین احمد خان بهادر

کے کسی آئی ای، فرماندہ لوہارو

سپاس رسیدن نامہ نامی برگذارم باشکر عطاے سند بجا آرم جملہ نام از عهدگان
عنایت این عطاوت چنان بیدن آیم و حق آنست کہ حق سپاس و شکر حضرت ایشان
کما حقہ ادا نمودن آب بغربال ہیچودن ست پس لب بدعا آشنا فاجابت از جناب باری
تتمای کنم یارب ملازمان سامی مدام از مکارہ محفوظ و از لذت محظوظ بوده کامیاب ادا

صوری و معنوی باشند. دیگر آنچه در سند نسبت احقر نوشته اند بے بضاعتی خود شرمسار گردانید
راستی که کمر مت آبا می ناکار فرموده پیچیدگی را بدانش و فضل ستوده اند بخیراک الله
خیرا بجزا.

ستودن قوت حافظه بندگان محبت پناهی قوت دیگری خواهد چه بجا نوشته اند
آه در زمان حیات نواب غفران آب نسخه در زبان در می نوشته به لومار و روان داشته
بودم، حالیا علاوه دیگر رسائل علمیه که بعضی از آن بچاپ رسیده کلیات دادم مثل بر جمیع
اقسام نظم و نثر فارسی و عربی و قلیله ریخته، از زبان انگریزی هم بیگانه نیستم. زمانه در
می آید و لا کلاس حاضر بوده ام. قطعه و قصیده که از نتایج فکر گه بار فرستاده اند در کمال
روانی و شیرین بیانی است، عذوبت قطعه و رشاق قصیده دل را خرسندی جان آفرینند
از دانی فرموده است، دقت تو خوش کردی خوش کردی تجربه یک بنام مجمع اخلاق فردان
محمد حیات خان ارسال داشته بودند بر ایشان سپرده شد جواب خواهند نوشت.

دیگر عرض می کنم که مرحوم حضرت نواب صاحب تحشیه صدیقیه سنائی غزوی در ترجمه
دیوان جناب امیر فرموده بودند اگر ممکن باشد آن هر دو نامه به بنده ارسال داشته منت پذیرد
فرمایند که بسیار شتاق بوده ام. دیگر دوسه نامه دیگر از حضرت مرحوم مغفور که بقلم گوهر نشان
خودشان بنام ابن اقل الامام نوشته اند با من است، انشاء الله در وقت مناسب بلا خطه
آن نقاد و دودمان اعتلا خواهم داد در امید که سلسله رسل در سائل که بعد از مدت مدید
مستحکم گشته بدام استوار باشد، والله معکم اینها گفتند، حرره المذنب ثاقب،

۱۷ اکتوبر ۱۹۱۶ء

از گوالیار کالج

تقریظ و خطب و مضامین و ادات

تقریظ دیوان میرزا عاشق حسین بزم

یارب این ساقی ادا پرور چه مایه باد پر زور و رباغ دارد که تا سرستان بیخانه نوش
 قطره ازان یکام کنند از هاس و هوس عاشقانه جهان بهم زنده تر ابله داد مردانگی
 که رنگ بر روی آفریده شکند و ریحته دارد آتشین که لب و دوزخ ازان فریاد زندگانی
 که ساقی ادا پرور کنایه است از دیوان بهار عنوان و باد پر زور اشاره است بشعرا آن
 چه دیوان بهار گلزار معانی و چه شمار ازهار بستان نکته رانی سخن شناس شناسد که این
 کتاب دفتر فصاحت است و خفیه بلاغت و چون نباشد که مخلصند این چنین شاعر است
 رنگین طبیعت و مخور است خوش فکر است معنی میرزا عاشق حسین بزم که از ملامه نشی غیر
 مرحوم است و عدلیش درین جزوه بان معصوم نثرش سرایه ناز و نیاز است و تمیزش
 مجموعه سوز و گداز می خواستم که درستی جزو رتایش کلام آن مجمع خوبه مایه کنم و بخور آن
 از پای شاعری و معنی طرازی او انگیزی و هم اما دودلی نگذاشت که چیز سے برین و سه سطر که
 تحریر یافت افزوده باشم و شاقان سخن را آن چنانکه دل می خواست حال نام نهامه
 نگار باز نموده باشم بگو که معذرت تقریظ نگار پذیر افتد یارب این چرخ بزم نور افروز
 انجمن سخنوران معنی آفرین باد نوشته شده اگر

در سپاس احباب بمقام اگر چه کجی

و اندالان داند و کار آگاهان شناسند که درین آشوبگاه عصری از دو اخانه اینرودی

ہر در درامانی نہادہ اندوہریج را پایانے سازد دادہ و مرآان را کہ عمرے بر بستر بھاتی
 و منظر اب غلطیدہ اند بر فراخ خوان مسرت و نشاط صلا زندہ و آواز دادہ آن پارہ نینے
 را کہ کچھ شورہ ناز گفتندے باشکہ وقتے سنبستان نام نہند و آن کف خاکے را کہ گاہے
 خارستان خوانندے شاید کہ صینے گلستان لقب دہند ہر آنکہ وہ آئینار روزگار شرت نگہی کار
 بردہ نیک پندار دیکھتی را از آفتاب روز نہ این ہمہ برگ و ساز بودہ است و نہ این چنین
 سراپا نازش را تمیاز یکدست کف خاکے بود بر آب نہادہ و کوہ ہا گردا گرد پیش پیادہ
 نہ از آبادانی نشانے داشت و نہ بکار گل و گلستانے داشت تا آنکہ بخت عنودہ اش
 بیدار شد و در چشمزدن سراسر عالم خزان کران تا کران دامن بہار شد آدمیان در ہر گوشہ
 و نامت زمین جا گرفتند و رہا ہما سخت و شارتا ہما بنا نہادند چمنہا پیراستند و انجمنہا
 ساز دادند و تا چنانکہ می بینی این چنین گشت نے نے ہمیشہ خلد برین گشت و ایکہ از انجہ
 گذشت ندانی و از ہر چہ می گذر و سخن بھی رانی تا حال من از سیلے من بخوانی و دانی کہ
 من بندہ از یک ماہ رنجور بودہ ام و از انجمن یا ران و روز ہا از ضعف شکن بستر
 ماندم ام و شبہا مجبور تب اعضا شکن و درد سرتا این روز دل فروزم نمودہ اند کہ بزرگانے
 چند و یارانے چند رنجور دن ما حاضر رحمت فرمودہ اند

از ہر رگان عالی جناب مولوی سید فرید الدین احمد خان بہادر صدر الصد و ہر
 استاد می جناب مولانا تراز علی و جناب مولوی علی احمد خان وکیل و جناب مرزا صفی علی
 را با س می گویم و از یاران از جناب مولوی سید حبیب الصدیق ستر منت می پذیرم۔

و از اتفاقات حسنہ آنکہ چون جناب لانا از گوالیار کالج پیش گرفتند ناز بکار کہ یکے از لانا آنجناب
 جاے البان پروفیسر عربی و فارسی مقرر گردید ۱۲

دیباچہ رسالہ تالیف

الحمد لله تعالیٰ و الصلوٰۃ والسلام علی رسولہ المجتبیٰ محمد المصطفیٰ و علی آلہ و صحابہ
 ذوالجہد و العلّی و تبعہ این لغات و محاورات چندست کہ از دو تار و ز تار اورنگ آرد
 کشور ایران و شاهزادہ جلال میرزا انتخاب زدہ و بخشی کردہ آمد و بحضور موفور فراراجن افروز
 امارت کاشانہ آراء ریاست جوان طالع جوان دولت خورشید سپہ اقبال و شمع میرین
 تناسل روزگار گزین آرزو لیل و نہار خردمند خرد و روزگار و شمع بند نصرت طراز
 جامع محاسن و محامد نواب حامد علی خان بہادر و لیعهد فرزند اے رام پور مد عمرہ و اقبالہ
 و زاد علوہ و اجلالہ بواسطت وزیر اتدبیر روشن ضمیر و الاجاہ عدالت پناہ سرآمد بنامی روزگار
 محسن نامہ نگار خداوند بندہ پرور روشن دل روشن گہر جناب جنرل عظیم الدین خان بہادر
 لازالت شمع اقبالہ طالع اعز قبول یافت یارب اقبال دولت حضرت فلک ثبت ثواب
 و لیعهد بہادر و جناب مستطاب مارلہام بہادر و زرافزون بادادار الریاستہ رامپور ۱۲۸۷ھ
 بقرایش عظیم علی مرحوم بر سرالہ طیبہ تحریر شد
 بنامیز و نسخہ اشکرت حریب یا شتہ کہ تعلیم را بے نیاز از بسایک کتب طبیہ اختہ
 مبتدیان را اگر سرایہ بصیرت ست منتہان را ہم زور بازو لیاقت ہر چند جامع این نامہ
 باہاچہ خونہاکہ در فراہم آوردن انجمن نگارش ستایش سزا خوردہ باشد شکر کہ آن ہم
 نفس سوزی و عرق ریزی بر نفع عام افروز و مولف کتاب در جاعت نامہ نگاران فن طب
 گوے از میدان ربودیزدان راست پذیرای دہا نمودن و بس۔ اگر ۱۲۹۹ھ - ۶
 رقمکہ در تقریب ربنہ فیضیت موسیٰ عجمیہ باجومی فوشتہ شدہ در مجمع علما خواندہ آمد
 و کان ذلک فی سنۃ عشرين بجلالہ و ثلاث مائۃ من الهجرة النبویۃ (۱۲۳۲ھ)

الحمد لله الذي هدانا لهذا سبيل الرشاد وارانا طريق العباد
 والصلوة والسلام على رسوله محمد بن المحمود مهبط انوار الحكم افضل العرب
 والعجم وعلى آله واصحابه اجمعين اما بعد مي گوید بنده شرمسار سیه کارنا دیده
 روست فیروز می دنا رسیده انجمن مانع سوزی زورفته نشیب لایخ تعلق بیرون زنده
 نزهتگاه تقدس در رازگار زده دانش اندوزان و مجور از بیم هر دوزی روزان کج
 زفان تهمیز ز پیچان العبد الاقل کثیر المعائب محمد حسن اسدخان ثاقب حسن اسدالیه
 که نگارش این حروف بکینکست و الا انزادے گرانایه گوهرے که در علم مست و در هنر سحر
 دانشمندی گانه فرجاد زانه آب جلد کا خستان کارا گسی فروغ ابشت گایدے ری دانش
 آئین محبت پناه مولوی محمد سعادت اسد که هستی نواز خداوند شادمان کامانش اراد
 و ما انجام خواست حبیب جان نواز دل از غم پرداز که متلع رشادت در بار و جوهر سعادت
 از اصمیلش آشکار است گزیده خوشا ده زبان مولوی محمد حبیب الرحمن خان المتخلص
 باحسن متوطن جهانگیر نگر عروت دها که سلمه اسد و البقاء و اوصله الی ایتیمناه اتفاق افتاد
 در بند درین آسید سری عجال گفتن و غیر دے نوشتن در من نیست چرا که در اقلیم علم و فن شکفت
 آشوبے روداده که گفت در دنیا یاد اگر سرگزشت نامهای پاستانی بر خوانی دانی که در قلمرو بند
 پیش از اورنگ آرای فرمانروایان تیموریه بانار دانش بدان گرمی نبود و هم در عهدان
 کشای بابر و بادیه پیایه هایون روشن گهر انجمن کمال رانمعی و چراغی نیرست نیفتاد

له بسا ان لم یجدن براه بودن ۱۲ هجری جلے بازگشت مجازا عالم آخره ۱۳ هجری جاد فام بیاری انوره اننها
 بدن ترکیب گفتنی شود چون سنگلاخ و دیولان ۱۲ هجری مقام و جاحه طرفه العین کنایه از ایا و شاه ۱۳ هجری
 حکیم ۱۴ هجری فاضل و دانشمند ۱۲ هجری غزت و قدر ۱۵ هجری درستی راستی مقابل نزل ۱۶ هجری خلوتی ۱۲ هجری

۱۱ هجری

تا آنکه سریر دولت بجلوس شهنشاه اکبر آردین گرفت ایوان آگاهی آراستند دیده
 و ان عرب عجم شافند تذکره الحکما فی سترح اندیش از منی علامت لغات الحقائق
 حکیم هام و دیگر آئیندان دیار شناسای رونق کاخ هنر پروری افزودند و هم خاک هند
 بسا گرامی شب چراغ بر باطشیر یاری فرورخت، ابوالآبای معنی شیخ مبارک
 دو سادہ آرای ایوان تکمیل مستشار سلطنتہ علامی ابوالفضل و گنجور مزایای آدمیت
 آبروی گفتار عماد فصاحتہ و البلاغۃ ابوالفیض فیضی فیاضی گرہ کشای غواض علم و
 و این خزان سخن آمدند تا کالای شناسائی و متاع دانش آرای روز بازار شد
 ایام جهانگیری و شاهجہانی دعا لگیری ہم روزگار علم و حکمت بود چون زمانہ
 تخت وافر محمد شاہ سپرد مشیطان شارتان آگهی از با افتاد، حالیا هر قدر که بر
 ناروانی نقدگران ارز علوم گزیم بجاے خودست، وارش پیوند لبید دانشی گفته
 وفی غابرا لایام مایعظا لفتی ولا خیر فی من لم تقطع التجارب
 و غیرہ اگر اندرین روزگار دولت علم پرستی دست افتادہ، این ہمہ گزین
 پاداش دست ^{مطلوب جزا ۱۲} رجب موالاناے بیدار دل مدینہ افاضت مولوی سعادت الدین
 کہ چنین روزگار فروری این دیار تیرہ و تار درین روزگار تار و مار کردہ اند کہ علمای
 نام آور برائے بسن شافنیلیت بر فرق نبض شناس لفظ و معنی مولوی عبدالمجید
 باجوری از ہر گوشہ و کرانہ مملکت تشریف آورده اند پاس می گویم مولاناے
 ستودہ صفات و تمینیت می رانیم بر دماغ سوزیہاے مولوی عبدالمجید بوکہ این

۱۱ زینت و آرایش ۱۲ شناسائی ۱۳ علوم ۱۴ مغز ۱۵ معنی ۱۶ لفظ ۱۷

۱۸ دانایان ۱۹ پندیدہ ۲۰ عت ۲۱ معنی ۲۲ دان ۲۳

نوناہل سعادت در کیر و می و کیر لپی نام آورد بلند آوازه گرد و همین ست آرمی
شناسائے و آگهی و اندرین معنی سراید عشی مہمون بن قیس

اذا انت لم ترحل بزاد من الثقی ولایت بعد الموت من قدر وودا
ندمت علی ان تکون کمثلہ وانا لم تر صد کمین کان اصداد

ترجمہ کی از نگاشتہاے زبان انگلیس

باید دانست کہ یوسف اوسین کی از سر آمد شرط از ان انگلیس ست و در شہم
سر پایہ شایستہ داشت، وے جنگنامہ کہ در احوال فیروزی ہاے سپہ سالار مار لبر و
برنگاشتہ دولت انگلیس قدر دانی فرمودہ و ہم درمیز خودش گرامی گشت پس
اتام این رسالہ سال کینار و ہفت صد و سیزدہ مسیحی نظم دیگر پوداخت و فسانہ بزنگاشت
کہ پایانش بر حزن ملال انجامیدہ و این و تا صحیفہ در نگارین سر لے شعر محبت او
یگر یگر لکن صیت کمالش کہ دنیاے ادب را فرو گزشتہ نشانتست کہ در روزنامہ تیلر و
اسپیکیتر و گاردین از خامہ عجوبہ نگارش نقش بستہ و بر قاصد متنوعہ نوشتہ است
بیانش شیوا و زبان با خیال پویند آشتی دار و انثر این کہ یور سر اربان معنی دانا ستودہ
و در زبان رزگار حرف میزند وے در کشور رانی و تدبیر مین ناقد بصیر بودہ و پس ہم بر
مناصب جلیلہ انارٹ سٹور سلطنت و ستور کشور آئرلند و وزیر عظم کل ممالک انگلیس
فائز گذشتہ در سال ۱۶۷۲ مسیحی فوجت آباد ہستی خرامید و در سال ۱۷۷۲ مسیحی جامہ گذشتہ
در احوال ہنگام و وقت

سینکائی از دانا یان فرزائی آب می نویسد مردم از کوتہی وقت می نالند

و آئینہ وقت با خود دارند کہ صرف آنرا نیک درمی یابند، ہم او فرماید کہ زندگی آدمیان
 دنیا کردن یا دنیا کردن امروز اگر بر او ہم یاد دنیا کردن باستانی سپری می شود، دامن
 فریادی کنیم کہ حیات ما بیش از نفسی نیست و با سلوبے چالش می کنیم کہ گویا روز ما
 پایانی نیست آن حکیم دانشمند تلون ما را در وقت گذاری دراخلے شتی، دیان
 گوناگون بطورے دل نشین کرده است کہ آن شیوہ شایان دست و بازوے خاصے
 سحر آفرین است من بشیر آدم زاد را بسیار متلون در وقت می بینم خاصہ جائیکہ اورا
 در آن میلی و غرضے می باشد ہر چند از کوتاہ بودن حیات مستعار اند و کمین و شتوہ
 می شویم اما انجاش ہر پارہ اش آرزوی کنیم، کودک می خواہد کہ بزرگ شود پس مرد کار
 شود پس نواند گرد بد بعدہ در آفرینش آگہی ارجمند شود پس در خلوت نشیند و در جنبہ
 نفس است کند ہمین سان آدمی اگر چہ ہلکی حیات را نفسے بیش نمی شمارد اما ہر ہوش
 را در آرزو دیر پامی سگالہ می خواہیم کہ وقت ما بسیار باشد اما ہر پارہ اش بہ کوتاہ و زود
 گذر متنامی کنیم، رہبانہ یار شادمانی در پیرہن نمی گنجد اگر چہ حجب وقت او کہ میان امروز
 و فردایش فرو شستہ اندازد بیش بردارند خیر سگالان سلطنت کہ با جہان بینی کار دارند از
 کامرانی غلغلہ شادمانی بچہان افگند اگر سہ سال از زندگانی ایشان کم کنند آنان آن
 بر بستگان را کہ پس از گذشتن وقت دراز در بلاد انتشار می یابند ہم امروز بچشم خودشان
 بینند کہ مردم بران رفتار می کنند و دلدادگان حسن ظاہر را نہایت شادی درانت
 کہ دولت فردا امروز برپایے وصال یا رفتار سازند ہمین سان چند آنکہ وقت زود فرود
 آدمی بر اکثر بہرہ ہای حیات کہ می انجامد راحت می اندوزد و می گوید کہ وقت از محمول

نخه بسرعت گذشت با ساعت بر خاطر گرانی می کند و میخواهیم که یک سال صورت
یک ساعت گیرد و در طرزه العین پیری شود، و آنچنان در دریای موج خیز وقت دست پا
نیز نیم کسی در صحرا آتشبار مغر گداز میرود و می خواهد که بر جالب تنگ آبادانی
و آماشگاه اکر بنیاد آنها بر تصورات بخت است و اندرین بادیه آتشین دور از هر گر
سیاهی می کند بسرعت هر چه تا متر در رسد.

اگر احیات آدم زاد را بست بهره کنیم در می یابیم که نوزده بخش آن مغلک است
درین کوچه اندران نه از شادمانی نصیب و نه از گردنی خطی دارد. نامه نگار از زندگانی کنایه
همواره از انبوه کار فرصت حرف زدن ندارند سخن نمی راند، خطاب من بکس است که
کارش بهنگام نشاخته باز بسته است، و اگر من گردنی بایر اسه او متبادم امید که این
بے ارج خدمت در جبهه پذیرای یابد نخستین انتشار نیکوی است با آن همه فراخی معنی کلین
گزین لفظ را بار دارد و نیکوی کردن با آفریده اسه خداوندی هم آن کس که شب روز
آماده محنت می باشد هملت نفس زدن نخواهد داد و یکی را آن قدر کار مهیا خواهد داشت
که در هجوم اشغال و دوزخ افکار دست دادن متعذر است پسند دادن بیدار نشدن دنیا ناوید
را، سبکبار گردانیدن حاجتمندان تسلی دادن پریشان روزگار آن اینها خدا نیست
که هر روز بآنها دو چار می شویم یک می تواند که دو گروه بهنگامه پرازان را آشتی دهد یا با آنها
فن اهدا و پیش گیرد یا حاسد را دل گداز کند یا خشکین را مهر خاشی بر لب نهد یا مستصب
را بر راه راست رفتار دهد و این همه مشاغل شایان جوهر قابل است و آنکس که وقت
را بدین انجام داد دنیا آباد می سازد و فزاد و ان شادی و فرخی و خیر و می نماید نیکوی طور

دیگر ہم دارد کہ در زمان تعطیل و تنہائی بکار آوردنی است، و آن انجمن خاصہ است کہ ہر
 آفریدہ را کہ چنانچہ میناسے در دست وارد با آفریدگار خود شناید سازند و مبارک انجمنیکہ
 لذت یاب خصوصے آن نور الانوار سرمدی است، تعالیٰ شاد و عمایصفون۔ این چنین
 روشن و ان شادمانے دل بردوام دارد و ہوارہ در زیر ہنگاہ جمال بہترین نگساران
 گل نشاط می چنید چہ اگر آدمی را از خداوند عالم و عالمیان مہربان تر و نیکو فرد و نواز سہ
 نیست، فرمان رواے وقت اور اسیر سیمہ نمی سازد و تنہائی در خلوت اولاد مذاہب ہنگاہ
 دیگر اخوان زمان از نا کردنی ہا دستہ شہداین ہشیوار دل پیوستہ ماتہ خوار شاط و خرنسہ
 این عزیز را ہولے دیدار دنیا داران پست حوصلہ پیرامون خاطر نمی گردد، دلش از شاد
 خصوصے بر خود می بالدد و منش از اسیدوار بہا مالال می شود، و در سراپردہ قریب اندی
 راہی یا بکہ یک جہان را فرگیرندہ است، یا ای گفت کہ این خیمند سعادت پزودہ
 غم و اندیشہ روزگار تہستی نواز آفریدگار عرضہ من دیہا تا اینجا ضرورہ نیکو کاری را شج
 دادہ ایم تا آفریدہ از دست وقت پریشان نشود، اما اگر مد معنی نیکوئی تامل سہزادہ
 آید پوشیدہ نخواہد ماند کہ نیکوی شادمانے موقت نیست و آن نہالی است کہ چون ازین
 گذرگاہ فنا در جہان بقامی رسید ازان بری خوریم و گلستانی نغمہ اش دماغ کامیابے
 را عنبر آگین می سازد۔ بنیاد رنج و شادی جاوید زندگی بر اعمال نکو سہیدہ و افعال ستودہ
 این کارگاہ بے ثبات نہادہ اند و چون احوال برین منوال است لائق آن است کہ
 آدمی وقت خود را در انجاش نیکی و بہروزی بیابان رساند چون انسان اعوضہ گاہ
 وقت تنگ است وی تواند بستودہ کرداری راہ سہرہ، اگر انجمنین برترین آفرینش

آنمی نوزده بهر اے ساعت را در تعقل و کاهلی از دست دهد بلکه بستین بهره نیز در راه
 تباہی و ہلاکت نفس ہند قمران اندیشہ چنین مخلوق ناسپاس را در کدام صنف
 ہستی پذیرفتگان خواہد جادو چون آدمی نیار دہمہ وقت بر نیکی و استاد ضرورت
 افتاد کہ دیگر کردنی ہا نشان دہد آید پس اپنے گذارش ہیرو شرح نشاطت کہ سود مند
 بنی نوع بشر است و خسران و وبال را در ان راستہ نیست - ہر چند فروتر مرتبہ بزرگ کردہ
 ایزدی است خود را در لہو و لہجہ داشتن کہ خوبے در ان ملاحظہ نمی رود الا کہ زیانے
 ہم ندارد و عجب از خزینه داران دانش و تیر کہ گرانایہ وقت را در بازے گنجہ را بنگان می داند
 و در ان نشان بانہای ایشان اجز و سہ محاورہ قرار دادہ عوام کا لانعام بحکمت دیگر
 پیوندے نیست و پیکرے در وسیع الفضاء خیال ایشان بجز آن نقطہاے مخرج رسیاہ
 کہ در کاغذین پارہ ہا نقش کردہ اند تردد نمی کند - ازین تیرہ رایان نابینا اگر احدے
 زبان بشکوہ آلاید و گوید کہ زندگی را وقت کوتاہ است چرا موجب خندہ نباشد از
 تماشای خانہ کہ عبارت از تیرہ ست می توان نشاط خاطر و سود توقع داشت اگر آن چنانکہ
 شاید متظلم گردد، اما بہترین متاع خرسندی باز اے ہنفسی حبیب خیر طلب صلاح آموز
 در جہان یافت نمی شود و بہمہ عمر شخصے مسرتے کسب نمی تواند کرد کہ آنرا در مقابل شادمانے
 دست و مجلس محاورہ دوست روشن ضمیر ستودہ کردار باید جادو ہمیشگی این چنین صدیق
 خدا دوست غم از دل می زداید باز از انش را گرمی می دہد علم را در دشنامی می بخشد نیکی
 و پامردی را سرمایہ در کنار می ہند تہ اندیشی را مستاصل می سازد و وقت را کار ہا آکادہ
 و ہتیا می دارد - اگر باز خورد چنین بزرگ خانوادہ محبت و اہمیت دست نہد با اہل فضل

و کمال و دانایان حقیقت پرداز باید رسم در راه پیدا نمود تا نقد علم و آگاهی رود و افزایش دهند
در دنیا بسا کارهاست که گنجور گنجینه بهجت و مسرت ست پس یکی چرا بسنده

کاهلی شود، یا نایبنا یا نه در قعر کو هیده پسچی بسراقتند مثلاً اگر دالانشی گراشینی بوسیلتی یا
پیکر سازی یا بنامی دارد انجمنین چشم و چراغ دیده و روی را از دیگرستی دستان کالاسه
آگهی حس بیشتر روزی کرده اند یا کسیکه از رنگ آئینری و جدا شناس گلها و باغ معطر دارد
یا باغبان یا کشاورز است اگر انجمنین خجسته انجام دهد و از آبادانی زندگانی می کند هم سفر

و هم شادمانی در صحرا دارد و بهتر از شهریان با فراغ دل و تنومندی خاطر بسر می برد، اما هیچ
یک از اینها از دے سود و آئینی شادی در برابر خواندن نامه های خرد بخشانی نعمت آید
بالجمله آدمی باید که مستجمع فضائل و مستکرمه رذائل باشد و وقت را آباد دارد و

لعمرك ما بالموت سار على الفتنى اذ الحرقصيه في الحيوة معا
ست و نجسم پر تل شده می - در این البلاد اکبر آباد ترجمه کرده آمد

ایضاً منه ما کتبه فی الروح

ثروت نگاهبایی با بر سنگلاخ و شوار گزاری اتفاق عبور افتاده که دل همواره در آن
نگاه پویند افزون مسرت و نشاط می بود یعنی مسئله پالایش روح و دامن توجه را سوس
خود کشید و یکی از سبزه زارها که مال دوستی بود با دمساز میچو تنهای خراشته چند
می کردم و در بسیاری نشاط اندرین مسئله سزنجیب سکریت منور دبرده بودم
و بر اینچه که بر اثبات این سر حتمیه حیات ابدی زهنون می کرد از

۱۳ ماه الاستیاز ۱۲

۱۴ بقا ۱۲

نفس لے ناطقہ ارغوانی می خواستم چرا کہ باقی بودن این جوهر لطیف اصل نیکوے
و منبع اسید و طوفان نهانی شادمانی ہست کہ از دل آدمی بنیخیزد۔

برابریت روح نخستین خود از بن بودش فرودست قطعاً و غیرہ بے آمیزہ
بودن آن از پیراہر چند کہ این بقا رجعت نتواند شد اما اثباتے ست کہ نتواند شبہتہ
و رہے در میدان تجلیاتش راہ یابد۔ دوم از سگالش با و گونا گونی خیالستان و خواست
پایندگی و بقا و بیم تباہی و امید جھلگی و حطے و نشاطے کہ این جوهر گرانیہ در شہر نکوی
و بے آرامی و اندوہے کہ در بزم ہکاری ملاحظہ می کند و گاہے شاد و گاہے پژمان می شود
سوم از شان خداوندی کہ داد و نیکی و دانش و رستی آن ذات بے انبار ازل گزرتی
بپایندگی این گوہر بے بہاست، اما برہانی قوی بر پاست روانہ از افزون ترقیات
اوست در پاکیزگی گوہر و بر آخرین پایہ صفا و منتہاے کمال برآمدنش آن سوی ممکنات
و این نمودارے ست کہ دیگر اصحاب فکر ترا کہ برین مقصد را ہم نوشتہ اند دست ندادہ،
ہر چند کہ این فرودست روشن بر پاست روح یکے چگونہ خواہد اندیشید کہ این جوهر
گرانیہا کہ جلا حگاہ مدایج آن فراختر از فضاے خیال ست و بر دوام در شاہراہ تکمیل و ترقی
رہنماری کند ہم در آنے کہ پیکر ہستی پذیرفتہ تمت نیستی بر خود بند و ایا آن ہم
عطایاے قابلیت کہ اورا ازانی شدہ بر باد می رود و جہنگ سنگر نیز ہا بر می آید۔

لہ ہی جوہر مجرد عن المادۃ فی ذاتہ متعلق بما فی افعالہ بنی اللہ کل واحد بقولہ
وانت فی ان جہم ان هذا الجوہر من حیث انہ مدبر تلبیدن نفس ناطقہ و من حیث
ان لہ تعلقا و توجہا الی العالم القدس روح ۱۲

۱۲ ہر یہ ۱۲ خلقت راہیت ۱۲ دلیل ۱۲ مادہ ۱۲ غناک ۱۲ دلیل ۱۲

جانوران را نشین گاه بالا روی آن قدر سست است که نتوانند از اینجا که هستند گامی
 فراتر زنند و در کمتر فرصتی همه نواز شما که گوهر آنها پذیرای آن ست رنگ ظهور می گیرد
 اگر ده هزار سال زندگی بایستد نتواند تفاد تنی در ترقی و فاصله در انداز آشکارا سازند
 همچنین اگر روح آدمی زاد ترقی بردشی مخصوص دارد و کمالات او را بجای باشد و نتواند
 در مستقبل فراخنای مراتب رفعت را تسخیر نماید باشد که در طرقة العین بگویشی فرد رو
 لکن چطور با و برایم که این چنین خرد افروز آفریده که بر فرازستان جلالت و نباهت پیوسته
 صعود می کند و از پای اسفل با علی بر می آید همینکه در کار کرد فردوزان فر چشم کشاده است
 و نگاه بر تنگوی و دانش توان آن یگانه دادار انداخته در نخستین پایه دریا افتاده پیر
 عدم گرد و آدمی را در کونیه که امر در داشته اند باید گفت که غایت آفرینشش جز فردانی
 نوع نبوده، او جاس خود براس همانی تازه از راه رسیده خالی می کند و رخت اقامت
 بر می بندد، او از نهال زندگی بر خور دار نیست بلکه بهره اش را بیکران می دهد همین سان
 می بینیم در جانوران که نظر بر آتش مردم زاد آفریده اند خدمت خودشان را در اندک حیات
 انجام می دهند. باد آتش چون کار بیابان می رسد تخم می نهد می میرد اما آدمی زاد که هنوز
 بر مرتب تکمیل دانش و فرمان راست نهاده و هوای هوای پاک که در آن فانی شده چگونگی نوازش
 که در شیب لایح نیستی فرو رود و ایا دانا خداوند انجمن بهترین آفرینش را محض براس همین امر
 خیس که تواند تناسل باشد هستی بخشیده، ایا آن دادار بی چون را انجمن آفریده روست
 تکمیل نا دیده چشم در راه فنا شسته سر ته می بخشد، ایا او جل شان را آخری و هوشتی ازانی
 داشته که نمی توانیم آنرا در کار آورد و دانسته و دانسته حجت فرموده که بیایه کمال رساندن آن

۱- خلوتگاه و آرامگاه و آشیانه مرغان ۲- مناک ۳- بزرگواری و آگاهی و شو شدن ۴-
 رباله انسان ۵- حالت ۶- راحت و آرام ۷- گرم پید ۸- بفتح رای همایه روح ۹-

از ناممکنات است چه طور تعیین شود که آن همه نبرد و آگهی که دانای یگانه در آفرینش آدمی بکار آورده و این خاکدان کهن که پیش از پرورشجائے نیست و هزاران هزار آدم زاد که هر روزه اندران پس هم رفت و آمد دارد و ایامه شان براسه یاد گرفتن نخستین جزئیات بنجمندی و نصرت از تنگناے عدم بفرار خگاه هستی خراسیده اند مسئله از مسائل که روح در روان هجرت و شادمانی باشد چون مسئله روح نمی توان در کیش نشان داد که نگاه تامل بران باید کشا و ویدیک لاین عطیه عظمی چگونه تکمیل و تزیین خود شش دارد که در آن آن ریشش بالاتر از دوش اوست اگر چشم بصیرت بنگریم که روان آدمی زاد در فرار گرفتن عظمت و نیکی و شناسای و خردوری جدیدی نماید باید اندیشید که حرص از که طینت آدمی را بدان سرشته اند همچنین ترقیات انفسی را همواره آرزو مندست لابلکه هرگاه آفریده اوستحانه تعالی در چشمان صاحب مام در نیکوترین قدم بالا جلوه می دهد و از ان تشبیه که آن ذات بے مانند در گوهر خود بر فراز پیدای می آرد و نزدیک می آوی جوید چه قدر سرست بخش حضرت ایندی می شود من آن می سگالم که همین تکمیل روح آدمی حسد او را در فرودترین آفرینش یعنی جانوران و احتقار را در بار یافتگان عالم نورانیت یعنی گروه ملائک می کشد آن فرشته که روح انسانی امر و نداء و عظیم خدای سجده نیک میداند که روزی رسیدنی است که این جوهر غبار آلود صافی نماید بران عرش عزت دست می یابد که الحال آن ستاره بنجمندی بر فرازش در تابیدن است بلکه روان آدمی آن پایه را در زمان آمدنی بچشم کم خواهد نگریست هم آن چنانکه امر و نداء و علاج ترقی بنمیر افتاده است یکی چگونه می تواند ریز زدن از نیکه فرشته در تکمیل روز افزون خود می کند و ازین ره بزرگی و بلند می و عظمتش را

والما خواهد نگاه داشت. اما آن جوهر تانباک نیک می سگالد که پایدار و ارام و زرد داده اند
روز و چند می گذرد که فخرین آفرینش بر آن خواهد برآمد و خود را در کمال نورانیت جلوه
داد، بچه شگفت و ناز باید در روح آدمی زاذگرست که سر پای چندین معنوی کشا ایشها
تسلیم و موده اند، نمی توانیم گفت که پایان کار بچه خواهد کشید و چه ایام سعادت بزرگی
در نهانخانه مشیت بر او مافخیره کرده اند اگر روان آدمی را بدان نور مطلق در مقابل
نهند باید که دو خط متوازی در نظر آید که هر چند نزدیک همدیگر می شوند اما یک گوییم بر دو
در هیچ وقت امکان ندارد، و چه سمرت و خرسندی بیش ازین می توان انداخت که ما هر
روزه بدان قدسی ذات نزدیکی می جوئیم که مرکز تکلیل و آسمی شادمانی ست شود
فی عام عشرين بعد الالف وثلاث مائة من الهجرة النبوية -

نگار شیکه بر انتخاب کلام ملک الشعراء فیاضی ثبت کرده

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مُحَمَّدٌ عَلَى مُحَمَّدٍ الْمُصْطَفَى بَابُ دَانَسْتِ كَخْبِينِ جَد
ملک الشعراء نواب ابوالفیض فیاضی شیخ موسی نام آزاد نشی از دیار مین صحت آباء
جهان ادر نوشت و در اتمه تاسعه از هجرة مقدسه قصبة ایل از توابع سیستان را وطن گاه
ساخت و تا اهل اختیار فرمود و در عقوان ماته عاشره شیخ خضر پدر علامه شیخ مبارک رو
بهند و پتان نهاد و در بلده ناگور اقامت در زید منته صد و یازده هجری شیخ علامه
پیوند خشی گرفت و چون خضر را فرزند زنده نمی ماند مولود مبارک نام یافت چون
علامه بسن تمیز رسید راه گجرات برگرفت و در آنجا از نوای استفاده پیش خلیب ابوالفضل
گازرونی تلمیذ مولانا جمال الدین توانی و حلا تا عماد لاهوری در نورید و بنو فضل

چارده ساله بود که از علوم ظاهری فراغ یافت.

همنشینی اش آریان پیروز برق نگاہ بود گمان آگاه دل کار کرد فیض بابر شست
 و یکا در روزگار شد سینه نه صندل چاه هجری سوے دار الخلافت اگر هجرت کرد با بر ساحل دریائے
 جون بجوار میر فتح الدین صفوی الحسینی با اقامت کشتاد و میرا میرا فرزند را گره زیارت گاه عقیدت انداخت
 ست پنجاه سال از نشر علوم بسر برد در روشنی پاشکستگی پیشه داشت در توکل شایسته عظیم او را روزی کرد
 بود در مبادی حال نام معروف نهی منکر بحدی مبالغه فرمود که از سر لایه کلاه نمیکوش خمی ز فوٹ آمدنی بود
 در آخر مقتدا ارباب جد و جماع گردید رنگینی اوضاع از شیخ نشان اده اندر زمان مرزبان سلیم شاه
 بآئین شری که بشیخ علایی ممدی هم رسانیده بود بمحدویت اشتها ریافت و از علمائے روکنا
 سرز نشا دید و در آغاز کامرانی حضرت شاهنشاهی بر طریق نقشبندی سلوک فرمود پس
 ایامی در شایع بهمانیه روشناس آمد چون عراقیه هجوم آوردند با ایشان موافقت نمود
 به تشیع بلند آوازه شد و تکرار اجتهاد و عشق آشیانی را بخط خود بزرگداشت و در ایام تذکره
 قلمی نمود که این امریست که سالها در انتظار آن بودم گویند در آخر حال کشتش و کوشش
 فیضی و فضل منصب شاهی هم پذیرفت هر چند بر حسب گفتار علامی شیخ ابو الفضل در نهایت
 عمر ضعف بصیرت رسانیده بود سال یک هزار و یک هجری به بلده فاخره لاهور آستین بر
 گیتی ناپا دار افتاد شیخ کامل ناریخ یافتند در زبانی دانشیان از نواد عالم در گرده
 از کیا یگانہ عصر بود بر حسب قول علامی در آئین اربعه پای اجتهاد داشت و با امام اعظم
 انتساب منبع العلوم بر تفسیر کبیر در چهار جلد و جوامع الکلم انساب دانش و آگهی آن عجب بود و گاه
 برگزانه به عالم علوی پیوندد و با خوابیدگان چار بالش تقدیس بطی داشت چنانچه

علامی در خاتمه دفتر سوم اکبر نامه می گوید: "دین نزدیکی پیریزرگوار بطاف حضرت دہلی
توجه فرمود و مرا بار برخستفیدان محفل قدسی همراه گرفت، ازان سال کہ مبارک الخلاء رحل
اقامت الماخت دران زاویہ نورانی چندان تماشاے عالم علوی متحول بود کہ نوبت
محکامہ کردن بدایع عالم سفلی بنی رسید، کیبارگی این خواہش گویمان دل را گرفت و اسن
ہمت بر کشادہ و ملک بجز نسبت طینی نبوت پیوند ہای معنوی بود بہنگامہ نوازش اختصاص دادہ
بارکشای رازگشتند اجمال این تفصیل آنست کہ در لوا مع سحری کہ دل آسمان پیوستہ
بود بر قطع نیایشگری نیازمندی می رفت در میان خواب و بیداری خواجہ قطب الدین
اوشی و شیخ نظام الدین اولیا نمودار گشتند و سیائے بزرگان را انجمن شد و زم مصاحت
آراستہ آمد اکنون بعد از خواہی بر سر تربت انینان رفتہ می شود تا دران سرزمین خنئے باین
ایشان پرداختہ آید۔"

سہ ہنصد و پنجاہ و چہار ہجری شیخ فیضی در عرصہ گاہ ہستی پاکشادہ از دت طبع
وجودت ذہن در گوناگون دانش و شناسای بہرہ بر کمال برداشت و حکمت و عربیت
تکاپوسے بلوغ فرمود و از مخاریر روزگار برآمد در آغاز ضیق معیشت و تنگی اسباب بود۔
تا آنکہ روزے ہمپایے پذیرش نہانہ نزد شیخ عبداللہی صدر رفت تا ستدعای صدیکہ مد
معاش نمود شیخ بنا بر تقصیر کہ داشت پسر و پدرا تبشیع سرزنشہا کرد و تجارت را مجلس
خود بر خیزانید از ہمان روز شیخ فیضی در پے آن شد کہ با بادشاہ عہد روشناس گردد۔
مکرر بار با بان انجمن خلافت فضل کمال علامہ و سخن پردوری و بلاغت گستر فیضی را خاطر
نشین ملے زمان کردند تا آنکہ سال دوازدهم جلوس کہ عرش آشیانی متوجہ تیغ طلوعہ چہرہ بودند
حکم احضار شیخ امضا یافت انا انجا کہ اخوان روزگار سیما اہل مدارس ابا علامہ خصوصتی وافر و

از تباہی طلب مهربانی را پیرایه عتاب پوشانیده دل نشین حاکم دارالخلافه اگره خندان
که مبادا علامه شیخ فیضی را مخفی سازد و چند منزل فرستادند تا ناگاهان خانه شیخ را تفرق
نمایند اتفاقاً فیضی در آن وقت برخانه نبود فی الجمله کشمکش روداد و شیخ علامه کمر بر سفر
بست و زمانه از نا بودن اسباب مکاسب شواری رونمود آخر بسعی دانش اندوزان یاسانی
گرایید سپس ملازمت شاهنشاهی دریافت و مرتبه قرب مصاحبت سلطانی رسید و شیخ
عبدالبنی از منصب و مرتبه افتاد و بجز از اخراج یافت.

مکاتب الشعراء اکبری نیز برای کلام در صفت تعطیل سواطع الالهام نام
در زبان تازی بزرگداشت و تا شیخ کران پذیرفتن آنرا میرحیدر معامی از سوره اخلاص رتبه
بر آورده ده هزار روپیه از شیخ صلیه یافت می گویند چون تفسیر انجاسید کی از فضلاء زمانه
استماعی کرد که کسی از قدامت سرنگی بے نقطه ننوشت شیخ گفت که چون کلمه طیبه نقطه ندارد
لکدام دلیل فضیلت استوار تر در باب سواطع خواهد بود و هم موارد الکلم در اخلاق در جهان
نموده بلکه معنی نگار ساخته.

از آنجا که شیخ در فن شعر نابا به نداشت سال سی ام جلوس بخطاب مکاتب الشعراء
سفر تازی یافت و در سال سی و دوم قصد خراسان فرمود و قرار چنان داد که مقابل مخزن اسرار
مرکز دوار بسه هزار بیت و در برابر دفتر شیرین سلیمان و بقیس و بجای لیلی و مجنون تل دین
هر یک چهار هزار شعر و در وزن هفت پیکر هفت کشور و در بحر سکندر نامه اکبر نامه هر یک
پنج هزار بیت پیرایه تصنیف در بر شد و در همان ایام عنوان هر یکی را برشته نظم کشید و
شمس العلماء آزاد و در بار اکبری عنوان هر یکی را بزرگداشت اما از آنروز که شیخ دلخواه خلوت

له خرج به تفسیر سه شریک و به تاسسه آرایش و لباس و زیور

و دمساز نموشی بود روز و شب در محاسبه نفسانی و دیده بانی صنایع کیمیا ذات سپری
 می شد با آن همه تاکیدات شاهیهی ختمه انجام نیافت. چون سال سی و نهم بادشاه باز بر
 سر تاکید آمد افسانه تل دمن تمام کردند و بسیار هوش رُبا و تاب فرساکفته شد علامی در
 دفتر سوم نشأت که بنامش نگار بسته خاتمه بر مرکز اداوار نوشته است چنانچه میگوید که
 شنوی مذکور محتوی بر نیزگی نفس و تن قلم و آفرینش و دل و علم و تمیز نگاشته آمد و نسخه منتظم شد
 و از حضرت شاهنشاهی مرآة القلوب خطاب یافت و نیز دانش پیوند معنی آرا فصاحت
 انسانی حبیبی مولوی حبیب الرحمن خان حسرت شروانی می گفتند که دتته مرکز اداوار
 فیضی بالتمام در کتاب خانه حبیب گنج جایافته پس نامه نگاران را غلط افتاده که
 جز تل دمن قلمی در زمین ختمه انجام نیافت. نیز علامی در خاتمه مرکز اداوار می آمد که چون
 او در گرد آورده و در نظم و اثر شیخ برخاست از ابیات پنجاه هزار را که بالاتر از دوا و آمدن
 بود قلمزده برادر یافت پس سال چهل و دوم آتشی پنجاه هزار بیت از نظم و اثر شیخ یکجا کرد و هم
 در آن آدان سیاستی که در ایام بیماری فتنش بخط شوریده نوشته بود برست آمد و دید که در زن
 مرآة القلوب طرح شنوی رخنه بودند علامی بعد از نفس سوزی بسیار آنرا بر خواند و ترتیب داد
 تا آنکه رساله با انجام گرانید حالیا دیوانه مختصر از شیخ بجا پ رخنه اند کلامش کی شهرت
 نیال و نگار خانه یعنی ست متانت و ورزش فن را مختصر آهنگین است بانی تازه
 می سراید و بر مرآت بلاغت عبور دارد و در برین معنی شاه دست آنچه علامه در خاتمه دفتر
 سوم اکبر نامه نوشته که تصانیف او که تراز و سه گویای و مینای ست و مرغزار و خان
 و شان زن محبت سرائی کنند و یاد شمایل او ناسند او مولانا نورالدین ظهوری تهریزی

نامہ فیضی بزرگداشتہ و داد معنی آفرینی شیخ دادہ و در نظم و نثر مباح و بر طرازیدہ چنانچہ در
قطعه کہ بنامہ رقم ساختہ بری سرایہ قطعہ

آسمان پایہ آستان سخن	گشتہ از ترسہ گفتکار او
ماہتاب شدی کتان سخن	آفتاب نکر کار رایش
مومیای براستخوان سخن	کشدار خامہ شکستہ نویس
چون شوغنی در کمان سخن	گل زخم از دل ہفت رویہ
چون دہ جام امتحان سخن	بجر طوفان الغیبہ غلطہ
بگستن بود میان سخن	پنجہ دقتش چو گرد بند
ببر سر پایہ داستان سخن	منت طبع نکتہ پروازش
میر شبگیر کاروان سخن	فکر پر مایہ سحر خیزش
جد اعدل قمران سخن	نتوان ظلم بر توانی کرد
مرحبا ضبط اسبان سخن	لفظ پلوتہ دزد از معنی

از شرا و چیزے بدست نیفتاد کہ نوشتن را از دوان عرض داشتہا کہ پروفیسر آزاد در بار اکبری
از فیضی بزرگداشتہ ہر چند کہ فتنل براحوال دیار و مہصار دکن ست اما نکتہ پروری و
سخن سنجی و دقت نظر را اندان کا نفرمودہ از راہ حالات دکن را یومیہ بحضرت
شاہ در عبارت سادہ بے تکلف می نویسد الا شیخ در نثر ہم دسترس عالی داشت چنانچہ
علامی در خاتمہ و نثر اول اکبر نامہ می گوید کہ شیخ تا سال دہم جلوس اکبر نامہ اصلاح و
و تصرفات سرسری فرمودہ بود کہ زانہ نگینی کرد و فرمان مرگ در رسید
ہم درین روز ہا کہ آگرہ رقم ترجمہ بھاگوٹ گیتا را با منشی جواہر لال بی اسے

ال ال بی دیدم که شیخ آنرا در پارسی نظم فرموده این مثنوی همزده ادبیا دارد ادبیا در
سنکرت باب را گویند چنانچه ادبیاے دوم بساکنه جوگ نام، ادبیاے سوم بکم جوگ
نام، ادبیاے چهارم سناس جوگ نام، ادبیاے پنجم برکرت جوگ نام و علی هذا الفاظ
سنکرت را داخل داده و تمام مثنوی در فلسفه مذہب است و خبر از قدرت شیخ در زبان سنکرت
می دهد اما شاعری را اندران روز بازار نیست هر چند که مسائل فلسفه را دل آویز کردن
دشوار است.

شیخ نایم بے بدل پیشگاه خلافت و دانش آموز شاهزاد با دپا لکبر قرمان بود اما
با این همه مشورت و احترام زیادہ از چارصدی نشد و علّامی در حیات برادر بنصب هزار
وپانصدی رسیده در جہ امارت و قرب شاہی یافت و سپس ترقیا کرد، شیخ در نفس نفس
و داغ نیستی سزا فرمود، و فرما فرمود: عہد بہ بیمار پرسی برخانہ آن مراے فضل و کمال تشریف
ارزانی داشت شیخ بر بستر مرگ گفته رباعی

دیدم که فلک چه مایہ نیرنگی کرد مرغ دلم از نفس شب آہنگی کرد
آن سینہ کہ عالمے در دمی گنجید تا نیم دے بر آورم تنگی کرد

و در ایام مرض الموت کمر بر زبان اومی رفت
گر ہب عالم ہم آیت زندگ بنشود پائے یکے مور لنگ
و ہم صفر ستلہ ہجری سال جہلم اکبری سربالین جاوید خواب گزاشت، و فیاض عجم
سارنج باقت.

او اول فیضی تخلص میکرد سپس فیاضی قرار داد و در خاتمہ زندگین گوید
زین پیش کہ سکہ ام سخن بود فیضی رستم نگین من بود

الکون کہ شدیم بمشقت و تراض فیاضی ام از محیط نباض

اما در دیوان غزل بیچ جا فیاضی تخلص نیاورده - از سر ذکر شیخ چار ہزار جلد کتاب
تفسیر صحیح داخل سرکار بادشاہی شد - فیاضی یگانہ پرستار از بد تقیم نرسنگدہ تسلیم
زنگ بوسے گلہ ستہ گیرنگی، کشادہ دل مجموعہ خیر نسیمی بود - از روشناسی و خداوندی پرستش
اورا قصیدہ توحید یہ برائے ست توانا - بادی نعمت بادشاہ عصر محبت بر کیا ان بندگی
بغیش داشت، و آنچه دورویان دہ دلہ در باب شیخ علامہ فاضلی فضل از گشتن از این
و کیش گفتار در انداز نا توان بینی ست - آن ہمہ زنگ نگ بر آمدن این خردوران
دانش گستر جز میا داشتن ہر پایہ تفریح و نشاط خاطر برائے حکومت بسبب دیگر نداشت
ور نہ کیست کہ در علم و آگہی و خدا جوئی و داد داری پستی از ایشان پیشہ ستی جوید و در خیرہ خوا
آوردہ کہ علامی شہا پیش درویشان رفتہ اشرفیہا نذر سیکرد و می گفت کہ برائے سلامتی
ایمان ابو الفضل دعا کنید و اکثر بر زبان اومی رخت کہ چہ باید کرد، دست بر زانو میزد و آہ می
می کشید تا سزا بر زبانش می رفت - امر را طعام می فرستاد و برائے وارد و صا در و ارباب
احتیاج ہمہ روز بر در درویشان اش کھچری تقسیم می کردند -

در عنوان و خاتمہ ناہائے پیشین مثل حدیقہ و شرح آداب المریدین منقطع طبقات صوفیہ
و بیاضہا کن چنان حزن میزد کہ دل را بنسیم معرفت جان را از رائحہ حقیقت ننگی نمی بخش
ہر حرفش با خلاص ہمدوش ہست و ہر طرش کار نامہ محبت در آغوش دارد و ہر حکمت را
سواد عظم است و نکته سرائی وجودت طبع را عیان بے ساحل و چہ قدر سات معنوی کہ از ضمیر
دیبا بارش بر وزیران دیدہ وری نشاقتند چنانچہ در یکے از سزاہا بے بیاض می فریاد
ابو الفضل بن مبارک را کہ بہمت خدا شناسان فراخ حوصلہ از سنگناے جنگ لصلح کل آمد

دران دو حام عام غفلت گزین بود سفر اقلیم محبت کل پیش آمده امید که دران ملک مقدس
 اورا توفیق اساس خانه شود تا مستعد سفر جا بلقاع رضای کل گردد و انجایه نشین و کیش
 بدست افتد تا ناشایسته صحبت مسافران آسمان نور در راه تفویض کل گردد و دران خلعت
 ایرونی رسیده توطن گزیند تا بوقت سعادت و شاد و مطلق گشته به نزهت سرای دولت جای
 عمر ابد یابد باید دانست که جنگ کل فروترین مراتب است و اصل کل تا مطلق پایه
 است که هر پسین آن از پیشین خود فضیلت دارد و مطلق ای فناء کلی در ذات
 خداوندی و این بقسی درجات سلوک است و همه مایج فنا بران کران پذیرد پس
 فحمت آباد بناست که علامی آن اسرارے جاوید و عمر ابدی گوید.

دیگر آنچه اهل عصر نسبت آن سرآمد کمال گمان برده اند می فرماید پیر مبارک
 امروز مورد اضداد و عبرت نامه زمانیان است و هنگامهای مهر و کین از دور شورش
 ایند پرستان حق پروه ابو الوحدۃ گویند بیکانند بنده لور و بیال شمارند و کن اوراق صله لاوی
 ابو الهمته نامهند و از کیتایان هستی دشمن اندیشند و خرد همواره ابو الفطره می سرایند از گزیده
 مردم این دودان عالمی شناسند و در دفتر عوام که آشوبخانه بی تمیزی است برنج پسته
 دنیا نسبت دهند و از فرو رفتگان این گرداب پندارند و طائفه از منجمان کفر و کساد
 انکارند و از کومش و سوزانش بچینه ها بر سازند.

در آستانه تر بلد من نوشته شد

سخن کوتاه شنوی بسیار رسانده گفته شده روانی از نگارش می جو شد معانی
 در گذارش می باله و درین فسانه آتشین در جافیا حتی تخلص آورده معلوم می شود
 آتش ناله من بعد از دیوان غزل بسته اند

در آغاز بجا گوشت گیتا نگارش یافت

اندرین نامه تعلیمات کرشن جی است که یکی از پیشروان هند کیش است. او این نظم را که در پند و وعظ است بر ارجن بر سر کارزار خوانده بود فلسفه کرشن با فلسفه بده می ماند.

در آغاز دیوان فیضی مرقوم شد

در دیوان بدیع خان سخن کرده و جواهر خشنده در بزم معنی انشاند و در حکمت ثواب متاع بے با در بازار دانش آورده سخنش و نشین و نقش با معین قلندر دره از جابجا آنچه ازین صحیفه پویشندی و نیکه دالان نظری خوش کرده ام بر آسوده خاطر ان نگارین سر لک سخن بری گذارم و بری گذرم.

بر رباعیات میرزا و بهقان صفهانی بقلم آمد

میرزا و بهقان امر دزد صفهان است عمر او نزدیک چهل و چهار سال می باشد آزادانه بسر می برد و شاعری پیشه است. لکن امی محض است هیچ خواننده مد شریف است و قتی این اشعار او را میرزا نصر الله خان بر بنده خوانده بود میرزا نصر الله خان که امیش یک سال می کشد که از صفهان رسیده و در دست علوم علی کرده دانش فرا می گیرد و خوبیا دارد، ادب و صفهان نوشته است که سخنوران ایران زمین از نظم و نثر خودشان بقند پارسی ارسال دارند.

بر دیوان حسرت نوشته شده

این دیوان ریخته را بنده فضل الحسن حسرت موبانی میر نامه اردو و معنی یکی از اجاب پنده جمع فرموده است و دیباچه و احوال صاحب دیوان را با سلوب خوشی بر نگاشته. پوشید نامه که جعفر علی حسرت استاد جرات است که یکی از اساتذہ زبان ریخته بود حسرت علی کو می گفت

فن سخن از دیوانه آموخته - فارسی هم می گفت از مرزا قاضی که مین صلاح می گرفت -

سخن کوتاه کلام میرزا حسرت به نهانخانه عدم جا گرم کرده بود اگر میرزا حسرت آنرا از سر زندگی نمی بخشید میرزا انتخاب خوبی فرموده - بگو معنی شناسان داد محنت پژوهی مولف دهند و این متلع گران از بدست آرند -

بر شرف فارسی بنده گان محوی حضرت محسن کاکوژی نگارش یافت

الحمد للفاضل قدوة لشعراء عموالا د باء حسن الاسم والصفات رب الفضائل المکرمات
وحید العصر فزیالدهر در نظم پیشروار باب کمال است و در سر آمد شرط ازان حال استقبال
دیژه دینت خیر الرسل گوے سبقت از نظامی و جامی برده و کشور شعرو انشا لاکران کران
تجیز فرموده، نادره کاری و معجز نگاری آفریده است متن لفظ را جان و جان معنی را
توان بخشیده اوست

أَرَوُكُم مِّنَ الْمَاءِ الزَّكَاةِ حَلِيشَةٍ وَأَخْلَعُ مِثْلَ الْعَذَابِ الْفَلَاحِ بَيَانَهُ
اللَّهُمَّ مَتِّعْنَا بِكُلِّ بَقَايَاهُ -

بر شنوی ید بیضا قلمی شد

حضرت خواجه غریب الدین غریب لکنوی در نظم و نثر بیگانه دوران است و آرزوی
کمال و آرزوی دانش و محضر و درخت آوان الذی اذا انظمت نظم العظماء و اذا انشئت
شکر الدُّرِّ و در صنایع و بدلت قدوة پیشینیان و در عذوبت بیان و متانت بیان
و بدله پیشینیان و برهان این گذارش و دلیل این نگارش شنوی ید بیضا است که هر
شعر آن ذو بحرین و ذو قافیتین مع التمجیس است یکی بحر سیه مطوی کسوف با موقوف
دوم رمل مخدوف یا مقصور و اکثر ابیات سحر چهار قافیه را دانا و بعضی اشعار همه اش

سبح و تقی است و اسوای ازین صنائع و بدائع تام نظم از صنعت بقطع و منقوطه
و غیر منقوطه و فوق النقاط و تحت النقاط و قلب مستوی و حسن تعلیل و استتاع و غیر آن زین
و شام و رعنائی فصاحت و بلاغت را بهین پیای و آنچه مولانا آسی مدرسی در افتتاح
قنوی مرقوم فرموده حرفاً بحرفاً بجاست و لگمان مبالغه اندرین باب بے مبالغه ناروا۔
سخن کوتاه ذات ذات البرکات خدام عزیز بلند مقام امانه دان لفظ و تزیینات
معنی ست و امر و زور و ترسنا سرخاک ہند و دانشا و ادب پارسی زبان بے ہمتا، لا ازال محفوظاً
من جمیع الانساق بحرمہ محمد و آلہ الهدایہ۔ از کمال توجہ کہ بر ثاقب نیاز آئین مبذول دارد
تثانی نامہ نامی از گفتہای خودش بسبیل پیام فرستاده است کہ النقاط آن ہر سہ خرد و فرد و
صحیفہ و ثنائاً بعد وقت برائے ارباب دانش و دبیش در قند پارسی طبع می نمایم و پیش از ہمہ
یدر بخیار ادر دست می گیریم۔

وفات

اندرین قحط سال مردمی در عرض سہ ماہ سہ کس از نام آوران ہند بسرے جاوید
انتقال نمودند:-

اول، فخر دہلی مرحوم فضائل آب جناب حکیم محمد اصف خان مہر در کہ در فن طب
و حدائق و خواص نیک و کردار ستودہ اہل تازے داشت۔

دوم، ہم از خاک پاک شاہجہان آباد نواب میرزا خان داغ در غزل رنجیہ داد سخن
داد، و او خرایم حیات در سرکار نظام دکن بسر برد و در حیدر آباد دجان بجان آفرین سپرد۔
سوم، ذوالقدر بہادر خواجہ غلام غوث بختیہ در آلہ آباد دستی در نظم و نثر پارسی داشت

و در مجلس آرای و پاسبانی وقت معرفت بود و نیز در بخشایش گرمه ما بیا مرز و خویش
و اعقاب هر کس ازین گزندگان را مایه صبر و شکیبائی ارزانی دارد.

حلت مقدس

تا بیستم اسفند ۱۳۲۲ هـ معاً ضد ۲۲ اپریل ۱۹۰۴ هـ سی و دومین روز و شب ساعت
ده و نیم پیش از زوال آفتاب خورشید عالم افروز سخن رو بیا ختر نهاد عینی قبله گاه شهنشاه
عرصه فصاحت گیتی کُشایه اقلیم بلاغت، زنگ بوی گلزار معانی پیرایه نوبهار زکاتانی
یگانه انجمن آفرینش قره العین دانش و نبش کثرت آرای وحدت گزین نه آموخه و آیین
امام المعانی و البیان غنی فضل عن الايضاح و التبیان محله فی الفضل
معروف لایتنکر و قد سرفی العلم معرفة لا تنکر و الادب الکامل
المجتزب الشامل بهجت المجد و غرة جبهة السعد الماحد المحترم مجمع المعصی
وحید الرحمن استاذی المولوی محمد محسن الکاوردی رَحِمَهُ اللهُ عَلَیْهِ مَلِكٌ اَبَدِیْهِ بَار
قدس خرامید و محب خدمت حبیب رسید یگانه عاشق زار احمد ختار بیدار سعادت بار
حضرت محبوب کردگار فائز المرام گردید و پیران زده نَفْسُ جان دامن دامن گل مراد بر پدید
اگرچه در ظاهر آن شمع شبستان آگهی از اتقان مینی روزگار در حجاب ست اما در چشم من
جلال جان افروزش رخشان تراز آفتاب ست

خیالکم فی العین ما زال حاضراً و لان غیبتکم عینی فقلبی فداکم
و چون نباشد که سوخته در دنان ننگ مردگی پذیرد و جاگدازان اهر نفس جان
تا نه ارزانی دارند و صدق من قال

هرگز نمرد آنکه دلش زنده شد عشق ثبت است بر جریمه عالم دوام

سیا کیکه کارستان هنرمندیش ناطقه آرای فصاحت، واپوان دشوار پسندیش
 نگارخانه بلاغت باشد و ما انشاء اسد از احوال و کلام اعجاز قماش تفصیل بر نگاریم
 ما و ایا بان دریا بند که امر و زشا به معنی رلب او ناشسته رو پرشیده مورد شستن بود
 حرف و سخن بر لوح و لدا دکان بزم نکته سرای بستن بس بجای خودست. استاد مرحوم
 چنانکه از خواستهای اینجانی نیاز به بجزی نداشت، «دیتا قماری سعادت اخروی
 و جلال معنوی تکاپوی مبلغ فرمودی. از همه واپرداخته دستای شایسته از نوادر خطایب
 صوفیه و گوهر خود فراهم آورده بود، و در خیر پیچی ایندی آفرینش بسری برد، هنگامه دانانی
 را از گرمی ذات گرمی و ادب، و از روشن ستارگی غبار آتوبی در جمیعت آباد ضمیرش
 برنخاست، و در ربنندگان نشاء فانی پیوسته برکناره زیسته، و اما ان عمل بخبران حبایه
 نیا لویس، دم گیر داشت، و در صفو نگاه معنی جا گرم کرده بود، کما میش هشتاد سال زندگانی کرد
 و خدمت سخن بجا آورد و آوازده در عالم معنی پیرای انگند ایند راست آفرینش و بختایش
 دوسه دست همه را گرایش.

برقنوی گوے چوگان ارقام یافت

مخفی مباد که ثنوی گوے چوگان را ملا عارفی نظم کرده چنانچه مولانا جامی در
 بهارستان می فرماید عارفی از هفت ست صاحب کتاب گوے چوگان و آن نظم
 سرآمدوست

در کتابت حبیب گنج نسخ گوے چوگان را دیدم که بسیار خوشخط نوشته اند
 این نامه را میر علی الهردی بزرگاشته در غایت حسن خط که دیدنش دل از دست نداده

بصارت می باید و هم فتوی بسیار شنیده شده که صفای اشعارش روشنی در چشم
 بصیرت می فرماید عدد او اوراق سی و سه است همه مذہب مطلقا و کاغذ کشید کمال صفا
 و آغا نامه مهر یک سلاطین تیموریه رازده اند این نسخه را اهل ذوق و آوازه خلعت
 شتری شده اند و از اشترای آن بر سر ورق خبر داده چنانچه نوشته اند بتاریخ نوزدهم شهر
 رجب المرجب ۱۰۹۰ هجری کتاب گوے جوگان بقیمت دوصد و بیست و پیم خرید و داخل
 کتب خانه شد سی و سه ورق و چهار صد و نود و دو اشعار باز می نویسند مبلغ
 دوصد و پنجاه و بیست و پیم خرید ۱۰۹۰ هجری قطب الدوله بهادر زیر آن نوشته کتاب هذا از
 قطب الدوله خرید و داخل کتب خانه محمد صاحب خان صاحب کرده شد ۱۲۶۹ هجری
 در خطی که ما بخط میر علی است برنگاشته کتاب گوے جوگان بخط ایام کمال استاد لکنا
 ملا میر علی بابت فتح گلکند و غزه ذی الحجه سال سی و یکم جلوس اقبال تحویل سپید نموده شد
 عدد او اوراق سی و سه قیمت دویست و چهار و پیم

بلاخره بده الا خلا و عمده الاحباب مولوی حبیب الرحمن خان حسرت شردانی کر
 الحال این نامه مایه نازش کتابخانه دوست برنگاشته اما اگره بقیمت مبلغ یک صد و
 هفتاد و بیست و پیم خرید شد میر علی کاتب در عهد بابر شاه در ملک آوارا الهه بود در ۹۰۰ هجری
 بعد هفتاد سال رحلت نموده در فتح آباد مدفون است خلاصه مذکره مذکور احباب
 چون کتاب هذا را میر علی کاتب در ۹۲۶ هجری نوشته اند عمرش بوقت تحریر این کتاب
 چهل و پنج سال بوده باشد محمد حبیب الرحمن خان ۲۰ جمادی الاخره ۱۳۲۱ هجری
 در اختتام نامه میر علی حسینی بدست خود نوشته کتبه العبد الفقیر
 المذنب علی الحسینی الکاتب غفر الله ذنوبه و ستر عیوبه ف

اوائل شهر ربیع الاول سنة ست و عشرين تسمائة (۹۴۰) بمدينة المصطفی

در تذکره مذکور احباب در حال میر علی الهروی می آمدند در خطه اخط ملک الکتاب بود
با ملود و ملود خوشنویسی داد و کسی جز قلم بچرخش انگشت نهاد و درستی خطش را مولانا
سلطان علی ترجیح می کنند و می گفت ملاحتی که خط ملا در خط مراد است نمی دهد
بشعر سر داشت، ملا بشعر گفتن شهرت داشت. مرزا بیگ دیوان بعد از فوت
ملا را بخواب دیده و از تاریخ وفات پرسیده ملا در جواب گفته که "میر علی فتوحه و مسائل تاریخ
را چنین در نظر منظم گردانیده تاریخ

آن بحر فضائل سر ارباب هنر را در واقعه دیدیم با طوار استوده
گفتیم که تاریخ وفات تو چه گوئیم گفتا که گو میر علی فوت نمود
فضائل میرزا بسیار بود و مولانا قریب به فتاد بود که تیغ قضا نخل جبار
را خنجر نموده از پا نگذاشت و دست قدر نام او را افروزیده حساب تراشیده و تیغ زندگانش را
از یاد گردانید و در تاریخ آباد در صفحه مولانا محمد صالح مدفون است.

سلامی در بیان نظم تعلیق در آئین اکبری می گوید خط هشتم تعلیق و آن تمام
در دست در زمان صاحبقران خواجه میر علی تبریزی از نسخ تعلیق برگرفت و این باور
نشد و پیر که تعلیق را ما بنظر آورده که پیش از زمان حضرت صاحبقران نگاشته بودیم
و کس از شاگردان او کار را پیش نبرد و مولانا خواجه میر علی تبریزی و مولانا اظفر از خوشنویسان
این خط مولانا محمد مهدی است که درین نشانی که پنهان بود و مولانا باری و سرآمد محمد علی سلطان
مشهدی است اگر چه از مولانا اظفر نیا سوخته لیکن این نوشته است او فردان آگهی اند و خست.
و شش کس از شاگردان او نام بر آورده سلطان محمد خندان سلطان محمد نور محمد علی اناوار الدین

هروی، مولانا زین الدین، مولانا عبیدی نیشاپوری، محمد قاسم شادی شاه، هر کدام
 بطرز خاص بر نوشت و در لرزای گردیده آمد مولانا سلطان علی قاضی و مولانا
 سلطان علی مشهدی و مولانا هجرانی نیز درین نگارش دوستی بر آوردند و سپس
 سر دفتر خوشنویسان مولانا میر علی، هروی، ست، اگر چه بنظر اهرش اگر دی مولانا زین الدین
 کرد لیکن از نگاشته های مولانا سلطان علی استاد شد، و از فرغ فهم عالی تغیر پوش
 نمود، و نایان تصریفیادگار گذاشته یکی پر سیده باشد که میان خط شما و مولانا چه تفاوت
 پانچ چنان گذارد من هم بیایه کمال رسانیده ام لیکن خط او را تمک دیگر است
 بر تصانیف علامه محسن کاکوروی نوشته شده

استاذی حضرت محسن کاکوروی و فضائل صدوری و محاسن مغوی بهیتا
 و درستی آفرینی و بدیع نگاری یکانه و غیره درخت سرای کسی اندا سازه زبان ریخته
 چون او داد سخن نداده کام در انفس فصاحت آما، و صورت بیانش بلاغت زار و در نظم
 و نثر پاریسی هم طبع معنی یاب داشت او را وب تازی نثر دل آویز می نگاشت، جامع
 معقول و مقول، حاوی شروع و حصول و در اندیشه شناسی او را دار پرستی ملکی بود و دیگر آدمی
 و نهواره خدام میبزم مقامش نفور از غنچ و دلال دنیا به دستش، و فی الله مضیحه
 حالیا سختی از زاد ما طبعش که هر یکی از آنها گنجینه لعل و گوهرت بیازار دانش
 می آوریم بایر خجید و بس از ان به نقد جان و دل خوی

بر تقریظ نوشته حضرت میر روزنامه چهره نما، قاهره مصر، نگارش یافت
 ستودن جناب فضائل آب زبده الایام و الایالی حضرت میر محترم روزنامه گرامی
 چهره نامه الله و ابقاه نامه قند پاریسی محض و او دل نوازی و قدر افزائی دادن است

والا این نامه محقر از رشید و شناسا از کلک گهر نشان آن شیوا بیان را ندارد. نقل آن
تحریر دلپذیر از روزنامه چهره نمایاں طابع سخن سنج بعد تقدیم مراتب سپاس و شکر
حضرت مدیر روشن ضمیر بر می داریم.

بر قریظ نوشته حضرت ذکاء الملک میرنامه تربیت طهران (ایران) نگاشته آمد
و هذه صورة ما كتبه الفاضل الاديب والکامل اللبيب ذو العظم الرقيق
المطرب، والنثر الفائق المعجب، فرید دهره، و حیدر عصره العلامة
الفهامة ذکاء الملک دام مجده مقراً طاعاً على قدر پادشاهی.

نگارشیکه بر کلام اساتذہ دہلی در قند پارسی مرقوم شد
روزگار و در عہد خاتم السلاطین بہادر شاہ ظفر ہم گمال الکامیش پس از سال
از مرتبہ اداہ بود چنانچہ جمیع از صلحا و علما و ادبا و شعرا از کتم عدم بر سر عرصہ ہستی
نہ امیدند و کار صلاح و تقوی و دانش و فن و ادب و دانشا و سخن سنجی و معنی پیرایہ بالا گرفت
و عالمیان را افسانہ انجمن آراستہ فیضی و گرمی صحبت خانانان بیاد و ادنامی خواہیم از ان
گرداگرہ کہ ہر کی در سلک خود بیگانہ عصر و حیدر آوان بودہ از خوشنویان گلشن ہر لہ
سخن سخن انیم و دامن فرصت در دست گردش دران نگذاریم.

علوی

مولوی عبدالعہد خان المتخلص بعلوی در نظم و نثر تازی و پارسی پایہ ولادت
در نظم یک مثنوی نامہ در بحر خفہ العاقین در دیگرے در وزن گل کشتی میرنجات قصائد
و غزلیات و در نثر انشائے صغیر بلبل صحبت نامہ بر نگاشته و داد و دقت آفرینی و معنی طرازی
دادہ. در عربی نیز قصائد و نثر بلغ دارد.

اصلش از شمس آباد من مضافات فرخ آباد است بعد حضرت علی مسگر گرانایه بکورد
 زانوس استفاده پیش حضرت مولانا محمد اسماعیل شهید دهلوی ط کرد، و بیعت بردست
 مقدس حضرت سید احمد بریلوی قدس سره بجا آورد. وقتی از دهلوی طاب فرخ آباد رفت دهلوی
 آنجا باوے رعایتها فرمود و هم در آن بلده در سال ۱۲۶۶ هجری از تب محرق جامه گذاشت
 یکی از تلامذه اش مولوی امام بخش صهبای دهلوی بوده که در تحقیق لسان فارسی
 و نظم و نثر بر مراتب استادی فائز گردید و در تاریخ وفات دهلوی عالی درجات
 گفته است

دهلوی که چو او نذا کس داد سخن چون او نه رسید کس بفریاد سخن
 ناگه ز جهان بخت اقامت بربست هفت گفتافتاد بنیاد سخن
 دهلوی در فن طب هم نام آور بود چنانچه یکی از تلامذه اش مولوی حکیم صغری
 فرخ آبادی است که در طب و معالجات گوے سبقت از اساتذہ فن بوده - ده دوازده
 سال می شود که رخت از اقامت کده هستی بر بست -

بر قصیده شیع غلام قادر گرامی نوشته شد
 رستی که مولانا گرامی از عمده قافیه سخنان حمید را آباد کن است در گدازش
 این قصیده سلاست بیان فصاحت لسان را پایه برتر نهاده و سخن سرای را کاخ
 متین برافراخته هر چند مولود ذوق و شوق او را از سوا حل اعتدال دور تر انداخته -
 بر مجله البیان عربی نگاشته آمد

راستی که جناب مولانا عبدالعزیز العزیزی در فن انشاء و ادب تازی یه
 افتخار هندوستان است و خلف با شرف گذشتگان چنانکه جریده شریفة البیان

از تبحر و علم و دانش حضرت ایشان باز گوید.

مخفی مباد که قطع نظر از لطافت بیان و رشاقته معانی هر چه اندرین نامه
غرائض می رود مشام تحقیق را عنبرین و دقت نظر را سرگین می سازد.
بر دیوان قصائد مولانا طرزی نوشته شده

اندرین نامه نامی قصائد و ثنویات قطعات نتیجه طبع شریف سخن سیخ معنی بزرگ
حضرت مولانا سید محمد قطب الدین فی لا و علی التخصیص بطرزی با پورے من مضافات میر
جمع ساخته بجای آورده اند و یک نسخه آن مرسل به مصنف قدسی صفات بتاقب
نامه سیاه هم رسیده الحق جناب طرزی را طرز سخن بسیار مطبوع افتاده و بنای کاخ
معنی طرزی را بر فراز عرش نهاده و قصیده اش سرایه گران ارز بلاغت و قطع اش
مجموعه سوز و گداز فصاحت است. فکرش بلند و طبعش ارجمند دلش گداز و حرفش
اعجاز بنده میر پاسبان این همه یاد آور می و دل داری که غائبانه در کار و رفت بر
می گذارد و امید آن دارد که باز از ملاحظه دیوان غزل جانش گلشن دیدگان نش
روشن شود.

بر رساله زمانه قلمی گردید

در نمره اکتوبر ۱۹۰۰ فرنگی بر ایام بادشاهی اکبر اعظم فرزان فرای ملک هندستان
بحث کرده اند و همه نظم و نثر اندرین نمره در احوال دولت جلال الدین اکبر شاه غازی
رضوان الله علیه و راستی که جامع فضائل استوده روزگار جناب ستطاب لوی عزیز
بی بی اسرار عظیم مجلس عالی ممالک آصفیه در کمال فصاحت و نهایت تحقیق با همه

ایجاز گزارشی بیط و نظم و نسق سلطنت اکبری حواله خاتمه مشکین ختامه فرموده اند و
محاسن انشاء و تفحص سرگزشت نگاری را از دست نداده و این پاره تا بحال معنون
الکبر اعظم.

بر روزنامه تربیت طهران نگاشته شد

هست فیض تربیت این سرکن	ترز بانم در بیان تربیت
آرزوی هربانی در دلست	برسان مع لسان تربیت
گو تعالی شانه در وصف آن	کاسپه باشد بشان تربیت
بنده حیرانم بدین کج مج زبانه	تا چه آرم امعان تربیت
میزد پلوت به سیم سبانه	چشمه طبع روان تربیت
تا که این بستان زنی تا بجمش	مختصر به داستان تربیت

راستی که جناب مستطاب ادیب کامل و لایق فاضل حضرت ذکاء الملک مدیر
مدرسه سیاسی طهران پائے تخت ایران و نگارنده معظم جریده فریده تربیت و ادب
و بلاغت و معنی آفرینی و فصاحت سرآمد ادباء و نصحاء طهران و تذکره اسلام و پیشینیان
حرف و حرمت تربیت از خیرت و آگهی بالامال و مظهر آن دفتر هدایت جاده راه کمال،
هر وقتش از شادابی مضامین روکش کار و کشت دهر جزو دش هر هفت تراز هفت هشت
بیاضش آئینه دار سواد امصار و دیار و قلش گره کشای گیسو احوال صبیح و تیار
و ما خواستگاریم که آئینه از اخبار مملکت ایران و دیگر دول معظم زیاده بر آنچه امر و اندرین
روزنامه گرامی نوشته می شود ملاحظه کنیم و از مضامین هر گونه سیاسی و ادبی و تاریخی
چکیده خاتمه مشکین ختامه حضرت مدیر محترم دانش پشوده دامت افضاله عرسله

و آگهی خود را بفرمایم -

بر کلام حکیم مومن خان محوم دهلوی مرقوم شد

حکیم مومن خان، تخلص به مومن ابن حکیم غلام نبی خان از شرفای دہلی و
 پنجاب کثیر بود. ولادت او در ۱۲۱۵ھ اتفاق افتاده یعنی سی سال پس از طاعت
 میرزا غالب دهلوی بعرضه هستی خراسید و فخر العلماء المتأخرین حضرت شاه عبدالعزیز
 قدس سرہ آتش مومن خان گذاشت. کتب ابتدائیه عربیه از شاه عبدالقادر علیہ الرحمۃ
 برگرفت. قوت حافظہ بر کمال داشت چنانچہ بیشتر واقع شد کہ وعظ حضرت شاہ
 عبدالعزیز را یکبار شنیدہ حرفا تکرار کرد کتب طبیہ از پدر خود حکیم غلام حیدر خان
 و حکیم غلام حسن خان بر خواند و در مطب ایشان نشست. در نجوم مهارت بہم رسانید
 و با شطرنج شغف داشت

شعر بخند را با ادای خاص بر می سراید و یکی از اساتذہ زبان اردو دست
 اندازان زبان در ہمہ اصناف کلام بخوش اسلوبی تمام حرّت میزنند و در دمنہ مطبع
 وقت پسند آورده بود. عشق بر مزاجش استیلا داشت و دلش بر شعلہ رخان می خست
 و افسانہاے چند در ثنویات خودش از انان بر نگاشته. پارسی ہم می سراید
 تاریخ را با تعمیم و تخریج طورے گفته کہ در محسنات فن معدود گردید چنانچہ در وفات
 پدر خود گفته

بن اہام گشت سال وفات کہ غلام نبی بحق پیوست

و در گنبت صغیر سن خود فرمودہ

خاک بر فرق دولت دنیا من فشاندم خزانہ بر سر خاک

و در تاج چاه مرقوم داشته است آبلذت فرا بجام بگیر
 طبع، چپک از دنیا داران گفته، طبع غیور داشت یکبار از منت جهانیان بگذشت -
 در عقوان شباب دست ارادت بخدمت مولانا سید احمد بر لوی رحمة الله علیه
 مرشد حضرت مولانا محمد اسماعیل شهید دهلوی داد و مسلک آن بزرگوار را به پاسه استوار
 پیمود سال وفات او از دست و بازو شکست بر می آید که خودش بهنگام افتادن از
 بام گفته میرزا غالب در مرگ مومن مرحوم نوشته، رباعی

شرط است که دلت نراشم همه عمر خواب به رخ ز دیده پاشم همه عمر
 کافر باشم اگر بگم مومن چون کعبه سپه پوش نباشم همه عمر
 جناب والد مرحوم مومن بهر در دیده و اکثر احوال او تئذ کار می فرمودند می گفتند
 که در همه وقت حتی که در رفت و آمد هم خالی از فکر شعر نمی بود و دمام سر در جیب انداخته
 می خرامید.

از بیاض

چو خانه خالی و عشق مست ناز بود تو آن گریشت آن کس که پاکباز بود
 چون حساب بود نوشته شد اگر چه آغاز شوریدگی و محبت است اما انجام مقرون
 بنیغ و خوبی و پاک و عفت است آتش در جان و دل مسینه طپان نه قوت قرار و نه ای قرار
 سپاس عشق بهنگامه گیرین و حسن خود بین از کدام زبان بجا آید کلامین همه نا آلودگی و
 ربودگی و ذوق و شوق و میراثی و جان افشانی و درد و غم و بیخ و عالم و بیچارگی و دمانگی
 کرامت فرموده حسنش روز افزون و عشوه اش سالان صد جنون و شوقش تاب شکن
 عاشقان و عشقش شکلب آزار دهنده در دندان باره از شهر رمضان المبارک شب ۳۳ بهیجری

در طالب نگر بقلم آمد-

ایضاً

حالیہ ماہم رام دالوت اما شوخی او ہر ساعت در البیدگی و ازین بہ ستانت
من نقص ہر چند سعی در کتمان محبت می رود لکن از دست حیرت بان بے با چہرے
منی آید و سہذابی آرامی و بیابی خود افتشہ رازی نماید الحمد للہ کہ اتا شاکست
شاہنیت و دمام امیداری آنست کہ جز ذوق عشق ادلوت فق مصون بانیم و انشا اللہ تعالیٰ
ہمچنان می شود دین غریبی این ہمہ آویزش دل نشاط خاطر از رے روشن شوخی زہد
و غم نیست

عشق می درزم و امید این فریفت چون ہنرے اگر موجب مان نشود
حر فی التاریخ ۱۸ رمضان المبارک ۱۳۲۷ھ معاضدہم را کتوبر ۱۹۰۹ء سبھی در
غربتکہ طالب نگر

ایضاً

شمس العلماء جناب خاجہ حالی مدظلہ الہالی میفرمودند کہ رنہ برین بیت مخزن اسرار
پدہ برا فرزند و برون آے فرد و رنم آن پردہ بہسم در نور و
نواب مصطفیٰ خان بہادر حسرتی مرحوم با کیفیت روداد و حال شان تغیر گشت حضرت صاحب
ہم حضور داشتند

ایضاً

بایعہ نے سرد توان گفت نہ خورشید نہ آہ از تو کہ در صفت منی آہ
ہر کس بر ہی میرود اید طلبت گرہ بتو بودے بندے این ہمہ

حضرت حالی میفرمودند کہ درین باباعی بجای سرود زہرہ در اصل نسخہ کلیات
 سعدی بودہ باشد چراکہ در آئینہ را کوکبا مفسرین مراد از کوکب زہرہ را گرفتہ اند یعنی چون
 ابرہیم علیہ السلام کوکب یعنی زہرہ را دید پاره آید چنین است فلما جرت علیکہ لیلۃ
 راء کوکبا الح

ایضاً

چون بہانے دل آویز بود از آئین اکبری نقل افتاد شبی اورا حبیب عجی را
 در خانہ تار یک سوز نے از دست افتاد از غیب شنی برخیزید دست بچشم نہاد گفت
 نے نے من سوزن خبر بچراغ ندامت جیت۔

منہ

ہفتم ماہ صفر شش صد و شصت و پنج نورانی پیرے نامہ سر بہر دست شیخ
 صدر الدین پورا دو (پور شیخ بہاء الدین مکرگاہ) درون فرستاد بہر خواند و جان بسپرد
 و از چار کنج خانہ آواز بلند شد کہ دوست بدوست پیوست

ایضاً

روزے این دو نامہ مطلع از حضرت استاد ذی محسن کا کوروی علیہ الرحمۃ برخواہ
 حالی خواندم جناب ایشان اسرور مضبوط و داد و ہمدردیت را منتفع بہ جواب گفتند
 و بے بیاض خودشان از قلم بندہ نقل برگرفتند
 مٹانا لوح دل سے نقش ناموس ابجد کا دبستان محبت میں سبق عفا بھلا و ابجد کا
 حالت نہ پوچھیے مرے شیب و شباب کی
 دو کروٹیں تھیں عالم غفلت کے خواب کی

ایضاً

تختی نماز که وقتی در لکھنؤ شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی با سن گفتند کہ خواہ عالی امر
در ہندوستان در سخن سنجی نظیر خود نمی دارند و اکثر اتفاق افتادہ کہ شعرا ستائے کہ خوبی و
حسن آن دانش من بودہ چون بر مولانا حالی خواندم و ایشان متوجہ نشدند ہاں ساعت
آن شعرا از نظرم افتاد۔

ایضاً

روزے مولانا شبلی فرمودند کہ اشعار عربیہ مولانا حالی دلربا تر از اشعار پارسی
ایشان می باشد۔

ایضاً

ہوئے در مجلس ذکر کمالات حضرت خواجہ غفر الدین عزیز لکھنوی می رفت۔ مولانا
شبلی بندہ را غماط بنودہ فرمودند کہ در شعر فارسی حضرت خواجہ را قدستے حاصل ست
کہ در ہر روش کہ خواہند سخن کنند در طرز خاقانی و عرفی و قاتلی و غیر ہم از اساتذہ پیشین
می توانند بکامیابی سخن گویند چنانچہ قیصر نامہ ایشان در تیغ سکنند نامہ نظامی
و لیل این معنی ست

ایضاً

روزے ذکر حسن تقریر جناب امیر منیائی با حضرت عالی در میان آمد فرمودند کہ
تقریر جناب امیر نجفیدہ و متین و فصیح و بلیغ می بود و تقریر نواب علاء الدین احمد خان علای
آہنمان جاذب قلوب و جاد و اثر بود کہ در مجلس کہ گفتار آمدی حاضرین از ہمہ پرداختہ
و متوجہ شدن سوے و اختیار نہاشتند۔

ایضاً

درین پوری زمانیکه حضرت والد ماجد در اینجا منصف بودند شرف عظیمی بر
 علامه العصر خان الہند حضرت محسن کاکوروی نسبت ادا و اتفاق بہت صلاح سخن افتاد
 راستی کہ آن قدوہ ارباب ل در عقول و مقول و نادرہ سخن و بیع گوی انبانے نہاشت
 درعت سراے بنی کریم مذہبان رکتہ یگانہ و درو اوار پرستی و خیر بھیجی آئی آفرینش بہ ہمتا
 و باد آ ویز گفتار اہل اسد آشنا، طاب ثراہ۔

ہم مدانجا در خدمت مولانا حسن بخش علوی پد لالا گہر ساذی حضرت محسن درس
 شرح جامی می گرفتیم مولانا سے مدد و ح اقلانہ کہ مولانا حسن علی محدث لکھنوی بودند و
 ایشان با حضرت مولانا شاہ عبدالعزیز دہلوی نسبت تلمذ داشتند مولانا حسن بخش مرحوم
 صاحب تصانیف بودند۔

دیگر دران مدینہ شرف زیارت جامع علم و عمل زین الاقیا مولانا مفتی اسد اللہ خان
 بہادر صدہ الصدہ رجو پوری دریافتہ جناب ایشان براس دیدن الدم بر غریب خانہ
 آمدہ بودند۔

در باندہ با مولوی علی بخش خان بہادر صدہ الصدہ رجو تخلص بشر ملاقات شدہ از
 علوم عربیہ با خبر بود حضرت والدہ دم دران ناحیہ صدہ الصدہ رجو مولانا شہر
 مقرر شدہ بودند۔

در بہارن پور با حضرت والدہ ماجد رفتہ از خدمت الادیب الکامل مولانا فیض الحسن
 شہر شدہ، ملازمان ایشان در ادب عربی و در ارض ہند نظیر نہاشتند صاحب تصانیف
 و قصائد عربیہ۔

در آگرہ شرف ملاقات مولوی غلام مرتضیٰ خان وکیل فسخ آبادی و مولوی
 حسان الدین وکیل سیکری والی برادر ایشان جناب شیخ فیاض الدین مرحوم دست
 داد۔ ہر سہ والا گوہر از دوستان صادق و یاران موافق جناب والدہم بودند صاحب
 فضائل رضیہ و شمائل بہیہ۔ اولین دو قرن در زمان حیات پدرم ازین جهان بے بقا
 رخت بسر جاوید کشیدند و حضرت شیخ فیاض الدین بعد از رحلت والدہم مدت بہ
 زندگانی کردند دیدم ہر گاہ ذکر جناب ابی پیش ایشان می رفت بے تابانہ قطرات اشک
 از دیدگان حضرت موصوت برمی آمد الحق پیوند دوستی و محبت با حضرت والدہم در غایت
 استحکام داشتند جامع اوصاف فضائل انسانی بودند در طب مہارتے داشتند۔
 دیگر دران مدینہ باعمدۃ العلماء الکرام مولانا محمد بشیر ہسوانی کہ در آخر ایام زندگانی
 بنصب قاضی القضاۃ بھوپال سرفراز گشتند ملاقات روداد و عقلیات در گروہ علماء
 ممتاز بودند صاحب سائل عربیہ۔

دیگر ہم در انجا اتنا ذی نشی حید رحیم خوشنویس در خطاطی یگانہ و مرمتانج و
 متوکل بود، اکثر اناحوال نواب سکندر بیگم والیہ بھوپال بیان می فرمود کہ زانے پیشکار
 ایشان بودہ۔ از ابنائے حضرت سید محمد گیسو دراز قدس سرہ۔
 دیگر زبده الاخلا با بود و ار کا پر شاؤ منصرم عدالت بیج، آگرہ قدردان دانش و فن
 و در دوستی و مہر و زری یگانہ بود مسلمانان را می نواخت و در کار سازی ایشان
 سفیغ نمی کرد۔

دیگر پھل متجارت دیت ایم اے۔ (کیمبرج) سینت جانس کالج، آگرہ برین
 بیار مہربان بود و در شاگردان خودش بر بندہ شفقت بزرگانہ بذل می فرمود۔

دیگر در آن بلده با مخلص مهر گستر صداقت آبا محمد عبدالکریم خان ایمان
 میر ستر ملاقات شد که بهر آن روز با بعد از تکمیل دانش از لندن رسیده بود یکی از بگوان
 اقواب جاوړه، محبت پرور و همیشه قدر دان کمال ست، حالیا در گورنمنت گوالیار جرنیل
 میسر بوده هفده صدر و پیه مشا هره دارد، سلمه الله تعالی و البقاء از فرط محبت بنده را از
 علی گره گوالیار کشید.

دیگر هم در آن بقعه حکیم ضامن علی جلال از اساتذہ کفین و در فرمود و بر غریب خان
 قدم رنجه کرد و صحبت اشعار شد صاحب یوانات ریخته.

دیگر آقا شاعر شیرازی دیوان فارسی نواب کلب علی خان بهادر دالی رام پور را
 بطهران می برد و امیرزا سپهر ملک اشهرای ایران بر آن صلاح دهد، در اشعار طریقی بود لکن
 مولانا سلطان حسن خان بهادر صدر و آگره کلیند مولانا فضل حق خیر آبادی و
 شایع قصیده برده قیام نمود، با جناب ابی رفته ملاقات آقا صوفی نمودم عمر منی آن
 آردان هفده سال بوده و شعر فارسی را استود و قصیده فارسی از گفتنهای خودش بر خواند
 در رام پور با استادی جناب منشی میر احمد تیر مینائی و نواب میرزا خان مرغوشی
 میر تسلیم و نواب احمد خان عروج ملاقات دست داد، هر یک از ایشان در ریخته سر
 استاد بود و صاحب دیوان

دیگر در آن بلده با میرزا سنجق قزوینی بر خوردم و نظر و نظم فارسی را استود و در بیح آشفته
 نوای اے من بچیان مبالغه نمود، بالاخر ملاقات بدوستی کشید.

دیگر از ملاقات الفاضل البارع مولانا منشی سعد الدین مراد آبادی مشرف شد من
 ایشان از ملازمه مفتی صدر الدین خان بهادر صدر و در دلیوی آند ده مخلص در زمان

سلطنت او و مدد دار افتاب بوده اند آشفته تخلص می فرمودند و جامع معقول و منقول
بودند صاحب تصانیف -

دیگر دران بقعه الفاضل اللوذعی مولانا ارشاد حسین از یارت کردم فقیه مشهور بود
هم دران دیار با الفاضل الادیب مولانا محمد طیب کلمی ملاقات شد در مدرسه عالی
شاگردان را تعلیم فن ادب می داد و شعر نازی می گفت -

دیگر دران ناحیه بالوزیر المعظم کریم السجایا جنرل عظیم الدین خان بهادر المہام پاست
رام بود ملاقات شد در کافرای سرآمدانایان زانه در خلق و مرد و یگانه شیرین شجاعت
ضرغام بادیه بسات بود آه! خدایان نافرجام آن امیر نامور را نشانه تفنگ اجل ساختند
مولانا شبلی نعمانی در مرثیه آن غفران آب حروف راستی سروده حیث قال -

اے کشته ظلم بان خبر گیر	دین ناله ما بگویش در گیر
این مه مجنوت در سیر زد	از چهره نقاب خاک بر گیر
بر خیز و همان برسم پیشین	هم تیغ بدست دهم سپر گیر
ترکانه کله بعنق بشکن	چار آئینه وزره بسر گیر
مرداء چندم دهم سر ہی	اقبال و سعادت و ظفر گیر
کیف ربستانج دشمنان را	آتش شود در نهان در گیر
آنگاه بکار ملک پرداز	بر هم شده کار باز سر گیر
آن ردق رام پور باز آ	آن آئینه را در گریز گیر

این جمله بکام دوستان کن
زین بعد هر آنچه خواهی آن کن

دیگر هم دران مصر دانش و آگهی گل سرسبدستان سراسر مهر وفا فرست احمد روم
 دلموی از دیرین یا مان بنده بود و در مدرسته علوم علی گره دبی لای می خواند از دولت
 حسن و جمال بهره و در در خلق دلمای سمره

در بوستان بیاد دهن تو غنچه ها هر دم هزار بوسه صبا بزدان دهد
 مولانا شبلی ذکر آن نونهال گلشن رعنائی نموده جائیکه فرموده

فرحت آن برگزیده احباب	گفت رفتی بمن زبانی عتاب
کامی به سجا صلی بسر برده	هرزه خون دل و جگر خورده
تا چه خواهی ز شاعری یعنی	چند ازین ترهات بے معنی
داستان ای پاستان تا چند	شکوہ جور آسمان تا چند
تا چه سودت دهن زبان گفتن	مژده ما ابرو نشان گفتن
دیدم ما معدن گهر خواندن	داغ را هر چه بگر خواندن
دل بفکر حال خون کردن	دشت آموختن جنون کردن
دیر را در کوش حرم گفتن	سفله را حریت حرم گفتن
سحر و اعجاز را قوین خواندن	دیم را بر تر از لقین خواندن
سخن عشق هرزه چند ست	چاک ما با جگر چه پیوند ست
اینچه خوار می ست عشق و زین	ساده را بجان پرستیدن
خود بین از رش بتان چه بود	بیکر ساده جان جان چه بود
آن بهار طرب زمانه چند	را ندین گونه داستانه چند
در سخن مهر و کین همی آمیخت	زهر با انگبین همی آمیخت

لطف را با عتاب می آلود زهر با قند ناب می آلود
گرچه منعم ز ساحری می کرد خوشنخود و فوگری می کرد
سخن او که متصل می رفت از زره گوش سوئے دل میرفت
گفتاش را بحبان پسندیم او گهری نشان دمی چیدیم

آنخ که آن یار عزیز در میان شباب دامن از خار زار هستی بر چید-

دیگر در سیلی بهیبت باغشور معنی پرور حضرت قاضی ممتاز حسین ممتاز ملاقات داد
در نظم و شعر پارسی در بنحیه مکانتی داشت گفتاهای مرا می شنود مولانا حالی دوسه رباعی
فارسی در مدح دی انشا نموده که در مجموعه فارسی عربی ایشان چاپ گردیده صاحبان
فارسی در بنحیه و شعر فارسی-

دیگر هم در آن ناحیه حاضر خدمت بابرکت قدوه ایزدپرستان آگاه دل حضرت
سیان محشر شیر صاحب شدم بسیار توجه فرمودند انعام و نشان خلوت و دوست و در عرفا
محسوب بوده اند-

در بریلی بانواب حافظ محمد عبدالغفور خان عزیز مرحوم ملاقات شد اطهار عطاوت و
فوازش فرمود، جناب ایشان تحصیل علوم عربیه در خدمت مولانا مفتی عنایت احمد کاکوری
نموده و از اخذ حافظ الکاتب بانواب حافظ محمد رحمت خان بهادر مرحوم فرمان روا
را بیل گفته بوده اند جامع عقلیات و تقلبات ادب و معانی بسیار قوی الحافظه بود
در شهر رمضان المبارک هر روز یک پاره حفظ نموده بر سائین تمام قرآن حمید را بر خواند-

در علی گره شرف قدم بوس استادان و اساتذم فرید الافاضل جناب ستی محمد لطیف هند
مرحوم دست داد از گون تلامذه مولانا مفتی عنایت احمد کاکوری در مقول و مقول بایه

والا داشت و جم غفیر از علما خوشه چین خرم کمال او بوده اند زمانه در حد آباد کن
خدمت افتاب آن جناب مرجع بود. با خاطر شکسته از مذاق صوفیه بهرور

هم در انجا در خدمت اشاذی العلماء شیخ حسین محدث عرب شافعی المذنب حاضر
شدم و بآن نخته الفضلاء بخاری شریف قرات کردم در حدیث نبوی مرتبه بلند فتح الباری
شرح بخاری از برداشت، فرشته خصال بود از دولت دانش و کمال الامال رفته علیه
دیگدران مدینه در مدرسه العلوم علی گریه است سنت داکتر هر روز پی اتج دی پرفیسر
عربی مقرر شدم او یهود بود از خاک برزنی از ادب عربی با خبر بوده شاگردان ایم اس
مدرس می گفت بر بنده بسیار مهربان بوده چون در گویار کانچ پروفیسر مکرر می نمود مرا
معتمد بی لے داله آبادیونیورسیتی مقرر فرمود.

در پانی پت زمانه همان شمس العلماء حضرت مولانا الطاف حسین جالی بودم او
یکی از اساتذہ زبان رنیمه است تحصیل عربی در خدمت مولانا مفتی صدر الدین خان
بهادر دہلوی نموده و در شعر از شاگردان میرزا غالب دہلوی بوده کلیات اردو و مجموعہ نظم
و شعر فارسی و عربی ایشان چاپ گردیده از محاسن و قباغ شعر و انشا آگاه و طبع کمال
انسانی و بسیار خلیق و معروض بود، شعر فارسی مرا موصلت و بر من اظهار کمال شفقت و
عطوفت می فرمود صاحب تصانیف لائقه و اشعار رائقه.

در حضرت دہلی با حاذق الملک حکیم حافظ محمد اعلی خان دہلوی ملاقات به
تے تکلفی کشید، شعر فارسی و رنیمه بنده را می نمود و ادب بی طلب مهارت تمامه او را
حاصل است یکبار غائبانه خواب و قار الملک مولوی شتاق حسین مرحوم آنزیری سکرتری
مدرسه العلوم علی گره در باب من نوشت تا در آن در سگاه ملازم شدم.

دیگر در آن مدینه فیض بانواب ضیاء الدین احمد خان نیز رشتان بر خوردم از کلام
خودش سامعه نوازی فرمود و از گزین شاگردان میرزا غالب بود.

دیگر هم در آن مصر سعادت زمانه بر دولت کده یادگار قدار محمد می نشی اگر ارام شد
خان شیدا مقیم بودم. با من با کرام سلوک میکرد، بسیار با خیر و جامع شمائل حمیده بود مولانا
حالی ذکر آن فحاشه خانوادہ مجید و اعتلا در دیوان خودش نموده.

دیگر هم در آن ناحیه با شمس العلماء نشی ذکار اسرار حوم که یکی از احباب بدر بزرگوارم
بود شرف ملازمت دستداد و بس نیک نهاد و معاصی صفات جمیلہ و بر شرفقت
بسیار مبذول می فرمود.

در گفتگو خدمت روضه المجید و الافضال حضرت حاجی حافظ مولانا شاه وارث حسین
قبله حاضر گردیدم و از بیعت مشرف شدم، اظهار انواع لطفت مهربانی فرمود، عالم با عمل دانا
اسرار و دیشی کما حقها آسگاه است، ذاکر و شاعری، یکی از اجل خلفای حضرت مولانا رشید احمد
محدث گنگوہی است، در کلمه مشرفه از خدمت رفیع الدرجت مولانا حاجی امداد احمد صاحب
ہما جز قدس سرہ فیض نبارداشت، اندک العالی.

هم در آن مصر دانش با سخندانی آفرین حضرت خواجہ عزیز الدین غفر بن شمس العلماء
مولانا شبلی نعمانی و تذکرہ اصالحین مولانا حمید الدین بی اسے پرنسپل دارالعلوم حیدر آباد کوٹا
ملاقات شد، ہر سہ بزرگان از باب دانش و کمال و صنوف الطاف و اعطای بر بندہ
بذل می فرمودند، صاحب تصانیف عالیہ و اشعار رائقہ.

دیگر هم در آن بقعہ با مولانا عبدالباری فرنگی محلی و مولانا عبید اللہ عادی مدیر مجلہ
عربیہ البیان ملاقات بدو متی کشید، صاحب تصانیف.

دیگر با شمس العلماء مولانا ناصر حسین مجتهد لکهنوی ملاقات شد اظهار لطف بیکران
فرمود.

در آله آباد رأس العارفین حضرت محمدی شاه صاحب رازیارت کرم جنابان
از کالمین بودند. و در گروه اهل باطن معدود.

دیگر شهید عشق الفاضل الجلیل مولانا محمد حسین الہ آبادی را مکر زیارت کردم که دو
سه بار در آگره تشریف آورده بود چنانش گران و دل و جاننش بریان.

دریات را در خدمت مولانا عبدالحی لکهنوی مرحوم با پیگیل رسانیده و بیعت
با حضرت مولانا حاجی اماد الله صاحب مہاجر کی بجا آورده در آغاز حال از سماع محرز
بوده پس از اراادت آنرا بسیار دوست گرفت.

تا پنج ۸ رجب ۱۲۲۸ هجری در حضرت اجمیر شرکت مجلس سماع فرموده و قال غزل
حضرت مولانا عبد القدوس گنگوہی علیہ الرحمۃ ع
آستین بر رو کشیدی همچو کار آمدی

سر لیدن آغاز کرد، چون بر قطع رسید

گفت قدوسی فقیری رفنا و رفقا
خود بخود آزاد بودی خو گرفتار آمدی

مولانا قطع غزل اگر ار نمود و جان بجانان سپرد و پلے مقدمہ خواجہ جیافت.

چون خبر وصال آن عاشق صادق علی گڑھ رسید خان بہادر مولوی سیدین بیاض
سب جج محلی شہری تنہا احوال مرحوم از خواجہ شیراز نمود و دیوان لسان الغیب را کشا و
بدین غزل جواب دادند

ناہ خلوت نشین موش پیچا شد از سر پیمان گذشت بر سر پیانہ شد

خان بهادر محمد روح پبعیمه الفاظ باب و لم تا پنج حلت جناب مولانا المرحوم از

مصرع خواجہ حافظ بر آوردند

صوفی صافی نهاد شاه حسین فانی فی السکشف از همه بگانه شد

حافظ خوش خوان مذاکره پایلم دل برودار رفت جان چنانا شد

۱۹۰۴ هجری

مولانا طبع نظم هم داشت -

در دلمی بالفاضل بالادب شمس العلماء مولانا نذیر احمد ملوی ملاقات اتفاق افتاد

در ادب عربی در جماعت علماء از نام آور و مصنفات مرغوب مفید دارد. در شناسه تقریر بنده را

مخاطب فرموده شعرے کہ مولوی ثناء اصدام تسری در حق ایشان نظم نموده بود بر خوانده

و هو هذا

رو کا بہت جماعت اہل حدیث نے لیکن منافق تھانا نا خبیث نے

و لفظہ خبیث "را تکرار کر دیا" اور فقہاء از مجلیان برخاست۔

شرح نیمہ اول احسن و عشق عالی شیرازی

اَحْمَدُ اللّٰهُ اَلْعَلِیُّ الْعَلِیْمُ وَاَصْلُهُ عَلٰی رَسُوْلِهِ الْکَرِیْمِ وَاَعْلٰی الْبَرِّ اَخْتِیَابُ

هَذَا صِرَاطُ الْمُسْتَقِیْمِ اَبَعْدُ پوشیده ناز که ما تم این رساله بنده عاصی المدعو محمد خان

نائب احسن ابدالیہ صفحہ چہ در شرح نحو احسن و عشق نعمت خان عالی شیرازی ہنگام

طلب علم نوشتہ بود و کان ذلک فی سنۃ سادس و تسعین بعد الف مائتین

من ہجرت رسول الثقلین اما تحصیل علوم و اکتساب فنون فرصت آن نداد و کان

لہ مقدمہ ہم در ۱۳

اجزای پریشان را جمع کند و در تفسیر چند در صورت کتاب گرد آرد الحال که نختی
 از دست دوران فرصت و وقت نصیب بنده شد خواهست که آن همه نگار شمارا اولاً
 از سر باز بیند و اصلاح دهد و ثانیاً رساله از آنها بسازد و شرح حسن و عشق نام گذارد
 و محمدی که خواهم بواسطه یافت و تا نصف متن شرح با سلوبیکه دانش اندوزان از آن
 بهره و حظ نصیب گرد کرده آمد و اجتماع این رساله پس از نگارش آتش بے دود
 و حاشیه اصطلاح در لبه مینو سواد اکبر آباد حرسها الله عن الشر والفساد
 در سنه ثلث بعد الف و ثلث مائة من الهجرة النبویة متافان فتاد
 داغم از دل بهانه جو که کل نیمه آخر متن نبرد اخت و کارام و زلفه انداخت امید که بخت
 توانا ایزد باو خاتم فروشته در کف گیرم و انجاش نامه سازم هم بود که دانش سرایگان
 و دانش که برین صحیفه ام بگذرند نامه نگار را بد علی خیر یاد آرد و لا اله الا الله
 و اذا ذکرنا الثابین عن الطلاء لا تنس حیرت و علی اوفاها
 هر حدیث عشق شد زرب بیامم چو شمع افتاد آتش بر زبانم
 عشق بالکسب یار دوست داشتن چیز نیست و نزدیک اطباء مرضیت
 از قسم چنان که از دیدن روست خوب پیدای شود و گویند که عشق از عشقه ما خودست و
 آن گویا هیست بر هر درختی که بچید آزار زار و نا توان سازد همین حالت عشق است
 بر هرگز زور آرد و در ضعیف و معطل سازد و در اصطلاح آرد و ان سلام و داعی است ایشان
 جایی سلام عشق اسد گویند ای چون افسانه عشق مرا یبدم زبانم آتش گرفت یعنی
 از حرارت بیان عشق آتش بجان ننگند آن لزوم است حدیث عشق مبتدئ است
 و زرب بیامم خبر

مر قلم از جوش این می شد ریه است زمن عشقی بهر جا عاشقی هست
 نش سیه است بمعنی بسیار است ملاحظه فرود سیه گوید نرگس می پرست انگشت
 دست از قدح نکشیدن بنفشه سیه است ثابت قدم بغلطیدن این اسم اشاره است و
 مشارالیه آن حدیث عشق است قلم از جوش باده حدیث عشق بسیار است گردید و مصرع هم
 شعر غطی جلالت عشق است و عاشق بیای مجهول یعنی هر کجا عاشقی باشد از من ببرد
 سلام باد چه از برکت عشق استحقاق تنظیم می دارد و عشق با اصطلاح آزادان سلام را نیز
 گویند چنانکه گذشت و در لفظ می استعاره مبنی تواند شد چهره شط استعاره آنست که مشبه
 صریحا و کنایه کور نباشد و اینجا بایر اد اشاره کنایه گفته است پس از عالم تشبیه بلیغ
 قال الله تعالى صم بکم و عمی فاعلموا یعقلون و لفظ جوش هم درین مقام از قسم
 استعاره تخمیلیه نیست.

حد عرایس ابکار معنی را با اختان الفاظ روشن بیانی بدرنگونه عقد موصلت منقذی
 گردد که چون قاضی قضا چار خط عناصر نوشته بتزج جسم و جان فتوی داد-
 نش ابکار جمع بکرست بمعنی دفتر نارسیده خصوصاً در هر چیز تازه آفریده شده عموماً خواجسته
 نظامی فرایده

بدرین تقریبی سخن می بگر بسختی توان زادن از راه فکر
 اختان بفتح هزعه جمع ختن یعنی داما و ولندا حضرت عثمان و حضرت علی رضی الله
 عنهما ختنین خوانند و کلمه را اضافیه است بمعنی عقد عرایس ابکار معنی با الفاظ روشن بیانی
 بدرنگونه انعقاد می پذیرد و لفظ الفاظ و سخن را با هم آمیخته بیان مقصود چنان کرده می آید که
 چون خداوند تعالی انسان را از چار عناصر که آتش و آب و خاک و باد باشند هستی آید و جسم جان را

بزن و شوی و تضار ابقاضی از آنکه او عقد خوانست تشبیه داده است و عرائس اختان
و عقد قاضی با هم مناسبت دارند و تزویج و نفوی مناسب لفظ قاضی است چون
شرطیه است و این جمله شرطیه است و جزا پیشتر مذکور می شود ای توان گفت که وجه مونث
آوردن معانی و مذکر آوردن الفاظ جمعیت گوئیم که الفاظ در وضع مقدم است و نشاء وضع
معانی است.

هـ در روح مجرد فاعل کما طاب لک من النساء میل سناکت بروس تن کرد
مش معنی آیه کریمه آنست پس تزویج کنیدا هر که خوش آید شمارا از زنان روح مجرد
در اصطلاح حکماء ملائکه و عقول را گویند آن توجیه که ارجح طبعه ایشان از کثافت جسمی
عاری است و در اصطلاح اهل تصوف روحیکه با علایق دنیوی کاره ندارد و شب و روز
در تسبیح تلیل بسربرد و در انجام ادا از وصیت که عاری از جسم بود ای آنکه کریم
خواست که در تن شود و روح مجرد فاعل کرد است

هـ و بمقتضای ففکت فیه من روحی قدم کجابه و لقد کوننا منی ادم نهاد
ش جمله بفتح اذل و ثانی و ثالث است اما در فارسی مستعمل بسکون جیم است بجای
برای عروس آرایش داده باشند که روح در جسم شد

هـ و بموجب ذین للناس حبب السموات من النساء و البنین
هر یک از نوادگان گلشن شباب را خا خا رنگ گل چیدن از زمین نخل و درخت چهل
بهم رسید

مش نوادگان جمع نواده است و نواده فتح اول ثالث ثمر فرسیده را گویند و بعضی
مطلق شاداب و در تازه بهم آمده است خا خا رنگ است از نخل و درخت چهل

آیه پاک جوانان را امتناع نکند

م علی مخصوص عشق را که خلف الصدق جنون است.

مش خلف الصدق پس سعید را گویند اے چون جوانان میل نکند که درند عشق که
پس رشید جنون است بیشتر از همه تنگی نکند عشق مفعول است فعل بهم رسیده محذوف است و را
علامت مفعول است تا بعد کات بیانیه بیان است سبب عشق را و اگر گویند که جنون
فرع عشق است نه عشق فرع جنون پس عشق را بچه طور خلف الصدق جنون می توان گفت
گویم که جنون لازم عشق است نه عشق لازم جنون پس جنون ملزم است و عشق لازم و ملزوم
اصل است نه لازم.

م چه دران آوان که عشق را عشقوان جوانی بود و دران نو بهار چهره و از اشک اغوا
مش عشقوان یعنی اول و ثالث یعنی آغاز جوانی است مبتدای هر شے را نیز گویند و

در اینجا معنی دوم مقصود است اے سبب کمال شتیاق نکند را آن بود که آغاز شباب او بود و
ظاهر است که در عالم جوانی میل نکند بسیار می باشد از عنوان فتح اول و سوم نام در حق
که شایسته بار یک دارد و در موسم بهار از همه درختها سرخ تر باشد و برگ ندارد و در غیر موسم
برگ آرد و مولف بر این متاع نوشته که نام کلیست سرخ رنگ

و بجای سبز و خطا بخاطر از رویش آشکار و در نشو و نما چون بید مجنون ترقی
معکوس گرفتار

مش ترقی معکوس ترقی بالعکس است اے جایی که در سبز و خطا بخاطر و نایب سرخ
عشق ظاهر بود و در عالم نشو و نما که مقتضای ایام شباب است مانند بید مجنون ترقی معکوس
می کرد یعنی چشم آن بود که مقتضای ایام جوانی عشق را قیامت بلند و سرور باشد

برعکس آن اور اضعیف و پریشان یا نقتد بید مجنون نوعی از بید است که بر گمانی نازک
و شاخه های باریک اردو شاخه های از بس نزاکت بخلاف دیگر درختان برپایش
می افتد مرجع ضمیر شین عشق است

م بعد بلوغ رسیده بستر خواب بخوابی را از رنگ آمیزی گلهای خیالی رشک باط
گلفروشان کرده

مش فاعل رسیده عشق است بستر خواب بخوابی بستر که بران آدمی در خواب نتواند شد
مراد از گلهای خیالی تخیلات است فاعل کرده عشق است عشق بالغ گردید و
بخواب و در تخیلات و توهمات ماندن گرفت.

م لیکن بفجوات اذ ابلغ الاطفال منکم الحکم فلیستاد نواهند بی اذن
راه بخلوتخانه دلمانبرده بود.

مش معنی آیه کریمه آنکه وقتی که کودکان از شما خواب دارند پس طلب رخصت کنند
فاعل یستاد نواخته می شود بستر هم است که راجع است سوء اطفال لیکن بفجوات آیه کریمه
هنوز عشق بفرمان پدر اکی انس گرفته بود فاعل زبرده بود عشق است.

م که هوای که خدای و هوس دالمادی در سرش پیدا آمد
مش کات مفا جاة است ای هنوز عشق بے رخصت پدر اکی انس گرفته بود که
تا گاه میل نکاح در نفس راه یافت.

م و علم شوق والرجال توأمین علی التسمایا و فی الارض
مش معنی آیه کریمه آنکه مردان قائم و غالب هستند بر نهان های علم شوق و مضمون
آیه عشق را تعلیم کرد مرجع ضمیر شین عشق است.

هر و مشاطه نظاره را نقد روان اشک در دامن رخیت بجز آنکه عروسی بهم رساند
آتش یا قوت یقین را بآب گوهر دندان خندان عیش فرو نشاند.

مش مشاطه زنی را گویند که آرایش عروس کند فاعل رحمت عشق است و فاعل رساند
فرو نشاند مشاطه است، ای عشق مشاطه نظاره را نقد اشک در عوض آن داد که عروسی برای
دے بهم رساند و خط اربع پریشانی او منع گرداند و در آتش آب صنعت تصادست و آب
ایهام است.

هر پس از مدتی مشاطه نظاره را که چون آه مشاقان بر جاده جستجو گرم روی میکرد مانند
رشته عقد گوهر هر لحظه سر از جلای برمی آرد و بر سر کوه حسن که پیشاقتش از محراب بر دست
گذرافتاد.

مش - پیشطاق معنی صحن خانه و در بلند بادشاهان است و بمعنی صحن پیش در هم آمده است
اے بعد از مدتی مشاطه نظاره که گرم و جاده جستجو عروس بود بر سر کوه شاه حسن گذشت
فاعل افتاد گذشت و ضمیرشین و پیشاقتش راجع بکوه حسن است و پیشطاق کوی حسن
ابرو حسن گفتن خالی از حسن لطافت نیست

هر - و بعد از آن قوا البیوت من ابوابها از در کشاده پیشانی قدم بدو نهاد.
مش - معنی آید که میباید در خانه از درهای آنها فاعل آقا ضمیر از من مستتر است
و فاعل نهاد نظاره است یعنی مشاطه نظاره بکشاده پیشانی در خانه حسن مد آمد کشاده پیشانی
کنایه از حالت سرور و اطمینان است چه در هنگام پریشانی و کدورت طبع سرکه جبین و یاسی فتم
و از آنجا که گفتگو در درون آمدن است پس همین مناسبت کشاده پیشانی را بدو استعاره کرده
است قدم نهادن بجای گذاشتن نهادن علی الاطلاق موافق محاوره است جامی سمراید

اگر نهند ز لطف خود قدم پیش شود زود در می ما و مبدمش

هـ - نظم چه دید از اینجا نگارے شوخ و طنان بهم غمزه همه عشوہ همه ناز

مش نظم بفتح اول و سکون دوم بهم بپوشتن سبک مرداریدست می گویند نظم و نسق
اقالیم و تعظیما اطلاق نظم بجای لفظ هم می آید چنانکه گویند نظم کلام مجید چه اطلاق لفظ اینجا
از قبیل سورا و سب چه اگر لفظ در لغت بمعنی انداختن است و نظم بمعنی سفتن جواب از اینجا که کلام
قدسی با هم متناسق الدالۃ متشابه صفاست لهذا نظم تعبیری کنند و لا يجوز ان لا اطلاق فی
کلام غیره تعالی و مجازا نظم بمعنی کلام موزون است که در مقابلہ نثر باشد ازین وجه در شروع شعرا
لفظ نظم هم می آرند تا ظاهر گردد که بعد ازین قائل باشعار سخن می راند و ضرورت آن نیست
که گویند مصد بمعنی مفعول است کا خلق بمعنی المخلوق و لفظ بمعنی المفعول چه که مجازا از لفظ نظم کلام
موزون اراده می کنند و بیشتر لفظ نظم را بتدای کلام می نویسند بطریق عموم و خصوصیت
توصیت را که ثنوی است یا قطعه یا رباعی یا نوع دیگر از شعر می نویسند و ما که چه دید از اینجا
سوال است و نگارے شوخ و طنان را الخ جواب آنست ای مشاطه نظاره در اینجا چه دید شاه
دید شوخ و طنان که از سر تا پا غمزه و عشوہ و ناز بود و نگارے یعنی نقش و صنم و محبوب است و نقش یکبار
خنا بر دست و پای معشوقان کنند و در اینجا بمعنی معشوق مراد است و مبالغه درین شعر
از قسم اغراق است و در طنان و ناز و صفت تجنیس زائد است

هـ لطافت جلوه آرای بودوش زلال ناز کی در موج آغوش

مش زلال بضم اول کریمت برابر انگشت که در برت پیدای شود و چون در عرب
آب شیرین بیا که می باشد اهل عرب آن کره را را افشردہ آب که از آن بهم می رسد و پس
شیرین می باشد می نوشند و مجازا آب شیرین را گویند و در سراج نوشته که زلال بضم معنی آب صاف

و شیرین لفظ عربی است با جمله در اینجا مقصود آب شیرین است. اے لطافت در برودش
 و زلال نازکست در آغوش او بود. از لفظ موج آغوش ظاهری شود که شاعر لعل آن از چشمه
 روان استعاره کرده است پس این استعاره کفیه باشد و اثبات موج که از لوازم چشمه است
 استعاره تخیلیه و اثبات زلال بر شمع است. لطافت ما خود از لطافت است، و لطافت یعنی
 ابریک بینی آید چون الطیف و هم معنی هیران سعدی گوید سه لطیف کرم گسرو کار ساز
 و هم معنی پاک شدن و اینجا معنی آخر مراد است بر اسم سه هم فعل و هم حزن اسم معنی
 سینه و نقل و نقل امر از بدون و حزن ترجمه علی استعلائی و در اینجا اسم است. اگر گویی که تقدیم
 توصیف برودش چشمه مابرو که سیادت فی الایات اللاحقه چه جاد داشت، گوئیم که
 چون اعضا عاشق را واسطه وصل پس معاقدت یکدیگر می شوند تقدیم داد آنها را بر دیگر
 اعضا، یا گوئیم که مقصود قائل مطلق اظهار صفات معشوق است عام از مراعات تقدیم تاخیر اعضا
 هـ خمار آلوده چشم مست بیار در آورده بگردش جام سرشار
 ش سرشار معنی لبریز است و معنی ترکیبی آن از سر بریزنده است چه شار معنی رختن است
 و نظیر این آشار است و ظاهر است که چون ظرف بسیار پر می شود آنچه در آن می باشد از سرش
 می ریزد و خمار آلوده ترکیب مقلوب منفی است سفت چشم و فاعل در آورده چشم است، و
 جام سرشار کنایه است از آن که شاید پس بر حضار مجلس نغمه جام پیاپی ساغر چشمه بود
 و مراعات چشم مست و بیار و خمار آلوده و جام خود ظاهر است و می توان گفت که خمار آلودگی
 متناقص است باستی و سرشار بودن پس هرگاه که چشم را خمار آلوده گفته چنان می تواند شد
 که آن چشم مست باشد و جام سرشار بر حضار پیاپی گوئیم که اجتماع صفین متناقصین باجتماع
 جمات جائز است یعنی چون چشم مست شاید حسن بنا و کنگاه دل در قتل کی از عشاق

سکرو آنهمه مستی او فرو می شد و مخموری گشت چون باز دست می شد قتل عاشق می کرد
و باز مخموری شد همچنان گلابی هست می شد و گلابی مخمور یا آنکه چشم او جلاصاف و صاف
متضاده بود.

م کشیده بر فراز چشم ابرو جوان مدسکه می باشد بر آهو
مش در آهوی مراد از مدالف آهویست و فاعل کشیده ابرو دست است ابروی او مثل مدالف
آهو بر فراز چشم کشیده بود.

م نگه در صید مرغ دل چو شبنام بر آورده ز مرغران بال پرواز
مش شبنام یعنی باز گران است چنانچه از ترکیب لفظی ظاهر است. ای نگاه شاد چو شبنام
شبنام برای شکار کردن مرغ دل بال از مرغران آورده بود شاد است مرغران با بال
ظاهر است.

م بے چون مصحف یا قوت خوشنویس شده از رنگ پانش بدخون
مش یا قوت نام خوشنویسی است که غلام معتمد بادی یکی از خلفای عباسیه بود. ای
لب او مانند حرور مصحف بمی نوشته یا قوت خوشنویس خوش و لطیف بود و از رنگ پان
گو یا بدخون کشیده بود زرد باشد است مصحف یا قوت شبه با سواد خوشنویس صفت
مصحف یا قوت است، و در پانش ضمیر شین ارج است مصحف مصحف خود از مصحف است
بلانکه اطلاق مصحف بر صحیفه آئینه قدوسیه می کنند چنانکه اطلاق کتاب بران در عن شرح
می کنند و در عن سخا اطلاق کتاب بر کتاب سیبویه می کنند خوشنویس بقاعده ترکیب
مقلوب و صفی کسیکه حزن خوش نویسه مثل سرود و خوش سخن و پاکدامن و غیره اما
در اینجا قاعده منظور نداشته اند چرا که آن خبر بعد از است یعنی خوش نویسه شده است

مصحف یا قوت مجازی است چه که مصحف مجید کلام جناب باری است عز اسمه نه کلام
یا قوت، اما در اینجا مراد از مصحف نیست که نوشته یا قوت خوشنویس باشد پس بانی ملا بیتی
سوی او نسبت کردند و همچنین می گویند مصحف عثمانی اے مصحف که جامع آن عثمان غنی
رضی الله عنه، و از اینجا که قرآن شریف را دو گونه می باشد یکی سیاه و دیگری سُرخ هر گاه
لب شاه حسن اے مصحف تشبیه داده پشت پان خود ده را دشمن گفته، و از در اینجا بدیده
و هم بیانیه می تواند شد

هـ مصور چون کشان چهر مثال بکج لب گذار نقطه رحال
نهادن نقطه بر شک نشانه که شک درم دهان هست یا نه
مثال با کسر معنی صورت است و مجازاً فرمان شاه را گویند جمع آن تماشیل است
و معانی ابیات بسیار صاف و سهل است. اے اگر مصور تصویر را کشد در گوشه لب نقطه
خال نهد چرا که او در وجود و عدم دهان شک دارد و آنکه درم صیغه شکلم آورده مقوله صورت
و این اشعار قطعه بند است.

هـ به زیبائی مسمی المیده دندان چون خمسم در شب تیره زبان
مش دندان شبیه است و انجم شبیه به دمنجان مسمی شبیه است و شب تیره شبیه اے
دندان مسمی المیده او مانند خمسم بود که در شب تیره درخشان باشد مصرع اول مبتدا است
و ثانی خبر و تشبیه هم مفرد باشد و هم مرکب کقولنا وجهه كالقمر و مرکب کقولنا وجهه
كالقمر فی اللسان پس در اینجا هم تشبیه مرکب است و بدانکه مراعات تقدیم و تاخیر شبیه
و شبیه بمصرعین منظور نداشته چند نظم این همه مراعات چندان بر ضرورت نیست، خواه
نظمی گوید

چنان زد برو ناخن نه گره که هم کالبد رفته شد هم زره

ظا هرست که رفته شدن زره مقدم است بر رفته شدن کالبد

هر - سیاهی های دندان از تبسم شود در دیده آئینه مردم

نش - مردم معنی مرد یک چشم و آدمی است و در اینجا معنی اول مراد است ای سیاهی
دندان او اینجا بطبیع بود که چون وقت دیدن آئینه تبسم می کرد و سیاهی ظاهر می شد
چشم آئینه آن امر یک خود تصویر می کرد.

هر - چون سجده بجز خضوع گیسو نمی بود و تفادیت یکسر بود

نش - باد عمر خضر معنی مقابله است چنانکه سعدی گوید

به دست کرم آب دریا ببرد برفت محل از تر یا ببرد

یعنی زلفت او آنقدر دراز بود که اگر آنرا بجز خضر علیه السلام که اقیامت مدت اوست مقابله

کنند فرق یکسر بود میان نیابند اس طول گیسو شاه حسن با طول عمر خضر برابر بود و

ظا هرست که حسن زلفت درازی آنست هر آنقدر که دراز تر باشد خوبتر و خوشتر باشد و خضر

یکسر اول و سکون ثانی و نهم فتح اول و کسر ثانی نام پیغمبر است که حضرت موسی را برای

مناجعت او حکم شده بود و با سکندر و طلب آب بقا همراه بود و از آنکه اکثر در سبزه زار بود

مرغزارهای باشد خضر تشبیه یافت باید دانست که سجده صد مرتبه است نه لازم

پس در اینجا اگر لازم گویند البته فاعل آن گیسو خواهد بود اما آن فعل لازم نیست و اگر گویند

که سجده فعل متعدی است فاعل آن معلوم نمی شود و گیسو درین صورت فاعل نمی تواند

شد که احوط هر دو شکلترین است که فارسیان خدمت فاعل صیغه واحد غائب افعال متعدی

دارند الا بهندرت بمقامی که خدا فاعل باشد البته خدمت فاعل صیغه جمع غائب را روا گفته

چنانکه اختیار برست من نداده اند اس قضا و قدر آورده اند یعنی راویان قصص
 پس اگر حدت فاعل درست بودے گفتے کہ فاعل آن محذوف است اما حدت فاعل
 بر غم تصریح اہل فرس است و ہولایوز، و اگر فاعل شاہ حسن را قرار دہند ای اگر شاہ
 حسن گیسوی خود را بقاء عمر خضریٰ بنجید فرق یکسر مونی یافت باشتا رضا را قائل شد
 خواہد بود، چه قیاس آن بود کہ در صریح ثانی منی یافت گفتی و قولہ علی خلاف ذلک
 یا فاعل ضمیر واحد مستر را قرار دہند و آن ہم از رکاکت خالی نیست یا اگر فاعل بنجیدے
 خضر را قرار دہند و گویند ضمار قبل الذکر است خلاف متبادر است با این ہمہ نتوان گفت
 کہ شعر پاک از نقص نیست چو کہ کلام استاد است، و ہم نظامی در سکنہ نامہ گفتے
 چنان شد کہ دزد در بازوی او بنجید کس در ترازوی او

و بداند کہ درین شعر تشبیہ محسوس است بغیر محسوس چہ گیسو از حیات است عمر خضر از حیات
 نیست و این قسم تشبیہ عکس آن رواست کہ قولہ تعالیٰ مَثَلُ نُورٍ بِمَثَلِ شَوْءٍ فِیْہَا
 عَصْبًا و غیر ذلک، و منی توان گفت کہ بنجیدن گیسو ہم خضر صورت نہ بندہ
 چہ کہ عمر صلاحیت موزون بہ شدن ندارد، ندانی کہ نامہ اعمال در روز حشر وزن خواہد
 یافت در میزان عدل و این ہم بر تراز قیاس عقول ساقلہ و متوسطہ است اما بر عقول غار
 منعکس و منجلی است کہ ماہو معتقد ناالحق لکونہ منصوباً بالنصل القطعی المتواتر
 الملتو علینا و تفادات کسر گوشتن نظر لفظ گیسو خالی از لطائف شری نیست۔

ہر - درختان ساعدی چون شعلہ طور کفی چون نیچہ خود شید پُر نور

نش سہر از شعلہ طور جلودہ ایست کہ بوسی علیہ سلام نودہ بودند و نیچہ خورشید مراد
 از شمع آفتاب است کہ همچو گشتہای باشد و تشبیہ ساعد درختان با شعلہ طور و کف

با پنجه خورشید بسیار لطیف است و معنی شعر ظاهر است در مصرع ثانی خورشید هم موقوف الاضافه
می تواند شد و هم باضافه در صورت اول کفی مبتدا و بر نور خبر خواهد بود و در صورت ثانی
کفی مبتدا و چون پنجه خورشید بر نور جار و مجرور آن خواهد شد و همچنان در مصرع اول خشان
هم صفت ساعد است و هم خبر مقدم و ساعد مبتدای و خبر و جار و مجرور متعلق خبر است
هـ - جز آن پستان که بخشد نودید حباب از آب آئینه که دیده
مش - آئینه مرکب است از آئین یعنی زربا آرایش و هـ نسبت چهار آئینه آرایش
خانه می کنند و مراد از آئینه در اینجا سینه است و از حباب پستان ای جز پستان شاه حسن
کسی از آب آئینه حباب ندیده است چه ظاهر است که در آب آئینه مثل آب دریا چشمه حباب
نی باشد و درین مبحث متقن نام الحکامی است و در آب ابهام است و در لفظ دیده بخش
تمام است.

هـ - زنافش ماه را شرمندگی بود مگر گرداب آب زندگی بود
مش - نانات مشبه است و ماه مشبه به و وجه تشبیه نانات با ماه ظاهر است چه با کمال
بجمل نانات می باشد لای ماه از نانات اشرمنده بود از آنکه نانش گرداب آب زندگی
یعنی آب حیات بود و ماه در خود این وصف نداشت و گرداب هم مشابه بنا است
هـ - بگرد این سخن پروانه سالم که شمع ساق زود آتش بجایم
مش - بمانکه لفظ چند است که مراد مانند است چنانکه چون و مثل و سان و غیره لای
بگرد این سخن یعنی در سخن وصف ساق مثل پروانه دیوانه چنانکه شمع ساق آتش در
جایم زده است ساق را شمع گفتن بجا ظاهر پروانه و مشابهت آن شمع است کاف بیهیه
و سخن چون گرم شد در اصل مطلب صحت باشد گستره تجالک

مش - گرم شدن یعنی روان شدن است، و مراد از اصل مطلب اندام نهانی است،
 است چون سخن از مقصود رفت صحت که دعوی برابری با اصل مطلب می کرد و نظر مشایخ
 بآن برایش گهر تنگاله شده تا باز دعوی برابری نکند.

هـ - قلم پر زور اما چون زنده دم دو انگشت از قدرت شد خم
 مش - رای قلم پر زور است اما چگونه دم زنده چرا که دو انگشت از دست قدرت خم شد
 است دم زدن یعنی سخن گفتن است، یعنی قلم پر زور است اما چگونه گوید و هر که پر زور
 را صفت قلم گوید فارسی نماند.

هـ - این پیرایه مجرب که دانی نشسته بر سر پر کامرانی
 مش - این اینهمه زینت آرایش که در ابیات سابقه گفته آمد شاه بخت کامرانی نشسته بود
 هـ - مطلع الشمس فی وجهها منبت الدر فی فیها ملقط الورد فی خدایا
 مغرب الغصن فی قدما منبذ اللیل فی شعرها یکا دالعیون تاكلها والقلوب تشربها
 مش - معنی فقرات آنکه جلای طلوع آفتاب در روی اوست جلای برآمدن گوهر
 در دندان او و جلای چیدن گلاب در رخساره او و جلای نشانیدن شاخ و قدام و جاب
 شروع شب و گیسوی او و قریب است که چشمان بخورند و دلها بنوشند او را و آب شرب
 با آفتاب علی ظاهر است و مطلب فقرات همصوات و سهل است و هذا غایة المبالغة
 فی محبوبته کقوله تعالی و اشر بوا فی قلوبهم العجل

هـ - القصه حسن دیده نگاه خود را نگاه نتوانست داشت مانند آئینه عکس
 پشت بر دیوار حیرت گذاشت.

مش - پشت بر دیوار حیرت گذاشتن یعنی تعیر شدن است امی مشاطه نظر و آن

آرامشگی شاه حسن را دیده نتوانست که نگاه خود را معطوف دارد بل مانند آئینه که در حیرت تمام
 دیده و متعجب ماند فاعل نتوانست داشت و گذاشت مشاطه نظاره است
 ه اما چون بوی سنبل گیسو و نکست زلف شکو و بشام بهوشش رسید از بخودی
 بحال آمد.

ش - نکست بفسخ امل و بسکون کات عربی بمعنی بوی خوش نازدار باب تحقیق
 لفظ عربی است شاعری گوید

فالبدر طلعتهما والغصن قفامتها والمسك نكهتهما مامثلهما بامر

اے چون نکست زلف بدماغش رسید از حالت بهوشی بحال خود آمد فاعل رسید و آمد
 مشاطه نظاره است.

ه - و حکم فانکحوهن باذن آهلهن بخدمت ملاحظت بانو که حسن پروده
 اوست متوجه گردیده بنیچه ترکان بر تم تسلیم بر سر گذاشت و بزبان حال پرده چشم پوشی از رو
 کار برداشت.

ش - معنی آیه کریمه آنکه نکاح کنید بر خصلت الیابان ایشان مرجع ضمیر بن نساء و انو
 اے نفجواے آیه بخدمت ملاحظت بانو که دایه شاه حسن بود شافت و از بنیچه ترکان
 سلام کرده اظهار طلب بزبان حال نمود نسبت بان حال بطرف نگاه انا است که بنیچه
 از نگاه کسی دریافت می شود و زبان حال اوست و نه قال چه نگاه قوت گویائی ندارد.

ه - و گشت اے در حریم هوالدی یصورکم فی الارحام کیف یشاء
 بانوی پرده نشین ماے در حریم اے صورکم فاحسن صورکم خاتون بقرین
 بر اے حریم بجلالت پوشیده ماند.

ش. معنی آیه کریمه اول آنکه حق است که تصویر می کشد شمارا در ارحام چنانکه می خواهی
و ثانی آنکه تصویر کشیده شمارا پس خوب کرده تصویر کشی ۱۲ خاتون زینکه مالک خانه باشد
۱۳ مشاطه نظاره بلاحث بانو گفت که ایکه در حرم سرای آیه اول بانوی پرده نشینی آیکه
در حرم آیه ثانی خاتون عدیم المثل بر تو پوشیده نماند.

۱۴ هر که عشق را آتش شوق حسن چنان در دل گرفته که دل از کار و کار از دست رفته
و دست بچاک زدن گریبان رفته.

ش. دل از کار و کار از دست و دست بچاک زدن گریبان رفتن کنایه از عالم عشق
و دیوانگی است. اے عشق را چنان آتش محبت حسن در دل افتاده است که همه
اسباب جنون از خود رفتگی آگاه دارد.

۱۵ چندین شور عشاق یعنی تعلق خسرو شیرین عراق و گریختاری بمحزون لیلی حجاز و میان
محمود و ایاز و نیاز و شعبه ایست از کاراو.

ش. اسی اینهمه افسانه های عشاق یعنی ماجرای خسرو شیرین و محزون و لیلی و سلطان محمود
و ایاز یکی از شعبه های کار عشق است ضمیر او راجع است بعشق.

۱۶ و صغیر بلبل نوردی در حصار هر گلزار که غوغا در عرب و عجم و شورش در موافق
و مخالف انداخته است اگر راست پرسی گوشه ایست از ناله های نار او.

ش. صغیر آواز طائران و آواز یکم برای طلب مرغان کنند ای صدای بلبل که بعشق
گل در عرب و عجم و موافق و مخالف مشهور گشته است گوشه ایست از ناله های عشق از صغیر
تا انداخته مبتداست و فقره لاحق خبر آنست

۱۷ دوز و گداز سمن در فراق آذر شراره ایست که آتش شوق او جسته و طوق نمیری

در بندگی سرد آزاد حلقه ایست که از هجوم غموم او بسته

ش سمندر یفتخین و کسر دال نوشته دال و ضم دال جانور است شکل موش بزرگ که
در آتشکده پیدایمی شود و چون انسان بیرون می آید می میرد و مخفف سام اندرست چه
سام معنی آتش است و اندر کلمه ظرف است و بعضی نوشته اند که جانور است پر دار که
آتش آن را نتواند سوخت و بعضی بجز اعظم هندی است آذر یعنی دال منقوطه معنی آتش
و نام کی از ماه های شمسی است و آن مدت ماندن آفتاب است در برج قوس مقابل
ماه پوس هندی است با آنکه کمی و بیشی و نام روز نهم از بهر ماه شمسی است و فسخ دال
منقوطه مخفف آذر است که نام ماه رومی است و آن مدت ماندن آفتاب است در برج قوس
و این تقریباً با ماه چیت هندی مطابق باشد و در کتب لغت نوشته است که آذر شیر
در تثنی ماهر لغت فارس معنی آتش آذر یعنی دال مملو می گفت لیکن اکثر شعرا بفتح دال
منقوطه قافیه ساخته اند و در بهر حال بفتح دال مملو یعنی آذر و نام روز نهم نگاشته است
و در سراج اللغات یعنی دال منقوطه معنی آتش و در بهر حال بفتح آن نگاشته است و در
جواهر الحرف در لغت نوشته که آذر بذال منقوطه معنی آذر است یعنی آتش زیرا که دال منقوطه نذر
بعضی در فارسی مستقل نمی شود بهر حال در اینجا معنی آتش مقصود است و اینهمه پیش
و اضطراب سمندر در مفارقت آتش یکی از شعله های آتش عشق است و طوق قمری در
غلامی سرد آزادی که از حلقه های اوست که از هجوم درد و رنج بگریز بسته اند
۵ از نیکه پر دانه را از سر گشلی انصیب رسیده پروانه را در که در هواست شمع شهر
چنان شعله کشیده و بهمینکه از آفتاب معشوق پرستی او پر تویی دیده در میدان محبت
حر با حرب آذر و تیغ آفتاب گردیده

ش. حربا بکسر حائے خطی جانور است که اکثر از رنگ برنگ میگردد و بآفتاب می نشیند
 حرب آور اسم فاعل قیاسی است ازین در اصل از این سمت جاور و مجاور است محض از آنکه
 پروانه را از سر کشکی عشق بهر رسیده است از شهرت خود که در عشق شمع حاصل کرده پروانه
 نمی کند از آنکه بر چراغ محبوب پرتی عشق بر تو افتاده است در میدان الفت و محبت با
 تیغ آفتاب مقابل گشته است حاصل کلام آنکه انیمه از فیضان بخورای عشق است که پروانه
 را از رسوای خود پاک نیست و حریر را قوتی دست داده است که با آفتاب قابل شدن تواند
 گمان مبر که چنین دامادی باین خواست قدم در دامی خواستگاری گذارد
 بے اندیشه قبول کن که نسبت خوب است خدا است آورد.

مق. اے گمان مبر که دامادی باین کمالات که عشق را حاصل است خواستگاری
 شاہد حسن کند بے اندیشه و دوسوہ قبول کن که نسبت خوب است خدا مبارک کند
 ملاحظ بانوارین سخن خود برداشت که این گفتگوی بے مزه اگر از روی جدت
 خود در رنج مکن و اگر بطریق هنر است کمتر گو و مارا شکنجه مکن که گفته اند المزل فی الکلام
 کالمخ فی الطعام سبحان این حوت خلی نمک دارد.

مش. جدا بکسر معنی درشتی و کوشش است ضد هنر اے ملاحظ بانوار شنیدن
 این سخن غوغا کرد و گفت که این کلام اگر از روی اهتمام است خود را بچند مدہ و اگر بطریق
 هنر است کم گو و مارا در رنج و محی میگوین چنانکه گفته اند که هنر در کلام باید که مانند نمک
 باشد در طعام چه که اگر نمک زیاد شود طعام بی مزه گردد پس باید که برین گفتار عمل کنی و
 هنر بسیار کنی و این سخن که گفتی بسیار نمک دارد سبحان اے کلمه تعجب است فاعل
 برداشت ملاحظ بانوست و شور و مفعول لفظ شور و ملاحظ نمک با هم متناسب است.

دور شور ابیام است -

مر - هواد هوس که شاهزادگان ملک دولتمند بخواستگاری حسن آمدند چندان درمباش
از خیل مرغان دراز شنیدند که مجال اظهار مطلب نیافتند و چون دانستند که کاخ بزمین
عروس نقد جان است و رو تا دین ایمان یعنی تا کسی از چشمه حیات دست نشود بیک
نظاره عمر ابد نیامد هر که بگام ناکامی راه فرنگستان خیال نوید رشته جمل لبتین اعتقاد
نما به هر آئینه بر عکس مدعا شتافتند -

شب هواد هوس را شاهزادگان قرار داده است دور باش بود معرفت و شنیدن منقطه
نیزه است که شان آنرا در شاهنامه سازند و چوب آنرا با انواع زرد و بواهر زیت آلودنیا پیش
سواری بادشاهان بر مناجات چون مردم آنرا از دور ببینند دانند که بادشاه می آید و کیس شوند و نیز
اگر کسی در روز جنگ کند بشاه اندازد و از آن دفع کنند و قطع سازند و گاهی بطریق هتاه
از آه مراد گیرند و هم کلمه تنبیه است و مراد اینجا معنی آفرست می هواد هوس که خواستگاری شاه
حسن برخاستند آنقدر دور باش از مرغان شنیدند که نتوانستند اظهار مطلب کرد و چون
دانستند که هراین عروس جان در و نایش دین ایمان است یعنی تا کسی دست از جان
نشود و کفر و زرد روی مقصود نبیند قطع نظر از مدعا کردند فاعل شتافتند هواد هوس

مر اکنون بے سرو پای هرزه درای دشت پیامی خور را بے کچه گروی رنگ روی
آه سردی بیچاره غریب بیار بے طیبی بے صبر تا شکیبای نهال بے نصیب شرابخور میکده جگر
خونی و قمار باز قاجانه و افقنی خانان بر باد داده سیلاب اشک حسرت متاع طاقت سوخته
آتش داغ جبریت ضعیف تو نے قوی خصم بے شققت تمام لبت خواستگاری برخواستند و
ببرای پیامی بساط آرزو آرمسته لائق بحال او نیست که با تو خودی بے سرو سامانی

حیرانی پریشانے نادانی بے نام و نشانے وصلت نماید

مش قاجانه معنی قارخانه است چه قاب در اصل معنی پاره است استخوانیت که بدان
قمار باز نه ضعف بافتح معنی شدت محبت است و لغت نفجتهین در بیخ خوردن اند و گهین
شدن است، اسی اکنون بے سرو پای که چنین و چنان است خواستگاری حسن می کند
با این همه بے سرو سامانی متمنی و صالحش می نشیند مناسب حال مشرقه حسن نیست که
با این چنین پریشانی وصلت نماید

م که خالق کلام و کم یکن که کفو احد گواه است که او را با کفایت میر آید
که حبال خیال چنین که خدای بر بال طوطی بال نه بندد و بشکر مقال سحر اشتال و
و لکست عقیف الذین لا یجدون نکاحاً حتی یغنیهم الله من فضله تلمی
سیر نه پسندد

مش معنی آیه کریمه اول آنکه عبتای او بچکس نیست حبال کبر حاسی حلی بر وزن
خال جمع جل است فسخ حاسی و سکون با معنی رسق بال اول معنی باز و دانی
یعنی دل است، و معنی آیه کریمه ثانی آنکه عقید باشند بر پاکدامنی آنکه معنی یا بند از اسباب
یا آنکه ایشان را خدا از فضل خود تو گز کند ای خدا گواه است که عشق راه محبتی امیر نشود
و او را باید که بنمای آیه ثانی صبر کنند و ازین خیال خام در گذر دتا آنکه خداوند کریم او را
تو گز کند در حبال و خیال تجنیس خطی است و در بال و بال تجنیس تام است

م و سو گند پاکدامنی یوسف شیم و انما کتسم لو تعلمون عظیم که هر چند
زنجار فنا گر بیان در دوش بدان وصال یوسف نرسد و چندانکه مجنون آرزو بدامن
دشت در در گریان آغوش لیلی بچنگش نیفتد

نش معنی آیہ کریمہ آنکہ واین قسمیست بزرگ اگر دانیذامی قسم مخورم بہا کہ اسنی
حضرت یوسفؑ واین قسم بزرگست کہ ہر چند عشق آرزوی وصالش کند کامیاب نہ گردد۔
م بگو کای عشق با این ناقبولی ترا بہتر بود ترک فضولی
گلی با خار کے پیوند گیرد بہا با چند چون الفت پذیرد

نش مراد از گل وہا حسن ست و از خار و چند عشق اسی مشاطہ و نظارہ عشق را بگو کہ
این ہمہ بے سرو سامانی کہ تراست ازین خیال خام بگذر کہ غیر ممکن ست کہ گل را
با خار وہا را با چند صحبت بسر آید

م کشاید غنچہ را باد سحر گاہ سموئے را کہ در گلشن دہ راہ
مزان حسن نازک آنچنان ست کہ بوی گل برو بار گران ست

نش اسی از آنکہ نسیم سحر می غنچہ را می کشاید و رونق گلستان می افزاید آنرا دخل در بلوغ
می دہند و ہیچ کس باد سموم را کہ گلہا را پژمرده می کند و بلوغ را بر باد می سازد و در بستان
راہ نمی دہد فاعل کشاید باد سحر گاہ است و معنی شعر دوم ظاہر ست اسی مزان حسن آنچنان
نازک ست کہ بوی گل با این ہمہ لطافت و سکساری طبعش بار گران ست۔

م کرایا را کہ بگذارد قدم پیش کہ این آہو رمد از سایہ خویش
بود صیاد غمزہ گر چہ بیباک نہ بندد صید لاغر را بقتر اک

نش اے کیست کہ پیش او قدم نہادن تواند چرا کہ این آہو از سایہ خود می رمد چرا چنانکہ کسی
قدم پیش گذارد و او فرار گیرد و معنی شعر دوم آنکہ ہر چند صیاد غمزہ بیباک ست و ہر چہ پیش او
می آید شکاری کند اما صید لاغر را نمی پسندد کہ در قتر اک جادہ صید لاغر کنایہ از عشق ست
و فاعل بندد صیاد غمزہ است و بیباک صفت آنست۔

م اسی زلفت گشتن نیست آسان مبین باز اینچنین خجالت پریشان
منه در راه کام خویش تن گام که عاشق نشود از کام جز نام
بے دورست اجابت از دعایت نذر در رنگ اسکان دعایت

نش فاعل مبین عشق است ای اسی زلفت شدن آسان نیست دیگر در پی این کاری کشو
پریشان مناسب لف است یعنی شعر ثانی آنکه در فکر حصول مقصد بسیار حیرت که عاشقان
جز آنکه نام مرادی شنوند که مطلب مراد هم چیز نیست بمقصد نمی رسند و معنی شعر ثالث آنکه
اجابت معای تو که برای وصال می کنی بسیار دورست و حصول مدعا ممکن نیست حاصل آنکه
وصال شاه حسن با تو بیج صورت صورت نه بند از سوائے آن باز آئی و راه خود گیری
م چون نظاره بیچاره جواب صاف جواب و سیمزه همچو جواب از ملامت بانوشید بسیار
سیله سبیل پریشان گشته از هم پاشید اما باز خود را بدوق دیدن آن گل در رنگ غنچه
میج کرد و از دیوان راقم حسب حال بخاطر آورد.

نش جواب نفیست جیم ترکیب مقلوب است معنی آب جو از هم پاشیدن معنی برانگه شدن
اجزاء و متعل در محل بیخودی است ای چون نظاره جواب صاف از ملامت بانو گوش کرد
از خود رفت اما باز بهوش آمد و موافق حال خود از دیوان مصنف برخواند.

م از حرف تلخ آن لب شد محو هستی با آنکه می نمک است افزودستی
بیخود چو شیشه می بردیم سر سجده شد موج باده محراب از حق پرستی

نش فاعل افزود می است کستی مفعول آن ای سخن تلخ که مراد از انکار و صلت حسن
هستی ما با سترده محو ستردن و پاک کردن چیز بچیز است اما این باده سخن با آنکه نمک نکلو را ن
آمین کرده بود و نه چیزی از بهوشی ما کم ساخت بلکه هستی افزود و قاعده آنست که از نمک

کلم می شود، و در شعر ثانی فاعل بر دیم سر مستتر است، ای مانند شیشه ای که در وقت یخ شدن شکر
بجام سرنگون می شود و یخزدانه سر بسجده بر دیم در چنین حالت موج باده بسبب حق پرست
بودن ما محراب گردید تا سجده ادا کرده باشیم، و تشبیه موج با محراب ظاهر است.

م چون غنچه فسرده داریم شغالی دل تنگ کردار این تنگدستی ما
عیب گهر نباشد گزینش دریاست پیش گهر نشناسان اوج ست پستی ما

منش دل تنگ کردن معنی رنجیده کردن است، ای مانند غنچه افسرده مارا منشت از وصال
معشوق خالی است و این تنگدستی ماکه تاداسن وصالش ز سر پیدار انجیده و پریشان
کرده است، دل تنگ مناسب غنچه است، و معنی شعر ثانی آنکه ای هر چند که گوهر تر نشین
دریا باشد عیب گوهر نیست چرا که پیش آنکه گوهر را می شناسند این همه پستی ما اوج و افتخار
ماست و شناسندگان قدر ما می نمایند و در حبیب امان جامی دهند، یعنی با آنکه عشق
تنی دست و فطرس است اما از آنکه او را مرتبه بلند و مقام محبت حاصل است این همه
افلاس و بیکیسی او باعث ذلت و خواری او نیست بلکه قدر او آنان عشق و محبت او را بر
سر و چشم خودشان می نشانند

م تیر دعا گذارست از هفت جوشن چرخ ای سنگدل اندر کن از صاف دستی ما
ما همچو گل دو دونه در گلشن جهانیم که اعتماد باشد بر رنگ بستی ما
عالی چو خاز گرفت بهیوه امن گرس آخر بکار آمد کوتاه دستی ما

منش جوشن معنی زره است و شست معنی زه گیر، ای تیر دعای ما از هفت جوشن
چرخ بر می گذرد و آنرا خسته می کند پس ای سنگدل از قدر اندازی و زگیری پرهیز باش
و بیایا که شوه هفت جوشن چرخ کنایه از هفت آسمان است، رنگ بستن کنایه است از

برقرار و پاینده بودن رنگ و معنی شعر آنکه امی مثل گل سستیم و فنا و بے ثباتی گل ظاهر است
پس بر پایدگی و برقرار ماندن رنگ با اعتماد بناید کرد، امی با آماده سفریم برستی ما
تکیه مکنید، عالی تخلص نعمت خان است که یکی از امراد شعرای دولت عالمگیر بادشاه
هندوستان و مصنف کتاب ست در نثر و نظم پایه بلند داشت و بعد از وفات بادشاه مفرج
زنده بود و وقایع عالمگیری و دیوان فارسی و غیر آن از وی یادگار است، امی عالی مانند خا
که در دامن هر کس می آید و آزاری دهد کسی نیاید و بخت آخر همین کوتاه دستی او بکار آمد
و همه از او خوشنود ماندند.

مر انگاه نگاه از حسرت گل خسار گل اشک بر روی بخیودی پاشید و زبان چون
مغز بادام بجز و نر می تمام در شکر شیرین سخنی پیچید.

مش انگاه کلمه اختصار کلام است متبینه است بر جوع مقصود و در بنجادر ترکیب طفت
دمان ستای بعد از خواندن غزل مشاطه نظاره اشک خود را که از حسرت گل خسار
گلاب پیدا کرده بود بر روی بخیودی پاشید و هوش آمد و زبان را مانند مغز بادام بجز
نر می در شکر شیرین سخنی پیچید، امی بخوش کلامی و شیرین سخنی گفتگو نمود و متبینه مغز بادام
بازبان ظاهر است و شکر لغنی بادام را می برد.

مر که عمر زلفت از طول امل در از تر باد و برق کشته از آتش عشق جانگداز تر حقا که
فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطُّرُفِ كَلَمْ يَطْمِئِنَّهُنَّ اِنَّهُنَّ قَبْلَهُنَّ رَاَجَاكَ صِفَتِ بَکَانِ حُر
آشیان تست و گویا که اِنَّ اللّٰهَ اَصْطَفٰكَ وَطَهَّرَكَ عَلٰی نِسَاءِ الْعَالَمِیْنَ
وصف شان جلالت نشان تو.

مش امل بمعنی امید است یعنی آیه کریمه اول آنکه در آن منزل حلا نند و خدا زنده چشم

که نیامخت با ایشان پیش از جنتیان انسانی و نه جنی، و معنی آیه ثانی آنکه تحقیق بعد از
برگزیده ترا و پاک نمودن برابر زنان سایر عالم ای عمر زلفت تو از طول امید دراز تر باد و برقی
تو از آتش عشق جانگداز تر، با و از بجا مقدر است این هر دو کلمات عالیه است آیه کریمه
اول در صفت مکان تست، حور ایشان ترکیب مقلوب است ای آشیان حور و گویا که
آیه کریمه ثانی در وصف شان تست، جلالت نشان ترکیب مقلوب است.

مر آری در خوبی حسن چه سخن شعر

مصدر اشتقاق هر خوب است گرچه یوسف و لیک یعقوب است

عالی نسبی که شجره اش چون شاخ و برگ انتاشی و خبر گرد بهمان نور است که از فروغ او گلها
موجودات رنگارنگ تماشا پذیرد.

مثال اسی در حسن و خوبی حسن شکی نیست و همه خوب رویان از مصدر حسن مشتق شده اند
اگر چه نسبت کمال حسن یوسف است، لیکن چون مصدر خوب رویان است مثل یعقوب
علیه السلام که مصدر اشتقاق حسن یعنی یوسف علیه السلام بوده اند یعقوب است در
عالی نسبی یا توصیف است، ای چنان عالی نسبی که اگر شجره اش درخت نایب آن تو
میرسد که از فروغ او همه دنیا و اقیانوس روشن است اے حسن پاره از نور آبی است فاعل
پذیر و گل های موجودات است

مر زهت جوش بهار نیرنگی که گل خود روے حقیقت یا سمن زار تجلی را از نکبت بخودی
عطر آگین کند که خرمی صفا و هرگاه نقطه کن در چین امکان رو باند گلستان بخار لاله زار
از کف دست نظار گیان جلوه دهد فلک دایره اکبر و قطعه این دیه شعر
نگاهم از تماشا گشت گلگون بهار این چین خون میکند خون

مش معنی آیه کریمه اول آنکه موسی از خود رفت و پیوست افتاد و ثانی آنکه پس هرگاه
که یوسف را دیدند بزرگ پنداشتند و دستهای خودشان بر پندار بجای چشم بهار طلسم
اوست که گل خوردی حقیقت یا سمن زار تجلی را که مراد از جمال ابد جل شانه است از نکست
بیخودی عطر آگین فرمایند فحوائی آیه کریمه اول دهرگاه موجودات را بر صغیر هستی خیران سازد
گلستان بیخار لاله زار از کف دست نظار گیان و تماشا لیان گل کند ای ستهای شان
از خون مانند لاله شوند فحوائی آیه ثانی اینجا صفت گلستان است و معنی شعر آنکه نگاه من از
دیدن تماشاگاه دنیا گلگون گشت چرا که بهار این چنین خون می کند ز کمر لفظ خون تا یکست
خود رو بضم را از روئیدن نه بفتح را چنانکه زبان زد عام است.

لیکن از مد هو شان باده هوش و جوان بختان خردت پیر سیف و شمشیر که صاف انصاف
کشیده اند و در دوشیده لب جام سخن را بجای لب رسانیده اند و مستان نشسته هر دو
نشانه که پیایه عمر لبالب در طلب گرد آورده اند بنگی که قبح قبح خالی شد و زبان خرج
زلالی ساکت زلالی بساغر گوش کن و گوش ساغر بال.

مش نشانه بمعنی جهان است ای از مد هو شان که خود را در راه طلب باخته اند هم باید شنید
دوا رسید که ایشان چه می گویند معنی زلال سابق شرح کرده ایم در رد و در تخمین خلط است
فاصل بال ملاحظ بانوست و گوش ساغر بترکیب اضافی مفعول بال است.

چنانچه حسن خلاصه اعیان است عشق نیز نقاده احوال اگر اوجان جهان است این
جهان جان بدین که هر دو دیده بشنید و گوش کن که هر دو گوشوارها آفرینش نسبت بهر نوع
لائی است و صلت هر دو عز و زفاف جنسیت علت ضم است بامی الهیات، الطبیات
للطیبین والطیبون للطیبات.

مش معنی آئیہ کریمہ آنکہ زنان پاک برائے مردان پاک ہستند و مردان پاک برائے زنان پاک ہستند، اکوان جمع کون ست۔ بمعنی عالم، اسی اگر حسن از خاندان بزرگ ست عشق ہم صاحب حسب و نسب شریف ست، پس موصالت ہر دو نفجائے آئیہ در خرد لائق ست ضم بمعنی وصل ست،

و آنکہ تلج فصاحت بر سر نہادی و سر تیغیر را بہ پیرویہ بلاغت زینت دادی کہ شاہان ہوا و ہوس را خیال این دولت در سر ست و دل سوختہ را چنین طمع خام کجا این خاکسار افتادگی عجز و نیاز را چہ جرات کہ جوابی از دینزد مبادا غبار بے غلظت نشیند و این بسیل تیغ ناز را کجا قدرت کہ با تو سیزد نشود کہ تو بنیق طبعیہ فی نیافتہ بساط چہا بر چید اما از انجا کہ منشور امیدوار بطرف غرای لا یتیا سواہی رَحْمَةُ اللهِ مَعْنُون ست و سحر رجا بخاتم اَدْعُوْنِی اسْتَجِبْ لَکُم مِّنْ سِت سِت در مذہب عشق امید می کفر است بخوانم بیتے چند حالی بشنو سخن عالی۔

مش طعنا بالضم نوعی ست از خطوط کہ حریر مرغولہ دارد و ہم دران خط القاب شاہ نویسند غرای بمعنی روشن و تابان ست معنی آئیہ کریمہ اول آنکہ نوید شود بہ از رحمت الہی ثانی آنکہ بخوانید مراتب اعلیٰ شما قبول افتد، ای انچہ از کتذامی حسن باد شاہزادگان ہوا و ہوس سخن را ندی و عشق بے سرد سامان را بچنان نوید گذشتی اورا چہ یار کہ جواب آن بہر نشود کہ آزرده خاطر شوی اما نفجائے آئیہ و مصرع کُح از امید گردانیدن در مذہب عشق کفر ست شعرے چند مناسب حال می خوانم، سخن شاعر عالی بشنو حالی بمعنی مناسب حال و ماجر است، وہم بمعنی فی البدیہ

دیکمی گفتا بے سحر باد ہنرمند کہ این جان کنان بہیوہ تا چند

ز شیرین بخت شورت دور دارد که خسر و هم زرو هم زور دارد
 چو بشنید این سخن فرهاد لتنگ کشید آه ز دل چون آتش از تنگ
 فرود از حزن سختش در دوا ندو بخود پیچید چون آواز در کوه
 ز داغش خون روان شد لاله لاله چو آبش داد یک حرف و دونه
 ش ز شیرین و شور صنعت آفتاد دست و در شور ایام 'ای شخصی فرهاد گفت که تا بخت
 خود را آوردن جوی شیر صفت میکنی خسر صاحب و زور دست پس ترا با این همه بے
 سرو سامانی که می پرسد فرهاد را از شنیدن این سخن دل بدو آمد و گریستن آغاز کرد،
 لاله لاله معنی بسیاری است و مناسبست بخون دارد

م بگفت ای تندخوی تلخ گفتار برو در عشق شیر نیم میازار
 خیالے در دل غم پیشه دارم فسون سازم پری در شیشه دارم
 نه تنها در رهش بازم دل دین فدای جان شیرین جان شیرین
 تو بنمای بنو میدی مرا راه چه شد که افتظو من رحمت الله
 من این حرف حق ای خصم امید دل بسیار گفتم هیچ نشنید
 ش غم پیشه صفت دل است، ای فرهاد از سختش بر آشفست و گفت که راه خود گیر و دم
 میازار که تخم بخت شیرین در کشت زار دل کاشته ام و از وعده جناب آئی امید است که
 روزی مراد و صالط نصیب گردد و تو مرا نو میدی سازی 'فاعل بگفت فرهاد است
 م اگر بر مور بند عشق زنا ر سلیمانی کند در ملک دیدار
 چه آرد ز و خسر و بر شنه حسن گدای میکند بر در گه حسن
 گدای روزی بکروزه باشد که چشمش کاسه در پوزه باشد

بسوز عشق شایان بچهار است که سنگ لعل خالی از شلارت

ز در عشق فیه پیگانه باشد که جاس گنج در دیرانه باشد

ش - فاعل بند و عشق است و زنا مفعول آن، ای اگر مورد هم عشق کند در ملکیت

معشوق بادشاهی میکند سلیمانی کردن مناسب مویست خسرو را چه مجال که بر شاه حسن

فالب آید بلکه او گدای در حسن است و معنی شرگدای روزی آنکه ای خسرو

گدائیت که بضاعت یک روزه دارد و مصرع دوم ثباتی است ای چشم خسرو کاسه

در یوزه گرمی است که مدام طالب دیدار است

م - تکلف گر چه دارد شمع کا فور بود نور خداے شعله طور

چو شمع از آتش دل بر گرفتم برو گو سر که عشق از سر گرفتم

ش - ای اگر چه شمع کا فوری هم بر تکلف است اما برابر شعله طور نتواند شد که چنان

لحمه از نور خداست در شعر ثانی فاعل گرفتم فرادست ای چون شمع آتش دل

روشن کرده ام گو سر رفته باش اما سودای عشق که دارم از سرم بدر نخواهد رفت از سر

گرفتن بمعنی شروع کردن است فقط.

نظم فارسی

قصیده در تحریص عشق حقیقی

دشنه بر جان خوردن و پنهان جان داشتن	بایدت در عین هجران روی خندان داشتن
یک جهان شادیت باید در هجران داشتن	یک گلستان گل به امن نیست یاد وصل
نگین باشد در ره عشق آه و انجان داشتن	لب بند و تن نه در دم در کش خاوش باش
سر سنجاک و خاک بر سر دیده حیران داشتن	در تماشاگاه اهرمان بایدت چون نقشش پا
تک حاکمی به دوران شکرستان داشتن	بایدت در ذوق عشق و لذت صبر بر رضا
تا سبکی روی زمین اغوش طوفان داشتن	تا کجا از دیده دریای کنی هر سوره ان
باره از دست جنون تا گریبان داشتن	چند ترانه نگار از سنگ خشت کو در کان
تا کجا از چشم پر خون گل به امان داشتن	چند از سوز درون بسیار گلخن رنجین
چند ترانه سازندگان را قبل جان داشتن	چند هند و بچکان را که به دل ساختن
تا بکی دل بر سر هر عشوهر قربان داشتن	تا بکی جان از پی هر غمزه آوردن نثار
تا بکی خود را بفروش زیر فرمان داشتن	تا بکی بودن مطیع نفس نافرمان خویش
و انمودن بار سادخت شیطان داشتن	تا بکی خود را بتلیس و فریب و مکر و زور
خانه دین متین را چند ویران داشتن	تا بکی بنیاد بیدینی نمودن استوار

دانه نا افشاده و نشانده نخل طبع باز
 تانیا ری روی دل سریش نیایی کاچان
 عمر با باید بریای مصیبت غوطه خورد
 سالها باید بدشت نامرادی خاک بخت
 باید از جر سپهر دستخسته دهرست مدام
 زده عشق مست این و در طع کزن این راه دو
 باید از زندان ننگ و نام برین بختن
 گاه در خرمن زنجیرش آتش افروختن
 گاه از یادش خیابان دریا بان ساختن
 کوه کندن سهل باشد در طریق عاشقی
 آتش کام و تشنه لب تفتیل جان بودن مدام
 طرح بزم عشرت از بخودی انماختن
 سینه را از خون دل کان به خشان ساختن
 ناکه باشی این از نادیدنی های جهان
 عشق اگر دزدی بر ترک هوا حرص گوی
 بر زمین تا آسمان حلقش به بخور برودان
 او بود جان جهان بادشاه شنه نشان
 اگر تو خطای ساعی و صحت زدن بریادوست
 ای وجود و التفات او را بهی تاباه

شکوه از آفتاب و باد و باران داشتن
 فالیده نهد تر از تندر کار و تبیان داشتن
 نیست در گنجینه آسان در دهر جان داشتن
 سهل نبود این رواق و کاخ و لیوان داشتن
 تنگ بر سر خوردن بر سر اینان داشتن
 پای بخت باید و سعی فسادن داشتن
 سر بسوزادادن و جا در بیابان داشتن
 گاه در دامن زوهرل او گلستان داشتن
 گاه در راهش بیابان و خیابان داشتن
 لیک شوارست الحق عشق زیوان داشتن
 معج زن از دید تامل بحر عنان داشتن
 شیشه و پیانه را بر طاق نسیان داشتن
 دیده را چون ابرنسیان گوهر نشان داشتن
 بخودی باید بخود هر دم نگهبان داشتن
 آتش خاشاک یکجا جمع نتوان داشتن
 حدیث حاجت شهنشاه پیش بران داشتن
 ملک جان امی سر و اینگو سلطان داشتن
 چشم لطفی باید از ساقی دوان داشتن
 ظن را خواهر غرق بحر احسان داشتن

چشمه لطفش بود جاری و ثاقب این عجب
برکنار چشمه ات آلوده دامان دشتن

الضیاء فی النعت سید السلین رحمة للعالمین صلی الله علیه وسلم

باید گرفت ساغر ز روز نو بهار
اما دست ساقی گلغام گلخار

باید شنید بار بادی نعمها مدام
اما نظائر آن غزل سنج شاخار

باید گرفت از سبزه گلگون کعبه چرخ
کز ابرگشت تیر و تار یک وزگار

بارید ابر و سبز ز دیوار و در رسید
نشین فزوه خاطر آلوده زینهار

و طرب بوستان چو کشتی برون
جای کیش بیاد حریف شرابخوار

دانی خراب حیات سر زبون فزا
دانی حریف کیست ظریف سخن گنار

یعنی که کرد نشسته هستی چو سر خوشم
بگرفت دارم بصد عطای دکنار

میگردام محی سپرد در دم مدام
با گونه گویه شفقت بالطف بشمار

بود دست دارم همه تن مهر جان فزا
بالیده چو ماه ز مهرش من نزار

پیرسته بود روی دلش سوخته بکمال
دارم ز بیم روز جزا چشمش اشکبار

دارم سخن مسلک توحید از پدر
نهان بنده مطیع در رضا جوی و گار

از شرک بود کاره و بر شرع مستقیم
میداشت در لای بنی جان و دل فگار

از خلق خوش بود دل خلق بخودام
در پر دلی نبود سیمش بر و نگار همه

سنة تاریخ وفات حضرت والده ماجده از مولوی ضامن علی مرحوم مدرّس گوشت کالج اگره

که بانو نصر الدخان

تاریخ وفات گفت

۱۲۹۶ هـ

آن بگانه روزگار اگره فی سنة ۸۸۹ هـ مغربی بعالم علوی رحلت فرمود و رحمه الله تعالی ۱۲

در رنگ و وجودی از فرق تمام دم
 طبعی شگفته داشت که صد بهستان
 در دوستی یگانۀ دور یکدیگر تمام
 در بدل ز زنده داشت با باب فضل ننگ
 در ظل آن پدر شدم از ده آفتاب
 بر اشم ز دانش و فن گنج نیر و ال
 چون دیدم قیامی من در طلب
 از بهر کسب دانش و پیش نه راه طاعت
 آن کوشسته بر سر اورنگ آگهی
 مضمون فتاده بر سر هم بر بیابان
 سبح بحر علم و عمل بر در آستین
 آری برای تشنه لبان این عشق
 یعنی جناب حسن حسان خاک مهند
 بخت ساسی من چو بر آن آستان
 منتاح فیض بود ز دانش که صد دهان
 تقدیر بر دو سال دیگر سویی آن کسم
 معنی طراز عصر میر سخن سراے

گلدسته نوازش و احسان کردگار
 بر دے یک تنه از نگین دل از هزار
 در چاره سازی من تو هم داشت عار
 میگرد در هدایت ما جبر اختیار
 و ز فیض آن سحابه این قطره جویا
 نشنا ختم ز فرط شغف لیل از هزار
 چون گشت آشنه کامی من غنچه اشکار
 آورد و بنده را بر صدر برزگروار
 در چار سویی دهر زده کوس افتخار
 معنی هجوم کرده بر نیش نه هر کنار
 سیاح داشت فضل من هنر بجز در کنار
 میگرد فیض طایفه اش کار چشمه سار
 در صحت کرامی عاشق محبوب کردگار
 دادند حاجبان حریمش نوید بار
 بر روی دل کشود در گنج اعتبار
 کو بود در فنون ادب میر و زرگار
 در گلزار مین نظم زانده شیه لاله کار

۱ مولانا مولوی حسن کاکاوردی علیه الرحمة ۱۲

۲ جناب منشی ابیر احمد میرانی لکنوی رحمة الله علیه ۱۳

اکنون فیض فطرت ز گیسوی متاع
 طبعم شکسته و ذوق بازار نو بهار
 نازم نظم خویش که در قیمت و بها
 بر سطر است ملک که برای آبدار
 شام تبصیر ساقی این زن که طبع من
 از ساغر حقی سخن بشکند خمار
 آن دست هجر حریفان گرم رود
 دارم دل شعله نشان چشم به جبار
 مرگ عزیز و مرگ صحنی شعله به بجان
 از تن توان بود و وان جان دل
 زنت در هر آن طریق صفا و صدق
 من مانده ام چو خورشید قدم تحت گذار
 افتاده دور از من و خسته مضل
 ممتاز از هر قافیه سیخ سخن گذار
 انوس کس نماند که مهر انگند من
 غیر از حبیب نیز اقبال روزگار
 بر آن عقل و دانش مصیبت علم و فضل
 حسرت سپهر محمد علایا رنگار
 توفیق من صدق و صفا صدراذکیا
 بر سپهر مهر و مه ابرج اعتبار
 دار همیشه چشم تو بر لب من
 با این غم فراق غریزان خوش سیر
 خواهی که گدایت که چه بر من می د
 جانم فدا ده است تاب و تعب
 بدغوی و بدشعاع و بد اطوار و بد کمال
 در جمع چشم زده تر صر آفتاب
 از جوهر چشم زده تر صر آفتاب

۱۰ مولوی حافظ نواب عبدالعزیز خان عزیز بریلوی ۱۳۵۵ میر یونس حسین صفی اردبی انشی غیر ع

انور اکبر آبادی در تاریخ وفات میر جوم گفته

انور حسن وفات کی تکبیر کربان

گهر پیچیده ای بهشت من موسی کاوی بنا

۱۱ قاضی ممتاز حسین ممتاز جوم تاملان پللی بهیت ۱۳۸۸ مولوی حبیب الرحمن خان حسرت شردانی ۱۳۸۸

بخواه خلق دشمن از باب احتیاج
 از بخت و آرزو عالم دلیل و خوار
 بریزد بر سنگان و بر بنجام چون سنگان
 از برای بخت و شانس شیر مادر است
 دور از نماز و طاعت گشت محض
 بر حسب سرخ ختم زسل مستحق در
 یار نیست صاعقه مگر من خیران
 از خود نخواهی اینک نزاری علی
 یعنی بهار روضه کونین مصطفی
 درویش هست از کشتن بادشاه وقت
 از قهر و است آتش روزخ و شقیال
 داراست دهر او درین فقر انبیا
 قرآن جوید آیت غلبت یحیی و طاعت
 اُمّی و سَلّ جهان حکم زیر حکم او
 باشد که ملائکه نیت چو در غمسترا
 آنجی که از صابج پاکت برای شرب
 از بخت و آرزو عالم دلیل و خوار
 از فقر با فقر و در اغیار بر کناره
 آری ریا بخت شانس هست خوشگوار
 بر حسب سرخ ختم زسل مستحق در
 آنکار تو کنند و ندارند هیچ عار
 این داری به حضرت ای نبی سار
 از خلق او نسیم صباست عطر بار
 اکسیر هست از نظرش خاک بگذارد
 در علم و است و روضه جنت بپرگواه
 سر از خلق سر و جبریل پیشکار
 مجموعت عابد و محمود روزگار
 شایسته دو کون و فقرش است
 فتح از زمین بدی اگر نصرت ادبیا
 جوشد جو بحر روز عطش آب شکار

له الفقر محضی «الله» وعن سعد بن ابی وقاص قال رایت عن یمن رسول الله صلی الله علیه وسلم
 «عن مثاله یوم احد رجلین علیهما ثیاب بیض یقاتلان کاشدا القتال ما لای تقیا قیل و ذلک یعنی جبریل
 و میکائیل متفق علیهم» «الله» وعن جابر قال عطش الناس یوم الحديبیه و رسول الله صلی الله علیه
 وسلم بین یدید رکوۃ فتوضأ منها ثم قبل الناس و نحو قالوا لیس تمندنا ماء فتوضأ به و نشر دیکما فی
 رکوک و فوضعه لیس علی الله علیه وسلم یدیه فی الرکوۃ فجعل الماء یفوس بین اصابعه کما قال العیون
 قال فیه یأقوضاً ثم قبل یأقوضاً ثم قال لو کنا مائة الف لکنا ایاکما خمس عشرة مائة متفق علیه ۱۲

اعجاز از کلام شریف تو آشکار	اسلام زد عای تو بکفر خند زن
آید بگلستان خزان دیده ام بهار	که باشد که از شرف نیست رسول
بیرون کشم بسوی درین ازین دیار	که گردد که از دجبت زخمش
میرم ز شوق وصل و خروشم ز هجر بار	ستانه راه وادی محبوب ط کنم
هم دل فدا نمایم و هم جان کنم نثار	حاضر شوم چو بر دل در جان نواز
انتم بیای مرقد آقا نامدار	سایم سر نیاز و دهم بوسه ز ادب
حق دین حق پاس حق آگاه حق گذار	خیر لوری بهید خیار زینت تقی
نخسته بآه و ناله درویش گمش دار	شامی چراما دول من مئی رسی
حسان ز شعر یافت بیت غم و صبار	فرموده که سحر همی زایم از کلام

له و عن ابی هريرة قال كنت ادعوا إلى الاسلام وهي مشركة فادعوتها يوم ما فاستغنى في رسول الله
 صلى الله عليه وسلم ما كرهه فانيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا ابكى قلت يا رسول الله ادع
 ان عدي اُمّ ابی هريرة فقال اللهم اهد ام ابی هريرة فخرجت مستبشرة بدعوة النبي
 صلى الله عليه وسلم فلما صرحت الى الباب فاذا هو محجاف فسمعت اُمنى خشف قدمي فقالت
 مكلتك يا ابا هريرة وسمعت شخصاً في الماء فاعتسلت فلبست درعها وعجلت عن خمارها
 ففتحت الباب ثم قالت يا ابا هريرة اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً عبده ورسوله
 فخرجت الى رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا ابكى من الفرح فحمد الله وقال خيراً وادعاه وسلم
 عه عن ابن عمر قال قدم رجلان من المشركين فخطبا فخطب ابناؤنا فقال رسول الله صلى الله عليه
 وسلم ان من البيان لسحراً واء البخاري ١٢٥ وعن البراء قال قال النبي صلى الله عليه وسلم يوم
 قريظة لحسان بن ثابت اُشهِد المشركين فان جبرئيل معك وكان رسول الله صلى الله عليه
 وسلم يقول لحسان اجب عني اللهم ائده بروح القدس متفق عليه - ١٢

دانی که خند لیم از بوستان قدس
 چو ن من ندیده عرونگین بیا جان
 در بزم بخردان دایاب نکته سنج
 آفم که مثل من نتوان یافت درخن
 من جبرعه خوار عشقم در بخور چشم
 شد سالها که سعی کنم در طریق عشق
 مستغنیم ز لذت دیدار کرده اند
 سیراب و سر خوشم ز ره لطف کرده است
 دیگر چه کرد عشق من آنچه کرد کرد
 ز درخت دین پارسایم که مدان
 صدل گر سپهر گوید محال است
 از مستی شایده از گرسنه سخن
 ناقب ساز هر چه درین راه و از ادب
 آن خواهم از حضور رسالت که همه
 راسه که نفعش دل جان نه کند
 ایچه که قلب گیر از ان تمنا توان
 دستان من کجا و کجا ناله هزار
 شرم گرد و بر ز رنگینه هبار
 نترسم بنود معنی اعجاب ز آشکار
 سعیتم گرفت کشف معنی ز هر کنار
 می دهد پیاله دارم و هر دم بسر خوار
 بایم نگار گشته و فرسود کوه هبار
 عشقم نمود روی بحسن و جمال بار
 زان لعل آید از ان چشم پر خوار
 در جان نه آتش که آید زان بار
 شاخ نهال تازه برین آوردم هزار
 کار و جو من نهانه حریر فیروسی کلاه
 آتش جبهه کلکم چون شعله ز چاه
 بوسی پاشش زین دست عابر
 ریزد در سجوی من این راه بخمار
 زنگش بوبهار و ده ساز و برنگ بار
 راسه که روح یار از ان سلامت قرار

قطعه در مدح جناب امیر منیا فی الکفوی حضرت محسن کا کوروی بزرگوار مضحک

ایا امیر سخف و ایا تلویع سر سبز
 ایا بنیر و فن پهلوان کوه مشکوه
 ایا امیر کلام و ایا نصیر کمال
 ایا بفر هنر پادشاه مهر جمال

ایا بلال کمال دایا کمال جلال	ایا خدای کلام دایا نیای ظلام
ایا مثال تو معدوم در جهان مثال	ایا بشو معنی نظیر تو مفقود
سخن بیزم توانا دشل گرد مثال	سخنزدان زان در اطاعت مضرو
بدلبری همه ماده اند در همه حال	معانی از تو دلآویز و دلکش و دلیر
نشانه مدعیان ابد لغو بار مثال	بعض خاص لغت نایه که میدری
خه کلام بلوغ تو غایت آمال	ز به امیر لغات تو اشرف تحقیق
نیم لطف تو بر اشت گرد مثال	شیم خلق تو نگینت از قلوب سرور
نم ز قلزم فکر تو سلسیل مثال	گل از گلشن طبع تو باغ غلد نشان
بموج نظم تو پروین بو مرغ بی مثال	بوصف شتر تو نثری بعد پریشانی
که نیست هیچ کی را بر زگار مثال	من خدا که تو و آن امام فن محسن
دو اختر در جهان تاب و در جلال	دو گوهر نده در خنده یاد و ماه و سن
دو قاضی در عین عصر افتخار کمال	دو کا ملند نظم بیع و شتر شگرت
ز فیض این دو سخنور دام لال	جریده سخن ثاقب خرب بادا

ایضا در مع جناب میر مینائی مرحوم

دارای ملک نظم و امیر سخنوری	نازم خرام خانه اتاد و عهد را
در جنبش بسحر بود سپنج چنبری	ای ساحر و بسحر حلال آیه کمال
ز در بر از گردن کوس سکندری	آموزگار شعری و شعری ز شعر تو
ختم ست بر فریچه تو نکته پرسی	حلال شکلات سخن هست طبع تو
با تو که اسرار که زندلات هم سری	هر شاعری خزن نظم خود چنین

حقا که بر سپهر شرف مهر نوری	ای آرد شمع کمال آبروی سلم
ساطع بود ز ناصیهات فر برتری	لا مع بود ز جبههات نواز علم و فضل
خلق تو با تلمذه در مهر گستری	لطیف تو از اساتذه جلالت نام نیک
راشخ بذات تست نظم سخفوری	ما حج بسوی تو همه آثار فر شعر
نظم تو با فریزند طبل مهری	نفر تو با وحید کند دعوی کمال
تدقیق را ز ذات لطیف تو برتری	تحقیق را ز شخص شریف تو ناز ما
اوصاف قبله شعر اچند بشمیری	نما قب خموش دست عایش حق
ما از تو بر خوریم تو از عمر بر خوری	روحی فداک یربان اودیش نه

بگوهر فرخ آبادی در رسید انبه

از ره دور ره آورد فخر ایستد جان	گوهر آن مخلص یک نگار ان اشنین
پیش این انبه نورس همه افشار جهان	مژ تازده دبس نغز که شد آب ز شرم
آن لطافت که گرد بر دوز آب حیوان	آن حلاوت که کس مصر نگیرد بعوض
که مسخر دل و جان ساخته شیرینی آن	نیمت این انبه نگار است بر حلقه سبزه
با دسر سبز از ان جان و فای باغ جهان	تا قبا نامه بگوهر بدعا ختم کنم

در ستایش روزنامه تربیت طهران

ترز بازم در بیان تربیت	هست فیض تربیت این بس که سن
بر لسان مح لسان تربیت	آز روی همزبانی دول ست
کایتی باشد بشان تربیت	گو تعالی شان در وصف آن
تا چه آرام ارمغان تربیت	بنده حیرانم برین کج زبان

همیند پهلوی تسنیم جهان چشمه طسج روان تربیت
 تا که این دستان زلی ثنابت نمیش
 در مرثیه یغفران آب حضرت پدر الا که نور اسد مرده

فغان که بار در گزین حلاز لبم سرزد
 فغان زمرگ پدر آه کو بگرم روی
 فغان که این شب جان تو شعله سرکش
 ستم نگر که زمرگ پدر دلم خون شد
 کنون زاتم این غم چه زفت بر سرین
 بهای فرخی من فلز عرش رسید
 فغان ز جور و جفای فلک که این بهیر
 دلم فگار و درگ جان فگار تر بودست
 ای پدر تو کجای ستم نگر که فلک
 ای پدر تو کجای بهین ز روزن گور
 چه شعله ایست که از مغر طاتم بجاست
 کجاست آه جهان سوز من که بگویم
 چه نالایست که بخت ان امان بخت
 ای پدر تو کجای بهین که ثنابت تو
 ناله در دوالم آتش بدل در زد
 قدم زدا بره این دآن فراتر زد
 هزار دوزخ آتش بجان محشر زد
 جفا بهین که چه آرد بریده تر زد
 کنون زهرین مویم چاشنی سر زد
 هزار طائر بسمل ز بام من پر زد
 قرار و صبر و سکون مرا بهم بر زد
 غم و فغان پدر تا چه بیشتر در زد
 سرم بخاک دکعب خاک بر سرم در زد
 که در فراق تو زاهم چه محشری سر زد
 چه آتشیت که از خانه سکون سر زد
 که روزگار دهم می توان بسم بر زد
 چه شعله ایست که آتش بجان مضطر زد
 پیاله ز شراب غمت مکرر زد

قطعه تاریخ وفات حلیه اولی غفر الله لها

آه که با دشمنان روزگار گل زگلشن بخت بخت ماندگار

ساقی ما چشم ازین بخیانه بست	بزم برهم خورد و ما اندر خوار
لیلی محل نشین تارفت رفت	از کف محزون زمام اختیار
نقش شیرین شد ز چشمم کون	داد جان کندن در کوهسار
وامق از بنجو و بود سوز راد	در سلق لب خدای عذار
دل ز دستم رفت دلدار از بزم	جان جان از چشم جان از جسم زار
عجب تاشمع من گفتموش شد	سخت بال پر مرا پروانه دار
خانه از خانه خدا گیر دهبسا	شهر آبادان بود از شهر پار
آه عالم سوز تا تب سر کشید	یا شهاب تا تب آید شعله بار
الامان از تیره بختها کر شد	تیره تراز روزین شبهای تار
ماه من ای آه شد پنهان چشم	ما هم ناگاه رفت از چشمه مار
فانش گویم حالیا این باجرا	ماجرای جانگزا و دل فگار
همسرم را بالش سر خاک شد	خاک بر فرق سپهر کج مدار
نگه سارم بود چون آن خوش سیر	گفتش تا هیچ رحلت نگار

له نشی فیه محمد خان انور هم در تاریخ عقد تاقب اند و همین گفته

محمد حسن اسد خان ذی بابه	جوان پاک طینت نیک سیرت
مایام بایون کنه داشتد	بحکم کبریا بر رسم سست
زافور بشنوا این فزنده تاریخ	مستان حسن خجین ملت

واضع باد که آن عقیقه مرعومه در سال ۱۳۰۵ هجری روفق کاشانه ام فرود و در سال ۱۳۰۶ هجری بمقام حباوره
انتقال نمود پس کما بیش هجده سال رفاقت من خسته جگر فرموده ۱۳۰۶ تاقب

قطعه تاج حیات مقرط مولفه حکیم حسیب الرحمن خان حسن جهانگیر نگر (دهاکه)

ز به این سرگذشت دانش آرا
که هر سطرش بود ملک لالی
شد از کلام گهر افشان حسن
مکمل در جهان بمیشالی
نمودم فکر و تاقبال تالیف
بر آوردم من از تاسخ عالی

غزل

بودن بتگیا با طبعین بسل مارا
بکش شمیر و بکش عقد های شعل مارا
هنوز از قبر گلهای تنهای و دیارب
مگر روزی گذر بخاکم افتد قاتل مارا
مقام اسنی بجای اندن این لادی غمی باشد
بر آن اس ساربان نسوی گیتی محل مارا
ترین تا آسمان از اشک آه ما بخود لرزان
عجبت داده شور و تخیز آب دگل مارا
در کار و کشت ما بر گه بکار او نمی آید
که برق بے نیازی سخت بکسر حاصل مارا
بر آید و چون منت و در بر از میان خود را
که ثاقب نیست نکلین و وجود باطل مارا

غزل

در گرامی گردش ساغر کن تکلیف مارا
که چشم مست ساقی از نظر انداخت صبا مارا
آرد بر و کعبه راهی روز و شب در گمش خوام
که دلغ از حسرتش یا جم جبین حبه فرسار مارا
سرت گروم هجوم لاله دگل دیدنی دارد
ز سر راست فصل نو بهاران کوچه صحرار مارا
بیای می مست ناز در که در شوق تو از عمری
پراز می ساغر و از خویش خالی کرده ام جلا مارا
حریفان مست ثاقب خا از آخر چنگل است این
مگر با صاف انصافی کنی بر خوش دل مارا

غزل

شیشه در سرقه نمان بر در خار بیا
مست و بخور و دآ که دل دهر شمار بیا

پای فمیده نایجا که حسین افروش است
گر داری سر دارین ازان دل بردار
گر بیاب بر میکده هشیار بی
یا چون غمناک انا الحق زن و دیوار بی
چند در خافت این زده فروشی زاهد
شاه گل همه تن گوش و عناد دل بخروش
ثاقب خیزد تو هم بی گرفتار بی

غزل

مومن جداست چشم بر بر همین جدا
مرصاف داده با کس تا کس نمیخورد
هر بزم از راه دست روشن هر سخن جدا
گیر از بسکه خون شهیدان با دست
آسان نمی شود ز تنم پیرهن جدا
ثاقب بفکر من نرسد نگر می
در هر مقام جلوه کند ما و من جدا
ایست طع میکه از بهر من جدا
هر بزم از راه دست روشن هر سخن جدا
آسان نمی شود ز تنم پیرهن جدا
دارم بدل من از همه راه سخن جدا

غزل

اندرین کاشانه شمع زیر دامنیم ما
بعد ازین یارب این ادی چنان خواهیم کرد
بزم از راه روشن دار بزم پنهانیم ما
چون خبر من شنیده راه شوق نالانیم ما
گرچه غریانیم اما چاک دامنیم ما
گرچه آزادیم اما پانجهولانیم ما
بے صفای سینه چون آئینه جلیانیم ما
شد صفای از دیده دار سینه ثاقب صفا

غزل

ز بس بلند بود پا لگه جهان مرا
بهر جای زمین آمد آسمان مرا

نیرنگی نزارم چه باک کاش عشق
 بجای شمع فروزد هر سخنان مرا
 هوز سوز در دم بهشتیان دارند
 که دوزخیت نهان در غفلت مرا
 ناز و یک کف خاک که بهتیم باقی
 غبار ناله گرسید به نشان مرا
 بغیر گریه که گذشت در جگر آیم
 در گر که آب ز نذر آتش نهان مرا
 خوشم بر بهجت زمرگ خود ثاقب
 کرده اند بجانان نثار جان مرا

غزل

من هست از تبار رنگ بومر و محبت
 بود گلدهسته بنز انفاس من اباب لغت
 پریشانی بجای گز از هر بام و در یزد
 مگر کرد صرف خانه من رنگ غریب را
 چه حسرتها که از نادیدن وی تو خون گرد
 اگر مر دمی سازند فردا سے قیامت را
 حریف عشق اگر هستی بستی گریه می کن
 که س از خون دل باشد خرابات محبت را
 گیسو شمع دگس پروانه و گه خانه می سوزد
 تماشای ترا شا چید حسرتش چشم حیرت را
 بره ادا توانی ماند ثاقب بهر نگاشتن
 چو بوی گل نسیم آورد آن گلین طبعیت را

غزل

بلند رتبه غمت کرد خسته حال تر
 دماغ بر عمرش ست پاپال ترا
 نگار خانه و از رنگ چین هم بدم
 نیا فریاد خدا در جهان مثال ترا
 هر آنقدر که تو ناز نمی خویش جاداد
 فرشته رشک که حسن به مثال ترا
 گیسو پای تو انتم گیسو نثار غم
 خدا نصیب کند دلالتصال ترا
 بغیر دیده ثاقب ای در گریه حسن
 و گر چه کاس گدای بود جلال ترا

غزل

برویم ای گل خندان در چمن بکشا
گره بنیم بسم ز کار من بکشا
دل بسینه ام از شیشه هست نازکتر
مرنج و دل شکن از جبین شکن بکشا
زبان دعوی خوبان دهر را بر بند
نقاب از منج پر نور خوشتن بکشا
شگفت غنچه سر شیشه می لے سانی
اگر نه بهر من از بهر خوشتن بکشا
درین حدیقه چرا بسته دل امی تا قب
بقصد سدره پروبال خوشتن بکشا

غزل در نعت

اے خضر از کشتگان آب حیوان شما
عیسی مریم بود از درستان شما
عاشق از محبوبان دل کجا دارد دلغ
هر چه غیر از جان دل آن نیز از آن شما
پیش ازین خوبی بعالم بود خوان بے نمک
یافت حسن آرمی ملاحظت از مکملان شما
ظلمت کفر از جهان کسیر برون افکن درخت
شد شب تاریک روز از مهر تابان شما
یا شفیع المذنبین رحمی بشا قبا کاین رب
هست از آن شما و از عساکران شما

اشعار

کشد دلها می بخواران بخود در می کشیدنها
فغان زان چشم مست آن همه ندیدندنها
چنین کر فیض ابرو بادستان تا زگی دارد
بزیر هر نهال می توان میحسانه چیدنها

وله

از حال من بپرس و مراد دوسر مد
هجران نصیب اخبار خوشتن کجا

وله

ز خود بگذر که گودی بهر و از آب و تاب اینجا
گهر هر قطره و هر ذره گردد آفتاب اینجا

بنایم التفاتش را که چون شمع فانیست
نگاہ جان عشاق باشد از نقاب نجیبا
که تیغش بفرار انجاست او در خطر انجیا

وله

مقتل است این یاسر کوئے شما
آفرین بردست بازوئے شما
پایهٔ عجب از دادن سحر را
هست کار چشم جادوئے شما

وله

ای از گل روی تو تروتازه جگر را
صد گلکده گل کرده ز دامن نظرها
اوراق خزان گشته فروزم گلستان
یا از تن مرفان چمن رخت پیرا

وله

ساز و برگ سفری نیست من جیران را
التفات تو مگر سازد هر سامان را
بار غمهای جهانے کشد آسان را
برینتابد دل غمیده غم چرخان را
پیشتر زانکه شود پردهٔ خاک منزل
کاش از پرده نماند رخ جانان را

وله

کردیم خاک راه تنای خویش را
آتش زدیم خانهٔ فدای خویش را

وله

بصحرای محبت دلکش باغ نشان دادند
دل من بعد عمر برپایه گنج را مشغول

وله

ز صورت تو دوسیرت کرد هم تزج
که در نگاه من این دلکش است آن دلچسپ
جز آن زمین که درو جای سهره روید شعر
نمیدهد هیچ زمین چشم آسمان دلچسپ

وله

جلوه افروز شوای مهر جانتاب زبام
عاشقی خسته دل پس دیواری هست
عشق ای بولهوسان کج چاکسایش نیست
کار مادل شدگان بارسن دار می هست
ای سیحای من از چاره گری دست کش
که مرا یکدو نفس طاقت دیداری هست

وله

از بادۀ دوشینه دلم نور وضیا یافت
در دامن پیرمغان صدق صفار بخت
ناز تو هم از مغر حسرد و دود بر آورد
رفتار تو بس فتنه که در کار بار بخت
زهرابستم حیح که در عسر خود انداخت
در ساغر آن همه بے چون و چیرا بخت
یک حشر شد و از دل هر پیر و جوان خاست
آن فتنه عشقه که بسر دست تفار بخت
ساقی می باقی بگفم ریز مخور غم
زان بادۀ سرخوش که از دست اربخت

وله

فغان که قطع ره عشق سخت دشوار است
که من گسسته دم و جاده بیشتر زار است
بسلغ دهر پرافت اند طائر کردار
که هر که هست در خبا اسیر گفتار است

وله

در تماشای رخ خوش نگمان گلچهر
دیدہ جایست که بگریه جگرانی است
تا قبالک فصاحت همه در ملک من است
هستم از بند مگر زفره ام طهرانی است

وله

در راه عشق بسره بر بودم زهر دمس
دل جلوه گاه کعبه و تنجانه گشته است
ساعتی در وصل هم خواب فراغت شکل است
در دمنان بخت ازک عادت شکل است

نالہ سامند لذت باب ز حسن عاشقی
ای ہوس سراپگان کا رحمت شکل ست
ثاقب امشب سراپالین خموشی می نهم
شب بروز آو و غم از در فقرت شکل ست

ولہ
چہ رخنہ ہا کہ نگاہست بکار دین انگند
نغان ز پایہ کفرے کہ در زمانہ ٹست

ولہ
در شب تار از رخ روشن چراغان کردہ اند
باختن دل ہوا می ہا ز خساران خوش است

ولہ
چہ غنم ثاقب اگر اشعار کم یابی بیونم
ز دست خامہ من ہر چہ آید انتخاب آید

ولہ
صد در سجد اگر باز کشایت چہ سود
ای خوش آن دم کہ در میکدہ بکشایت
ثاقب از جام بچوشتے شیر از امرو
تا حریفان ہم خون از مفرہ بکشایت

ولہ
دردا کہ ماندست در وجہ نفسی چند
بشوز لب کشتہ خد ملتے چند
ہستند ہنوز از غنم خال تہ زلفش
آواہ صحراے بلا نکتہ رسے چند
ثاقب ہمہ گو ترک محبت چہ ظہوری
خواہم کہ بر آرم بغراغت نفسے چند
(ظہوری)

ولہ
دی کعبہ می رستم یاد می فروش آمد
گام میزوم بیرہ لیکے دل بہوش آمد

ولہ
ہیچ کس لفظ محبت شرح نتوانست کرد
در حقیقت خالی از تحقیق ہر فرہنگ ناند

ثاقب از افسردگی آہم چراغی بر نکرد
از ہجوم کلفت دل نالہ آہنگ ماند
(میرزا بنیدل)

ولہ

زاہد تو بوسیدن حورانِ ہشتی
این سبزہ امید میدن نشاند

ولہ

ببین موسیٰ چہ نازک ماجراست
تو خواہی جلوہ وسینا بسوزد
آہی آتش در کا ردل کن
کہ ساز ہستی من و بسوزد
لب لعلت زندیا قوت بر سنگ
نگاہ گرم تو صہبا بسوزد

ولہ

جام را بر کف ساقی ہمہ خندان آرید
چنبر را از دہن شیشہ مے باز کنید
ای اسیرانِ یقین غمزہ تاکے باشد
باہمن مشت پری کوشش پرواز کنید
نوانید اگر چیدن دامن در کبر
تا بر آید بہ نہنگان بلا ساز کنید

ولہ

چند داغ جنون کاین لالہ دمان بارم
دامنِ نطارہ پر گل از ہبا رم کردہ اند

ولہ

ز چشم غیر نہان وہ مرا بل رہے
دے بہ گوشہ خلوت رسیدم بنگر
روم گردِ سرت پای بر سرم بگذار
بپای سر بردر خود رسیدم بنگر

ولہ

ننوان شمر دلالہ گل روز نو بہار
افروخت ستارے چمن صد ہزار شمع
ترسم چو بے نقاب در آئی باطن
سوزد ز تاب حسن تو پروانہ وار شمع

خواهی اگر بگور بری بمره ز نور ثاقب بر ز صدق و صفاد مزار شمع

وله

از جان بد دل عشق کسی دست شستیم جان از برای درد بود دل برای داغ

وله

من خور که دانی سر حق هستی ندارد یک نسق در خند ساغر یک طرث در گریه بنایا طرث

وله

بهار نظم مرا اگر به بینی اے ثاقب گمان کنی که فردی چکد ز شعرم رنگ

وله

نالایب اختیارم بقیصر کیستم بیقرارم اینچنین در اختیار کیستم

وله

خنده ام بر دل سود از ده آید قاصد ناله نوشته تمنای جوانی دارم

وله

چه یک فردا اگر بنیم دو صد فردای مشترا من آفت طلب چشمی بفر دای دگر دارم

وله

ما باده کش ز غم لبیه خانه خودیم بے خود ز سوز ناله ستمانه خودیم

وله

تن را ز گرمی دل دیوانه سوختیم افروختیم آتش و کاشانه سوختیم

وله

من فرقت زده را ناله نغمه زاز لب از تب سوز درون سوخته شد فریاد

ثاقب از فیض ضمیرست چه شعرم غزل
هست در فن سخن طبع رسا استادم

وله

ز نهار قصد خسته دلان بے سبب کن
پوشیده دار ساعد زیبا در آستین
برآر و در کف آرد دل کشته فراق
پنهان مدار دست تقاضا در آستین

وله

گدای عشقم و در خاکساری میکنم شاهی
ز خاک هند ثاقب چشم دلدارای عبثاری
ز نذر تر خند با بر سید سلطان حصیر من
مگر خیزد پس من در جسم انداز گیر من

وله

هستم بر آن که خاک شوم در هوای تو
باری بگو که کار جهان چون شود در دست
خاکم بسم اگر نشوم خاک پای تو
تو فایغ از جهان و جهان مبتلای تو

وله

تویی که رسکه بر آرایش بیان زده
بیسرتم که چرا مهر بر دهان زده

وله

قتل عشاق اجرم با دارد
کار بر حسب مکتا کردی

وله

باش بیدار و ساعت که از خواب داد
گریه هر سحری ناله هر نیم شب

وله

ای مستند روزگار چون
بے عاشق بقیرا چون

له خنده بر وزن غرمنده یعنی طعنه و طعنه و هیوده و مکر و حیل باشد و این معنی بجای غای بجزت فاوقات
هر دو نظر آمده ۱۲ بر آن قاطع -

من بے تو بجاک و خون طپیدم توبے من دلفگار چونی
افتاده چنین بجاک غربت اسے گوهر آبدار چونی
آسودہ لبیک و شعر بر لب ای ثاقب ہرزہ کار چونی

ولہ

دل بجان آمد ز دست اضطرابِ زندگی
برنجام بیش ازین ہرگز عذابِ زندگی
از لب لعلت کزومی جوشد آبِ زندگی
مردہ صد سالہ گردد کامیابِ زندگی
ہم درین اندیشہ مردم از غم دستِ تہی
تا چہ باید داد در محشر حسابِ زندگی
جان من خیری بکن تا بعد مرگ آید بکار
پیش از ان ساعت کہ نتوان دید خودِ زندگی
صفوہِ عُمرت ندارد ہیچ نقشِ دلپذیر
بنگرے گرا از تامل در کتابِ زندگی
ثاقب از نیرنگی آیامِ غافل، داد جان
سوخت کشت آرزو ہائیش ثابِ زندگی

ولہ

شدتِ این دل دیوانہ مبتلائی کسی ز دست می رودم باز در ہوا می کسی
کدام دین چہ نل بخود محبت را ز دین و دل خبر نمیت در ہوا می کسی

ولہ

باز در سرفتا و شیدائی کار من میکشد بر سوائی
 من نیام ز خاک ساری در نگاه کسے پذیرائی
 شوخی چشم ساقی عیار داد بر باد عھتل و داناتائی
 دل کہ می داشتیم بغارت فت داد از دلمبران یقنائی
 نالہ حسرتے در بھ مدار بر سر خاک ما چومی آئی

ولہ

در شیشہ نہان شراب تاکے این ابر بر آفتاب تاکے

نشر عربي

هذا ما كتبه الى العالم الجليل الفاضل النبيل مهتم المدارس
العربية الواقعة في ديار

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خاتم النبيين
وبعد فها كتاب من العبد الضعيف المفتقر الى الله الرحمن
اقل الانام كثير المعائب المدعو بمحمد احسن الله خان تاف
احسن الله اليه الى الاديب الاريب والعالم اللبيب الفاضل الاجل
جامع العلم والعمل الحبيب المحقق والفريد المدقق الامعي اللودعي سمي
نبي الله المدعو بمولانا محمد يعقوب مد الله ظله وادام فيضه قد
اردت في سهارن فوران ابلغ بحضورك ما صنفته من الكتب لكن
وقع التعويق فيها لان جاء الي من ذلك البقعة الى شاة جهان فورو
ترقى على منصب صدر الصدور ووردت بمعيتة في هذا المقام
فالان ارسل اتش بے دود و حاشية للاصطراب وارحوان
تقبلوا وتدخلوا في دار الكتب التي تعلقت بالمدسة العربية وتعلمي
وصولها اليك والسلام الذي هو خير ختام

المرقوم ٢٣ ذي الحجة سنة ١٢٩٩ من الهجرة النبوية على مشرقها السلام والرحمة من بلد شامها نفوس

هذه صوة مانقة الى الخليل الجليل المولود محمد حبيب الرحمن

خسرت شرواني

نحمد الله العلي ونصلي ونسلم على محمد النبي الهاشمي - وبعد فهدا
كتاب من العبد المستهام اقل الانام كثير المعاصي والمعائب المراجي
رحمة الله الواهب محمد احسن الله خان ثاقب غفر له ذنوبه الى
الحب المكرم فخر الاماثل والاقران صديقي وحبيبي المولود محمد حبيب الرحمن
خان سلمه الله المنان - قد وصلت الى نيقتك الانيقة في
اسعد الاحيان واشرف الاوان وشكرت الله العزيز على
عافيتك وصحة مزاجك وانا اريد ابلاغ الرقيمة لطلب سائل اللغة
العربية الى الكونغو وارجي ان ترسل الجلال الى فراغ الساعات
وانا مشتاق بوصولها غاية الاشتياق -

قد جاءت المعلمة الى بالامس وقلت لها ان تكتب وراقاً
لملاحظتكم وهي وعدتني كتابته وكانت هذه المعلمة
ملازمة في بيهكن فور في وقت من الاوقات فانا ارسل ذلك
الورق اليك بعد الوصول عنها وانا بالخير والعافية والسلام -
١٢ - ذي القعدة سنة ١٣١٨ من الهجرة النبوية معاضد ٢٠٠٠

مسيحية من البرباد محله كمل كرا

صوة ما كتبه الى الفاضل المناظم لمدر الندوة الواقعة في كهنوا

اما بعد فاهدي السلام والتحية الى حضرة الفاضل الاديب حفظه الله تعالى وسلم - انما وصل الى كتابكم العزيز في سوابق الايام وكنت منتظرا الوصول نصاب التعليم الى الان فارجو من لطفكم العديم ان تمتوا على بتوسيله في اسرع الا زمانه لاني اظن انه يكون مطبوعا وموجها في دار العلوم للندوة والله يبارك في انفاكم الشرف الراقم الاثم محمد حسن الله خان ثاقب احسن الله اليه من اكرة ١١ جولائي سنة ١٢٩٤ هـ

وقد كتبه جوابا الى الحبيب الصديق المولى محمد حبيب خان شيراني

ذو العجد والفضائل فخر الاقران والامثال حبيبي صديقي دامت مكانهم غيب اهداء التسليم والتحية فاني وجدت كتابكم الشريف وقرأت نظمكم اللطيف فما احسن كلامكم وما احلى اشعاركم وانتم اللقاء آفي الثاني في حسن الكلام والمعاني وما حررت في طلبي فانا مشتاق لقائكم حفظكم الله تعالى بالهنز والاقبال ارجو عفوكم عن ايفاء العهد في هذا الان لاني رجعت الى الوطن بعد زمان طويل ولكن اقصد لا حراز سعادة مشاهدة ذاتكم العاليه في قرب الساعات انشاء الله والبعد لا ينقص المحبة وانتم عن الخلال كما قال هـ
خيا لكم في العين ما نال حاضرا وان غبت عن قلبي فداكم

وانى على العهد القديم لثابت ومالى فى الدنيا حبيب سولكم
وما حررت شعرا من الاشعار الرائقة لجامع المحاسن والهامد
محمد مزمل الله خان وانا مشتاق لسلامه العزيز فبلغوا سلامى
عليه وقلبى لديه والله يحفظكم اينما كنتم
كاتبه العبد الحانى محمد احسن الله خان ثاقب احسن الله اليه
اكره، كمل كتر، ١٠ جولائى سنة ١٢٩٠ ميسرى

صلى الله عليه وسلم ما كتبه الى الفاضل الاديب رانا المولى محمد الحسن الكاوردى
نخبة الفضلاء وزبدة الادباء الدرافاخر الجواهر الباهر كريم السجايا
كعبة المجد فى البرايا زين العالم معجزة العصر حسان الهند حضرة
استاذى ومولاي المولى محمد احسن لا زال سحاب كلام مطيرا
غيب السلام والتحية يعرض احقر التلامذة العبد الحانى المذنب
محمد احسن الله خان ثاقب عفى عنه وارضاة انه وجد كتابكم العزيز
وهو يدعول صحتي ذاكتم وعافية مناجكم من الله تعالى هـ
بقيت بقاء الدهر والدهر طائع ودمت دوما المخلوق والمخلوق تابع
قد ختم تليدكم الابيات المشاويلها فى كتابه السابق حررها فى صورة
القصيدة فى مدح النبي الكريم عليه الصلوة والتسليم ويرجوان تشرفوا
بجواب هذه السطور فى الكلباد والله يحفظ استاذى من شر الاعداى والسلام على المولى
نور الحسن سلم الله ذوالنن كتبه فى التاريخ ١٢٩٠ فو بر سنة ١٢٩٠ ميسرى من محمدا رجتمو محمد

صَوْرَةُ مَا كُتِبَ إِلَى حَازِقِ الْمَلِكِ حَكِيمٍ مُحَمَّدٍ جَلَّ خَانِ
الدَّهْلَوِي وَكَانَ هُوَ وَارِدًا فِي دَارِ الْحُكُومَةِ لِنَدْنِ

بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلَاةِ قَدْ أَرْسَلَ مَكَاتِيْبَ الْأَمِيرِ الْمَرْحُومِ بَلْفُوفَةِ
عَلَّامَةِ فِي حَضْرَتِكُمُ الْعَالِيَةِ وَارْحَمَانِ تَشْرِفُونِي بِالْإِخْبَارِ عَنْ عَصُولِهَا
وَتُظَلِّمُونِي عَنْ عَاقِبَةِ مَزَاجِكُمُ الشَّرِيفِ وَفِرَاقِكُمُ شَاقٍ عَلَى الْأَحْبَابِ
وَالْخِدَامِ وَاللَّهِ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ -

نَفَقَةُ الْعَبْدِ الْمَذْنُوبِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْسَنَ اللَّهِ خَانَ ثَاقِبٍ عَلَى رُؤَسَايَاكُمْ يَوْمَ سَنَةِ ١٢٩١

صَوْرَةُ مَا كُتِبَ إِلَى الْمُحِبِّ الْفَاضِلِ مُؤَلَانَا عَبْدِ اللَّهِ الْعِمَادِي

نَجْمَةِ الْأَحْبَابِ وَزَيْنِ الْفَضْلِ أَمْرًا وَلَا أَلْبَابِ مُؤَلَانَا عَبْدِ اللَّهِ الْعِمَادِي
سَلَّمَ اللَّهُ وَعَافَاهُ وَلَا نَالَ رَافِدًا فِي حُلْلِ السَّلَامَةِ وَالْكَرَامَةِ فَائِزًا بِمَا
نَالَ أَهْلَ الْفَضْلِ وَالْإِسْتِقَامَةِ وَبَعْدَ فَقْدِ مَضَتْ بَرَهَةٌ مِنْ الْأَيَّامِ
وَلَمْ يَنْتَشِرَتْ مِنْ جَنَابِكُمْ بَخِيرٌ وَلَا كَلَامٌ فَالْمَرْجُومُ مِنَ اللَّهِ أَنْ تَكُونُوا
بَخِيرٌ وَعَاقِبَةٌ وَالْمَوْجِبُ لِحَقِّ بَرَهَةِ الْأَلْفَاظِ إِلَيْكُمْ أَنْ يَكْتُبَ تَرْجُمَةً
لِشَيْخِنَا الشَّيْخِ حَسَنِ الْمُحَدِّثِ الْأَنْصَارِيِّ الْمُشْهُورِ بِشَيْخِ حَسَنِ عَرَبِ
الْمَرْجُومِ تَشْرِيفُونَ بَكْتَابَةَ هَذِهِ التَّرْجُمَةِ وَتُجَلِّوْهَا فِي الرِّسَالَةِ الْمُفَخَّمَةِ
الْمُسَمَّاةِ بِالْبَيَّانِ وَهَذَا الْكَمُّ عَلَيْنَا مِنْ جَمَلَةِ الْإِحْسَانِ وَشَيْخِنَا الْمَدْحِ
مَشْهُورٌ وَمَعْرُوفٌ فِي جَمِيعِ أَقْطَارِ الْهِنْدِ وَإِذَا تَمَّ طَبْعُ هَذِهِ التَّرْجُمَةِ

فأرسلوا اليها ثلثة لبعض احبابنا، واذا وصلت اليكم هذه
الترجمة اخبروني عن وصولها اليكم حتى يطمن الخلد ذلك
ولا زلتم في حفظ الله وعونه والسلام

العلامة المحدث الشيخ حبيب الانصاري الخزرجي قضا

شيخنا العلامة المحدث الشافعي الذي ليس له نظير بارض الهند في
علم الحديث وهو حسين ابن محسن الانصاري الخزرجي رضي الله عنه
يعني انه من ذرية سعد ابن جادة الخزرجي الانصاري والانصار
قبيلتان الاوس والخزرج وهما ابنا حارثة واصله من المدينة المنورة
وانتقل بعض اجداده المسمى بعمر من المدينة الى ارض اليمن في بلدة
يقال لها ثيبا من اعمال جيزان وهي بلدة بساحل البحر وكان
كثيرا اولاد منهم والدا الشيخ حسين القاضي محسن بن محمد انتقل
من مدينة ثيبا الى مدينة زبيد من ارض اليمن لتحصيل العلوم
اخذ العلوم كلها من علماء زبيد منهم شيخ الاسلام السيد عبد الرحمن
ابن سليمان وغيره وبعد الفراغ من تحصيل العلوم كلها صار
قاضيا في بلدة حديدة ولم يزل على منصب القضا مدة اربعين
سنة الى ان مات وكانت ولادة شيخنا الشيخ حسين بن محسن في
شهر جمادى الاولى لاربعة عشر ليلة خلون منها سنة الف وثمان مائة وخمسة
لله قد مات شيخنا الشيخ حسين سنة ١٢٢٤ من الهجرة المقدسة في هجره قال رضي الله عنه

من الهجرة النبوية في حديد من ارض اليمن وهي بلدة بين قمران
 وعدن وحصل العلم بقراءة المراءعة عند السادات الاهدلين
 الاهدلين نسبة الى جد هملولى الكبير على ابن عمر المكفى
 بالاهدل واخذ شيخنا علم الحديث والفقه في مذهب الشافعي
 عن السيد العلامة حسن بن عبد الباري الاهدل ثم انتقل الى
 مدينة زبيد وحصل العلم عن مفتيها السيد العلامة سليمان
 ابن محمد بن عبد الرحمن ثم انتقل الى مكة المشرفة وحصل العلم
 ايضا عن الشريف الحافظ محمد ابن ناصر الحسيني الحازمي ثم تلمذ
 ايضا على الامام الحافظ احمد ابن الامام الحافظ محمد ابن علي
 شوكانى وبعد فراغه من تحصيل العلوم شرع في التدريس في حياة
 مشائخين مذكورين وكان طلبة العلم يقصدونه من كل جهة
 ثم ان توجه الى بلدة بهوفال لملاقاة اخيه القاضي زين العابدين
 في حياة المرحومة النواب سكندربيكهم واقام في بهوفال سنتين
 ثم رجع الى حديد ولما ارادت سكندربيكهم التوجه الى الحج طلبت
 الشيخ من حديد ليتوجه معها فذهب معها الى ان فرغت
 من الحج ورجع معها الى بهوفال واقام هناك سنة ثم رجع الى
 حديد ثم صار قاضيا في بلدة اللحيه من ارض اليمن واقام مدة
 عشرين سنين وهي بلدة متصلة بقمران ثم انتقل من اللحيه الى
 بهوفال من ارض الهند سنة الف ومائتين واربع وتسعين من الهجرة

النبوية على صاحبها افضل التسليم والرحمة في ايام رياسة المرحومة
 النواب شاهجهان بيگم بسبب ما وقع بينه وبين الباشا احمد
 حاكم اليمن في مقدمة اللؤلؤ وهي قصة طويلة حاصلة ان الباشا
 المذكور سأل عن اللؤلؤ الذي يخرج من البحر هل يجوز اخذ المحصول
 عليه شرعاً فاجابه الشيخ بان الشرع لا يحكم بجواز ذلك فشد على الشيخ
 وهدده وامر بحبسه في السجن مدة ثلاث ايام ثم دعه وهدده
 وشد عليه والشيخ صابر على ذلك ولم يساعد على ما يريد وكانت
 مشاهرة شيخنا الممدوح في بهو قال باسمه خاصة مائة روبية و
 الاولاده لكل منهم ما يقوم بحاجته واشتغل شيخنا حسين في ارض
 بهو قال بدر من احمد يث من جهة النواب شاهجهان بيگم وحل
 اليه الناس من كل جانب وبلغت تلامذة فوق الالف منهم النواب
 صديق حسن والفاضل البارع ولانا محمد بشير السهسواني والمولوي
 سلامت الله والاديب الكامل والشاعر الفاضل المولوي محمد طيب
 الملكي الاصل المتوطن ببلدة رام فور والمولوي ذوالفقار احمد المولوي
 بدیع الزمان الحميد آبادي والمولوي شمس الحق العظيم آبادي
 الذي شرح سنن ابی داود واولاده عشرة منهم خمسة ماتوا صغارا
 وخمسة احياء منهم ولده الاكبر الحافظ الاديب الشاعر المحدث
 محمد بن حسين والفاضل الفقيه الحنفی الحافظ عبد الله بن
 حسين وهو من احبابي سلمه الله تعالى والحافظ زين العابدين

ابن حسين - وحسن بن حسين وهو الآن مشغول بتحصيل العلوم
عند والده وغيره والمحافظ داود بن حسين وهو رجل شاب
له يد بالشعر والانشاء في اللسان الهندي واستاذي الممدوح مطن
له الآن ببلدة بهو فال احسن الله له الحال والمال وهو الآن
عند الرئيسة المفخمة النواب سلطان جهان بيگم والية بهو فال
زاد الله قدرها وله عندها مكان عظيم وله فتاوى ومؤلفات كثيرة
وقد حضر بتفضله تعالى في درسه وتشرفت بذلك مع شريكي
جيبى وصديقى المولوى محمد جيب الرحمن خان الشرافى و
قرأت صحيح البخارى عليه وفقنا الله جميعا لما يرضاه وسلك بنا
طريق النجاة والحمد لله رب العالمين وصلى الله على خير خلقه
سيدنا محمد خاتم الانبياء والمرسلين وعلى آله واصحابه جميعين
نقه بلسانه وكتبه ببنا انه العبد المذنب محمد حسن الله خان
ثاقب كان الله له ابن المرحوم المولوى محمد نصر الله خان
بها در صدر الصدور الدهلوى ثم الاكبر ابادى بتاريخ
يوم الاحد لاجل عشر يومًا بقين من ربيع الاول سنة
الف و ثلاث مائة وسبع وعشرين من الهجرة النبوية

نثر اردو

منشی محمد احمد صاحب مہر ریخاٹ مرحوم جناب منشی امیر احمد صاحب
امیر مینائی کے نام

روضۃ الجود و دوحۃ السعد عجبی کرمی منشی محمد احمد صاحب قمر سلمہ اللہ اکبر بعد
اہدائے سلام مسنون اخلاص شجون مدعا طرازی ہوں ہر چند بعد سافت مانع ملاقات
صوری ہو مگر قرب عنوی ابری ہو امتداد زمانی نے میری نیاز مندی میں کوئی تغیر
پیدا نہیں کیا، کما قال —

مَا غَيَّرَ الْعَبْدُ وَحْدًا أَنْتَ تَعْرِفُهُ وَلَا تَبْدَلُ لَكَ بَعْدَ الَّذِي كُنْتَ بِأَنَا

اسد ہو کہ آپ مع الخیر والعافیۃ ہوں گے اگر کبھی کسی دور افتادے کو یاد کر لیا کیجئے تو
مخلص نوازی ہو میں آپ کی خدمت سے عالمہ دیو کر شاغل مختلفہ میں مبتلا رہا،
کبھی انتظام املاک، کبھی ملازمت گورنمنٹ، کبھی بی اے اور لا کلاس کی خواندگی،
کبھی سفر یورپ کا قصد اب دریں سے سلسلہ سب رہتزاری اور ادب عربی میں
مصرفیت ہو، برخور دار عطاء اللہ کی تعلیم عربی نے مجھے پھر اپنی تکمیل کی جانب
متوجہ کیا، کلیات نظم و نثر فارسی مرتب ہو چکا ہو، قصائد کا آغاز ہو خلا انجام کو پہنچا،
اب برائے چند سے اب سخن گدازی بند ہوتا ہو، حضرت استاد مرحوم جناب امیر مینائی
کے سوانح اور ان کے کلام پر رد و یو کرنے کا ارادہ ہو، کام گو دھچپ اور فیدہ ہو مگر خیر
اعانت احباب طے مرحلہ دشوار نظر آتا ہو، فہرست مضامین سوانح پیش کرتا ہوں اس کے

متعلق جو کچھ سراپا آپ ہم پہنچا سکیں صرف نفاذ فرمائیے، ہر شاعری زندگی مرحوم آپ سے
 بہتر کون جان سکتا ہو اہل البیت احدی عیافیہا اپنا وہ کلام حبیب صلاح
 ہو بھیج دیجئے میں بعد فرغ وہیں کمزوروں کا اور اگر یہ خلافت احتیاط ہو تو ہم حصہ
 صلاحوں کا اس طرح کہ اصل اور صلاح دونوں ہوں نقل کر اگر ارسال فرمائے جناب
 منشی صاحب مرحوم کے متنازعہ تلامذہ کے نام و نشان سے مطلع کیجئے۔ ہم پور میں جو جامع
 تلامذہ کی ہو اس سے بھی اس کام میں مدد ملی جائے، آپ توجہ فرمائیں گے توجہ میر
 الناس کا جواب ثانی مل سکتا ہو، لیکن اگر دیر ہو تو اول صرت نام و نشان تلامذہ
 کی فہرست عنایت فرمائیے تاکہ اصل در سائل کا آغاز ہو جائے، کام کو مکمل ہو
 مگر اللہ کے نزدیک آسان ہو۔

قَوْلُكُمْ عَلَى الرَّحْمَنِ فِي الْأَمْرِ كَلَامٌ وَلَا تَرْغَبَنَّ فِي الْعِزِّ يَوْمًا عَنِ الْطَلَبِ
 فہرست مضامین میں تاخیر و تعذیر ترسیم و اضافہ جو کچھ آپ امیں احسان ہو، ہاں اور
 میرے تلمذ کا ذریعہ جو سفارش نامہ نوشتہ اتالی حضرت حسن کا کو ردی مظلہ ہوا جو وہ
 اگر جناب منشی صاحب مرحوم کے کاغذات میں مل جائے تو ضرور بھیج دیجئے۔ والسلام
 اگر کہہ کل کر ۱۳ اگست ۱۳۵۷ء

حضور میں جناب مولوی محمد محسن صاحب قبلہ مظلہ کے

مذکر العالی

سلام کا نفاس النسیم تعطرت بہار و ضیاء الریحان والارض والورد
 عرصہ ہوا والا لاندے نے مشرت کیا تھا، قصیدہ خندانِ اشتن کی نسبت جو ارشاد ہوا
 وہ ہرگز اس قابل نہیں شیخ کلام اساتذہ فارس اور شوق سخن نے اگر کوئی خوبی پیدا

کی ہو تو خیر میں ایک مدت سے قصد احراز سعادت پابوس کا کر رہا ہوں اگر حضور اجازت
 دیں تو ایک ہفتے کے لیے بعد ۲۰ اکتوبر کے حاضر خدمت ہوں، ترک شعر کی نسبت
 جو حکم ہوا وہ بجا ہے، قدر دان کہاں اب تو مخاطب صحیح بھی عیدم الوجود ہے میں انشاء اللہ
 تعمیل ارشاد کردن گا، قصائد اور مثنوی سے فانیغ ہو کر اس کا ہش سے نجات ملجائیگی
 نوکری کی حالت یہ ہو کہ سب رجسٹری کی قائم مقامی ملتی ہو، مستقل عہدے صاحب
 انسپکٹر جنرل کے ہاتھ میں ہیں اور وہ نہیں مل سکتے مگر با اثر سفارش سے،
 جوں کی تحریرات مقبول نہیں ہوتیں اب بھوپال سے کچھ امید کی جاتی ہے و علیٰ اس
 التوکل علاقے کا حال اچھا ہے، فصل بفسلہ اچھی ہو، بند بست میں اس ضلع کے لیے
 چند سال باقی ہیں، مولوی نور الحسن صاحب تو تعطیل میں کا کوری کو گئے ہونگے،
 اب حضور کا مزاج کیسا ہے، رخصت ہوتا ہوں اور آداب بجالاتا ہوں، نقۃ الذنب
 ثاقب غفرلہ ووالدیہ، ۱۱ اکتوبر سنہ ۱۳۷۷ھ از آگرہ۔

مولوی محمد حبیب الرحمن خان صاحب حسرت کے جواب خط میں

الحبيب المحترم النجيب والصدیق الاحدیب الارب جفظة الله عن رجل

نامہ محبت ۱۹ اکتوبر کا لکھا ہوا پہونچا، یہ پڑھ کر خوشی ہوئی کہ پنجاب کو ندوے سے ہمدردی
 ہو، عجلت کتابت کی یہ وجہ ہوئی کہ اغراض الاحبا مولوی حبیب الرحمن خان احسن
 جہانگیر نگر نے تذکرۃ الفضلاء میں زمرة اشعار زبان عربی لکھنا شروع کیا ہے، اس
 مجموعے کے لیے صرف وہ اصحاب منتخب ہوتے ہیں جو عربی داں اور شاعر فارسی،
 عربی یا اردو کے ہیں اور جن کو مولف سے خصوصیت ہے اس قید کے ساتھ صرف
 دس بارہ شعراء کا کلام اور حال درج تذکرہ ہوگا، آپ کی تحریرات اور تالیفات کیلئے

موات کو دعویٰ الفت غالبانہ ہو اور وہ مجبور کرتے ہیں کہ میں اصرار کروں کہ آپ بھی اپنے
 قدم سے اس بزم احباب کی غرت افزائی فرمائیں، لہذا سلطنت ہون کہ اپنے کلام
 اور حالات سے مشرت فرمائیں، باقی محبت حبیب روز افزوں ہو۔

بینی و بینات فی المحبة نسبة مستودة من اهل هذا العالم
 رقمیہ طرانا خلاص ثاقب عفی عنہ از اگرہ ۲۲ اکتوبر ۱۹۰۷ء

صاحبزادہ یار محمد خان بہادر سی ایس، آئی، وزیر ریاست جاوہر کی
 خدمت میں تحریر ہوا

رافع اعلام العدل والانصاف خافض ظلام الجور والاعتساف دام علیہ
 ہر چند بعض عوائل نے حاضر خدمت نہونے دیا مگر ایک سے سے جی چاہتا تھا کہ اپنے
 خیالات پریشان کا مجموعہ کسی وقت پیش کروں لیکن چونکہ اس میں ایک بڑے خود نامی
 آتی تھی۔ آج تک طبیعت نے اجازت نہ دی، اب چونکہ زمانہ فریق قریب ہو لہذا وہ نسخہ ملاحظہ کے
 لیے بھیجتا ہوں، اگر وقت اجازت ہے اور دلچسپی اسکی سیر کے لیے دامن کشی کرے تو
 دو چار روز صحیفہ مرسالہ زیر ملاحظہ رہے، چونکہ یہ مجموعہ مکمل طور پر شائع نہیں ہوا ہو اس لیے
 حفاظت اور نگہداشت ضروری ہو۔

اس کتاب کے ارسال میں اس امر نے بھی مجھے جرأت دلائی کہ خان مغنرت آب
 ملازم ہمام بہادر سابق جنگے محارم مناقب میں یہاں ہر کہ وہ تر زبان ہو اور جن کی ذات
 گرامی واقعی نفوس قدسیہ سے تھی۔

قدمات قوم و مامات مکارہم وعاش قوم و ہم فیہا کاموات،
 ان کو زیادہ شغف دین میں تھا پس ضرور ہو کہ ایسے ملکی اوصاف بزرگ کی تعلیم ہو

مفتنای الولد ستر لایبہ جناب کو بھی علوم مشرقیہ سے بہرہ وافی ملا ہو اور یہ مجموعہ
شاید دل کشی کرے کیونکہ

آن شعلہ کہ افقہ بخیر و خار عشق است ہر سو خستہ زینش خبر دار نباشد
جاوہرہ، مرسلہ، جولائی ۱۹۰۷ء

و بیاجہ زبیرۃ الصرۃ والنحو التی الفتیہ لابی العزیز عطاء اللہ حسان
سلمہ اللہ المنان

محمدہ ونستعینہ، جمادی الثانی ۱۳۱۰ھ مطابق اکتوبر ۱۹۰۷ء میں جب
مؤلف بمقام تکمیل بابہ ضلع اگرہ سب رجسٹرار اور بر خوردار عطاء اللہ اعطاء اللہ علما
نافعاً وفہما کاملاً میرے ہمراہ تھا تو وہ مجھ سے نخویر اور سلم الادب (انٹرنس
کورس عربی، پنجاب پڑھتا تھا، اُس وقت مجھے یہ ضرور محسوس ہوئی کہ مسائل صرف نخو
عربی اُردو زبان میں کھے جائیں اور اُس کو محفوظ کر دے جائیں تاکہ آسانی سمجھ میں
آئیں اور آئندہ فنِ ادب میں معین ہوں لہذا یہ مختصر عرض تالیف میں آئی۔ اس
رسالے میں دو باب ہیں اور ہر باب میں چند فصلیں۔

باب اول بیان صرف میں، اور اُس میں پانچ فصلیں ہیں، فصل پہلی بیان
انحال میں، فصل دوسری بیان ابواب ثلاثی و رباعی میں، فصل تیسری بیان تعلیلات
میں، فصل چوتھی بیان خواص ابواب میں، فصل پانچویں بیان فوائد متفرقہ علم صرف میں۔
باب دوم بیان نخو میں، اور اُس میں پانچ فصلیں ہیں، فصل پہلی بیان فوائد
متفرقہ علم نخو میں، فصل دوسری بیان حررت عالمہ میں، فصل تیسری بیان عمل انحال میں،
فصل چوتھی بیان عمل اسماء عالمہ میں، فصل پانچویں بحث مستثنیٰ میں وما وافی فیہ الا باللہ

ایک عاشق مجبور کی زبان سے

آہ

دعا ہے سحر گویندی دارد اثر وحشی اثر می دارد اما کے شب ہجران سحر دارد
کیا میری اس تاریک شب کی سحر ہو گیا مجھے دعا کا وہ مخصوص وقت جس میں
اثر تقسیم ہوتا ہو کبھی نصیب ہو گا
حسرت اس کشتہ اندہ کی مایوسی پر جسکی کوشش سے نہ کچھ ہونہ دعا سچ کچھ ہو
الہ اللہ نو برس کی التجا سے کچھ نہ ہوا زبان دعا کرتے کرتے گھس گئی نابل مہرمان
ہوئی یہ کسی قاصد نے تسلی کی پیار غم مبتلائے مسیبت کی فریاد کون سنے بگڑشتگی بخت
جو نہ دکھائے کم ہے۔

اے نسیم سحر کے خیشگوار چھو کو! تم حیرم من کے ذخیل اور ریزہ عشق سے
با خبر ہو، کیا تم سے کوئی ابوس صال کچھ توقع کر سکتا ہو؟ کیا خاک انوہ پر پھٹا را گذر ہوتا ہو؟
کیا تم کو انکو برستہ سے پہلے کے واقعات کی کچھ خبر ہو؟ کیا کوئی دفا شیوہ اس کشتہ آسم
کا دسارہ عکسارتھا، کیا اسکی معصویت کا تلکوار نہیں ہو؟ کیا اسکی بے لوث محبت میں
تلکوشک ہو؟ پھر اب کیا ہو گیا؟ کیوں میرے حال تباہ سے چشم پوشی کیوں ہو؟ میری
غربت اور تنہائی اسکو کس طرح گوارا ہوئی؟ میں تنہا کیوں ہوں؟ وہ باد فامیری آنکھوں سے
کیوں نہاں ہو؟ کیا زمانے نے اس نقش دل فریب کو صفحہ ہستی سے مٹا دیا، اور اب
اسکے نورانی پیکر نے غبار پریشاں کی صورت اختیار کر لی؟ کیا اب اس بد وصال منقطع
ہو گئی؟ کیا اب اس خیر مجرم کو اس عالم کثیف سے کوئی واسطہ نہ رہا؟ کیا وہ عصمت تاب
فضل لطیف میں جلوہ گر ہو؟ خیر اب اگر مجھے سروکار نہیں تو جہاں کہیں بھی ہے

کس حال میں ہو، کیا میرے مصائب کی اُسکو خبر ہو، اُسکے فراق کے صدمے جو
 شب و روز میرے اطمینان کے دشمن ہیں کیا وہ اُن سے آگاہ ہو، ملاقات کیوں
 نہیں ہوتی، مانع کون ہو، سترہ برس کی صحبت و رفاقت خوابِ فراموش کیوں ہو گئی
 جب ایک لمحے کی جُدائی گوارا نہ تھی تو اب یہ نو برس کی مفارقت کس دل سے
 اختیار کی، اے پیارے جھونکو جاؤ اور مجھے اُسکی خبر لا دو، یہ احسان تمہارا میں کبھی
 نہ بھولوں گا، عمر بھر کے لیے غلام رہوں گا، آہ، کوئی جواب نہیں کیا کروں کس سے
 کہوں، آخر کوئی بھی ہو جو جاے، اور میرا حال زار اس کو سنائے، اُس کی خاک
 عنبر آگئیں ہو، وہ خود کیوں خاموش ہو، با اتمہ رغبت پہ کدورت کیوں ہو، کیا
 حجاب ہو، نہ خط ہو نہ جواب ہو، اللہ پیری ذات بے نیاز ہے تیرے سامنے
 ہر شکل آسان ہو، تو سلال مشکلات قادر و توانا ہو، تیرے لیے دعویٰ انا و لا غیر
 زیبا ہو، خاک پر تیری فرازدانی، افلاک تیرے مطیع، نیم تیرے ایوانِ قدس کی
 چاروب کش، تسنیم و جمیم تیرے متفاد، شجود و جحر تیرے حلقہ گوش، تو مسجود و مجرور تو غنی
 تجھے کسی کی کیا پروا اگر باہنِ ہمہ بروری دیکھائی تو اپنے بندوں پر پاں باپ سے زیادہ
 شفیق، تیرا دلیہ رحمت ہر وقت موج زن، تیرا حلم و عفو عاصیوں کا پردہ دار، تو میری
 رہنمائی کر، مجھے اپنی طرف بلانا، اور اس دودلی سے نجات دے، پریشانیاں دور فرما،
 اور فراغ و سکون عطا کر، ثاقب المدعو! حسن اللہ خان،

مقدمہ اختیانیہ سرور

خاندان | شاعرِ رنگیں نوافشی ڈرگاہی صاحب سرور مرحوم ماہِ پوسِ سنہ ۱۹۲۹ء
 مطابق سنہ ۱۳۴۸ھ سبھی قبضہ جہان آباد ضلع سیلی بھیت میں پیدا ہوئے۔ سرور کے والد

حکیم پیارے لال صاحب قصبہ جہان آباد کے رُوسا میں سے ہیں اور زمینداری و مطب و جہ معاش ہو، وہ ڈسٹرکٹ بورڈ کے میمبر بھی ہیں۔

تعلیم | جناب سرور نے مدرسہ تحصیل جہاں آباد سے ڈیپلومی کا امتحان پاس کیا، پھر انگریزی ڈیپلومی کے امتحان میں شریک ہوئے، اور بطور خود انگریزی میں انٹرمیڈیٹ کلاس کی استعداد بہم پہنچائی، مولوی سید کریم حسین صاحب بہار تخلص سے فارسی کتابیں پڑھیں، اور فن شعر میں بھی انھیں سے اصلاح لی، کچھ عرصے کے بعد حضرت بیان ویزدانی میرٹھی کے کلام کو پسند کیا اور اپنے آپ کو ان کا شاگرد معنوی سمجھنے لگے، وہ پہلے دشت تخلص کرتے تھے پھر سرور تخلص قرار دیا۔

معاش | وہ کچھ عرصے تک ایک رئیس ضلع بجنور کے صاحبزادہ کی تعلیم پر مامور اور دو تین سال تک رسالہ الزمانہ کا پرنس کے دفتر میں منبر رہے، بعد ازاں اپنے وطن جہاں آباد میں آکر مطب شروع کیا مگر اُس کو وجہ معاش قرار نہیں دیا، جب کبھی کوئی مریض شمس کے قبول کرنے کے لیے اصرار کرتا تھا تو کہہ دیتے تھے کہ تھوڑی سی شراب لے آ۔

اخلاق و عادات | سرور حم متواضع، نیک طبیعت اور راست باز تھے، اور شعر و سخن ہر وقت اُن کی دستگیری کا شغل تھا۔ اُن کے حالات سے معلوم ہوتا ہے کہ وہ نہ بڑی ذی علم تھے، نہ طب صاحب ثروت و جاہ اور نہ کوئی معزز عہدہ دار تھے، لیکن شاعر کو ان میں سے کسی چیز کی احتیاج نہیں ہو، وہ عالم خیال کا بادشاہ ہوتا ہے اور کسی کی دولت و ثروت کی اُس کی نگاہ میں کوئی وقعت نہیں ہوتی، پھر اُس کی روح کے لیے اپنی کرشمہ سازیوں کی وہ رنگینیاں پیش کرتی ہیں جس سے انسانی زندگی خوشگوار اور اُس کا وقت بہار بن جاتا ہے اور اہل دانش اُس سے بہت استفادہ فرماتے ہیں۔

کو اپنے سر نگھوں پر جگہ دیتے ہیں، لیکن اگر سخنور صاحب علم و فضل بھی ہو تو اس کا کیا پوچھنا ہو۔

رحلت جب سے اُن کی اہلیہ اور اُس کے بعد اُن کے اکلوتے بیٹے نے جو سات سال تک آغوشِ سرور میں پرورش پاتا رہا، مفارقتِ دائمی اختیار کی اُس وقت سے سرور اِس نشانِ افغانی کے عیشِ راحت کو رخصت کر دیا تھا اور دنیا کے کاروبار کی وہ کوئی پروا نہ کرتے تھے، البتہ اِس تنہائی اور سبکی کے ایام میں شاعری اُن کی مونسِ مدنیق تھی۔ مگر فنِ سخن کے ساتھ کجغتِ شراب بھی غمِ غلط کرنے کے لباس میں اُن کی صاحبِ ہو گئی جس نے بالآخر خیزاتِ بجنب کی صورت اختیار کی اور وہ، سرورِ بے شلہ کو بیمار ہو کر سردِ مہرِ شلہ کو، ۳۳ سال کی عمر میں بقیہٗ پیری بھیتِ جہان وہ اپنے بھائی منشیِ مصری لال صاحبِ درما کے پاس مقیم تھے راہی ملک بقا ہوئے۔ افسوں! سرور سا فونہال گلزارِ سخنِ صرصر فنا کے ایک جھونکے سے پیر مردہ ہو گیا، اور ایسے گوہرِ آبدار کو دستِ برد زانے نے ہر دم سے چھین لیا، جانِ مرگی کا داغِ خدا دشمن کو بھی نہ دکھائے، پھر ایسا بلبلِ ہزارستان چار روز کی بیماری میں تہمتا بولتا دفعتاً نقابِ احتجاب میں چھپ چلے وہ زخمِ ہی جبکا التیام ممکن نہیں، سرور نہیں گئے، سوز و گداز کا ہش و درد افسوں! افسانہ ساقی و پیانہ حسرت و عبرت، طریقت و معرفت کی مجلسوں اور ہنگامہ آرائیوں کو درہم و برہم کر گئے! آہ! (الراحمہ)

یہ نقشِ پستِ عزیزانِ نامک کوسِ رحیل یہ کب کدھر کو گیا کارواں نہیں معلوم
حالتِ مرض میں شراب کی احتیاط کی جاتی تھی، جب ایک روز خدنگار نے

بجائے شراب مرحوم کو پانی کا گلاس دیا، تو ہنسے اور کہا ہے

بجائے دیا پانی کا اک گلاس مجھے سمجھ لیا مرے ساتی نے بدحواس مجھے

جناب سرور کی وفات کا ماتم صاحبان اخبار اور ایڈیٹران رسائل نے کیا، شعراء نے اُن کی وفات پر نوے اور قطعات تاریخ ارتحال موزوں کیے۔

شاعری اپڈٹ دیا شکر نسیم کے بعد اب تک کسی شاعر کو فرقہ ہندو میں یہ مقبولیت

نصیب نہیں ہوئی، ابتداء میں اُن کا کلام اخبار انیس ہند میرٹھ میں شائع ہوتا رہا، اُسکے بعد رسالہ اُردوئے معلیٰ و مخزن کو اُن کی نظم نے زینت دی، اور زمانہ کے لیے تو سرور نے اپنے آپ کو وقف ہی کر دیا تھا، رسالہ ادیب کی عمر بھی ایک سال کی ہو، اس میں بھی مرحوم نے گل افشانی کی ہو، نیچرل نظم اُردو کو موجود گچہ پر فیسر آزاد مرحوم اور شمس العلماء حضرت خواجہ حالی مدظلہ العالی ہیں مگر سرور نے اُس کو ایشیائی شاعری کی رنگینی سے بہت کچھ دل آویز کر دیا۔

فارسی ترکیبیں وہ حُسنِ دُخوبی کے ساتھ اپنے اشعار میں کثرت سے استعمال

کرتے ہیں، اُسکے سوانحیہات بلیغ اور استعارات لطیف سُن کا کلام دلربائی کی

ایک خاص شان رکھتا ہو، سرور کی شاعری میں جوشِ طبیعت میں سوز و گداز اور بیان

میں تاثیر ہو، البتہ ”آہ“ کا بہت استعمال کیا ہو، بلکہ یہ غلط نہیں ہو کہ شعر میں کمی الفاظ کو

بلا ضرورت بھی اسی لفظ سے پورا کیا ہو، کہیں کہیں کچھ اور کمزوریاں بھی نظر آتی ہیں

جن پر ہم نے صفحاتِ آئینہ میں انتخابِ کلام کے وقت خطِ لکھنچند یا ہو، مگر جب ہم دُعا

شاعری یعنی جذبات و دارراتِ خیالات کی فراوانی، مضامین متنوعہ پر قدرتِ نظم اور

اصنافِ سخن پر تسلط کی کیفیت معائنہ کرتے ہیں اور اُن کا کلام پڑھتے ہیں تو کمزوریاں

ہمارے سرور میں خلل انداز نہیں ہوتیں بلکہ حسن معافی ہم کو ان کے احساس ہی کی فرصت نہیں دیتا۔

تعب ہو کہ وہ ایسے مقام میں پیدا ہوے جسکی آب و ہوا میں شاعر کی نشوونما کچھ کم غیر ممکن تھا، انہوں نے شعر و سخن کا چرچا تھا اور نہ کوئی علمی سوسائٹی تھی پھر جتنا سرور کی لیاقت علمی بھی کوئی غیر معمولی نہ تھی ان حالات پر نظر کر کے ان کی سخن پروری اور کلمت پر داری ایک معجزہ معلوم ہوتی ہے۔

اس تمام ترقی کا سبب سوا اسکے کچھ اور سمجھ میں نہیں آتا کہ انھوں نے اساتذہ دہلی کے کلام کا مطالعہ خوب غور سے اور بار بار کیا، اور صحیفہ فطرت پر بھی وقتاً بوقت نگاہ ڈالتے رہے، اور سب سے زیادہ وہ اس بات میں خوش نصیب ہوئے کہ نیچر نے ان کو شاعر بنانے میں بخل نہیں کیا، بلکہ فیاضی سے در دو پیش سوز و گداز کی دولت عطا فرمائی۔

غزل گوئی کی جانب انھوں نے توجہ نہیں کی مگر کوئی نظم ان کی ایسی نہیں ہو جسکو تغزل کی رنگ آمیزی نے شوق نہ بنا دیا ہو۔ افسوس ہو کہ سرور کی عمر وفات کی در نہ یہ تمام حاسن سخن پایہ تکمیل کو پہنچ جاتے۔

ہندو اور مسلمان دونوں نے ان کے کلام کی داد دی اور یہ دونوں گروہ اہل مرگ بے ہنگام کے ماتم میں شریک ہیں۔ کون کہہ سکتا ہو کہ آئندہ مناظر قدرت نیرنگی عالم اور وطن پرستی پر ایسی دلکش سخن طرازی پھر دیکھنے اور سننے میں آئے گی۔

اب ہم سرور کے کلام کا نمونہ جو انھوں نے بعض مقاصد مختلفہ پر لکھا ہے ہر ہر ناظرین کرتے اور ان کو دعائے خیر سے یاد کرتے ہیں۔ علی گڑھ، مارچ ۱۹۱۱ء

دیباچہ خطوط منشی امیر احمد معروف بہ مکتوبات امیر منیانی

حمدہ تعالیٰ و فضلہ و نسکلم علی خیر الودعہ سئلہ سچی سے میں بذریعہ

اعلانات قندپارسی از بدۃ الرسائل (یہ دونوں ماہواری رسالے تھے جن کو میں لکھ

کر تھا) و اگر دوسے علی علی سبیل التواتر و التوالی اس امر کے درپے رہا ہوں کہ استاذی

جناب منشی مفتی امیر احمد صاحب مرحوم کا مجموعہ نشر کسی طرح مرتب ہو جائے،

جو بے پروائی استاذ کے صاحبزادہ علی الخصوص منشی محمد احمد صاحب غفلت

اکبر جناب مرحوم (جن سے تعارف کے سوا ایک طرح کی خصوصیت بھی ہو) اور مرحوم

کے تلامذہ حضرت جلیل و غیر ہا سے اس بارے میں ظہور میں آئی اس کا بیان دل

خون کن ہو، ان احباب نے کوئی تحریر استاذ مرحوم کی مرمت نہیں کی بلکہ سچ یہ ہو

کہ بعض نے فو میرے خطوط کا جواب تک نہیں دیا۔

اس بے پڑائی کے ساتھ جب جناب مرحوم کا خلق اور محبت یاد آتی ہو تو

زمانہ آنکھوں میں تیرہ و تار ہو جاتا ہو، ایسا کوئی عریضہ میں نے استاذ کی خدمت میں

نہیں بھیجا جس کا جواب نہ دیا ہو۔ اور کوئی ایسا مسئلہ فن شعر کے متعلق دریافت

نہیں کیا، جس کی جانب توجہ فرمائی ہو۔

شکوت و ما شکو لی لمثلی حادۃ و لکن قیض الکاس عند امتلائها

پس جو خطوط حضرت فقیر کے ہم ہو سکے انھیں کو غنیمت سمجھ کر مجموعہ مرتب

کرتا ہوں، ارباب فن ملاحظہ فرمائیں گے کہ استاذ کو سبب ریاض سے کیا متانت اور

سلامت بیان عطا ہوئی ہو۔

مجھے اس امر کا ظاہر کرنا ضرور ہو کہ اس مجموعے کی ترتیب نتیجہ ہو مولوی محمد علی صاحب

شرافی ابقاء اللہ تعالیٰ وسلم کے مسلسل تقاضوں کا، ورنہ مجھے کہ جو فن شعر سے
محبوب کو دواغ کر چکا ہو کسی تالیف و تصنیف کی امید رکھنا عبث تھا، مزید برآں
پہلے اپنی حالت اور تھی اب کیفیت اور ہوا آلام گونا گوں، کاہشیں و زافزون
جب یہ صورت ہو، تو تالیف کی کیا ہمت؟ پھر یہ آفت کہ جو کیفیت ایک مدت
سے طاری ہو، تجربے نے اُس کے تغیر کو غلط ثابت کیا، اُس یاں ہو گئی کماقت
و بران دل کسی سے بسایا نہ جائے گا۔ اس گھر میں اب چراغ جلا یا نہ جلے گا
و قد قال الحسین بن مطیر

لقد كنت جلدًا قبل ان توقد النوى على كبدى جمرًا بطيخًا خروها
وقد كنت ارجوان تموت صبا بتي اذا قدمت ايامها وعودها
فقد جعلت في حبة القلب الحشا عهدا الهوى قولى بشوق بعيدا

جناب سید زار حسین صاحب زادہ نے نظر ارسال کیے اور یہ غالبانہ محبت بھی صریح فرمائی
لہ الجبل الشدید القوی والجمیع حجرة وهی النار الموقدة، والضمیر فی جمعھا
ترجمہ تحقیق میں ایک مضبوط شخص تھا اس سے پہلے کہ میرے جگر پر فراق ایک بھر کئی آگ
جو بہت دیر میں بجتی ہو، روشن کرے ۱۲

۱۳ ترجمہ، اور مجھ کو امید تھی کہ میرا عشق مر جائے گا، جاتا رہے گا جبکہ اس کے دن اور زمانہ
(بصیغہ جمع) آئے گا یعنی مرے اور ناکل ہو جانے کے دن اور زمانہ، یا جب کہ اس کے دن اور
زمانہ پھٹا ہوا ہو جائے گا ۱۴

۱۵ حبة القلب وهی العلقۃ السوداء فی جوفہ، العهد جمع عهدہ وهی مطر
اول السنة۔ قولى مد کیا جاتا ہو۔ ترجمہ سواں عشق نے میرے سواے قلب اور
اعضائے باطنی میں بارانِ محبت برسا یا جو سبب شوقِ عظیم کے اسکو لوٹا لانا ہو مد کیا جاتا
ہو یا مکرر برسا یا جاتا ہو ۱۶

کہ مرحوم کے کچھ حالات لکھ کر محنت فرمائے۔ جناب سید فضل الحسن صاحب حسرت مولانا
 بی اے ایڈیٹر اردو سے علی نے اپنے پیش قیمت رسالے میں وقتاً بعد وقت جناب مرحوم
 کے خطوط مجھے لیکر شائع کیے جس سے اساتذہ کے تلامذہ اور احباب میں فی الجملہ تشوین
 پیدا ہوئی اور کسی قدر سرمایہ بہم پہنچا۔ میں ان صاحبوں کا دل سے شکر گزار ہوں
 جناب برہم، حضرت کوثر خیر آبادی، جناب قاضی محمد خلیل صاحب حیراں
 حضرت طاہر فرخ آبادی، محبی مولوی نور الحسن صاحب بی اے، ال ال بی،
 خلف اکبر جناب قبیلہ استاذی و استاد العصر حسان، لہند مولوی محمد حسن صاحب کوروی
 طالب سندھ فراہ، مولوی اعجاز حسن خان صاحب اور حضرت شہیر کا بھی جنھوں نے ابلاغ مکتوبات
 مضائقہ نہیں فرمایا شکریہ ادا کرتا ہوں۔

واضح ہو کہ اس مجموعے کی ترتیب اگست ۱۹۰۷ء میں کی گئی تھی مگر خطوط اور
 سوانح استاد کے انتظار میں اب نومبر ۱۹۰۷ء میں بہت کچھ ترمیم اور اضافے کے بعد
 شائع ہوتا ہو۔

اس کتاب کا تاریخی نام خطوط منشی امیر احمد ہے۔

میرا قصد تھا کہ صرف یہ خطوط کتابی حیثیت میں شائع کیے جائیں کہ جن میں
 یا ادب کی رنگینی ہو یا فن شعر کے متعلق کوئی نکتہ، بحث یا کوئی بات ہو مگر شمس العلماء محدثی
 حضرت مولانا شبلی نعمانی وامت افاضتہم نے فرمایا کہ نہیں تمام تحریریں جو مل سکیں بلا
 ترک و حذف درج کی جائیں کیونکہ مصنف کے فقرے فقرے اور لفظ لفظ سے اُس کے
 حالات، خیالات، ذکاوت اور طبیعت کا پتا لگتا ہو، پھر ایسے خط جن میں انشا کی رنگینی
 یا بحث فن ہو بہت کم مل سکے، پس جو مکتوبات اساتذہ مرحوم کے مجھ کو بہم پہنچے ہیں وہ

شایع کیے جاتے ہیں۔

مخفی نہ رہے کہ بعض اصحاب نے مجھے اس امر پر مجبور کیا کہ مکتوبات کی ابتدا اساتذہ مرحوم کے سوانح اور ان کے کلام کے ردیوسے کی جائے، اس میں مشکل یہ واقع ہوئی کہ جو خط میں نے استاد کے فرزند اکبر منشی محمد احمد صاحب کو طلب حالات مرحوم لکھا اسکی جانب انھوں نے کوئی توجہ نہ کی، خیر جناب زاہد نے کچھ حالات اس کے مجھے لکھ بھیجے اور خود میں نے بعض سوانح متفرق رسائل اور تذکروں سے لیکر مختصر اور ضروری تاریخ مرتب کر دی۔

کلام پر ردیو کرنے میں یہ وقت محسوس ہوئی کہ اول تو میں بے بضاعت ہوں البتہ کامل الفن اور اپنی ہی استاد کے نتائج فکر پر نکتہ چینی کرنا بڑی دشواری کا سامنا تھا مگر چارنا چار کرنا پڑا، امید ہے کہ انصاف گزین طبائع انصاف کریں گے،

۱۔ راقم کی شاعری کی ابتدا جناب قبلہ حضرت حسن کا کوردی سحر کی خدمت میں ہوئی، پھر جب میں ۱۸۸۷ء میں ملازم ہو کر کام پور گیا تو حسب سفارش جناب حسن چند اردو و عربی جناب منشی ابوالحسن صاحب مرحوم کو دکھانے کا اتفاق ہوا، اس کے بعد آگرے میں فارسی نظم اور عربی نثر کی طبع میلان خاطر زیادہ ہوا اور معقول سرمایہ کلام کا جمع ہو گیا جو کسی وقت انشاء اللہ تعالیٰ شایع ہوگا۔

میں پوری میں جب میں استاذی حضرت حسن کی خدمت میں حاضر ہوا کرتا تھا تو اس وقت مولانا ممدوح کے والد ماجد جناب مولوی حسن بخش صاحب مرحوم بقید حیات تھے، ان سے میں شش و جماعت ملتا تھا، میری عمر اس وقت بارہ ویرہ سال کی تھی، حضرت مولوی حسن بخش صاحب نے مولانا حسن علی صاحب محدث لکھنوی سے فقہ، حدیث اور تفسیر کی تکمیل کی تھی، اور جناب مولانا حسن علی صاحب محدث شاگرد رشید فخر المحدثین حضرت مولانا شاہ عبدالغفر بن صاحب دہلوی رحمۃ اللہ علیہ کے تھے۔ راجہ کنن لال اشکی نے جو لکھنؤ کے عائد تھے کتاب سوانح میں جن اہل علم سے اپنی ملاقات کا تذکرہ فرمایا ہے اس خصوص میں مولوی حسن بخش صاحب مرحوم سے بھی ملاقات کا مقام میں پوری ذکر کیا ہے۔ ثاقب

وانا العبد للستهما قتل الانام كثير المعائب الراجي رحمة الله الواهب محمد حسن الله
خان ثاقب الحسن الله اليه على گدھے، نومبر ۱۹۱۷ء

(نزل دہلی)

مقدمہ میناے سخن

داسوخت میں شاعر ابتداءً اپنی بیگانگی عشق و محبت سے پھر گرفتار ہونا بیان کرتا ہے، پھر کسی محبوب پر فریفتہ ہوتا ہے اور ایک مدت تک مصائبِ آلام فراق جھیل کر کامیاب صال ہوتا ہے، چند روز سرور رہتا ہے، پھر اغیار یا اقرباء معشوق خلل انداز ہوتے ہیں اور محبوب کج ادائی کرنے لگتا ہے، عاشق کو یہ بات ناگوار ہوتی ہے وہ معشوق سے ازراہ طنز و تشنیع کہتا ہے کہ تجھ سے زیادہ حسین تلاش کرو جو میرا مطیع ہوگا اور ہر وقت میری مدارات میں مصروف رہیگا اُس وقت تو شرمندہ ہوگا اور اپنے جو روح جفا پر نادام غرض شاعر انھیں مضامین کو طول دیکر داسوخت کو نام کرتا ہے۔

فارسی میں وحشی نیردی نے داسوخت کی ابتدا کی اور غالباً اُسی پر اس مضمون کا خاتمہ بھی ہو گیا۔ کیونکہ کسی اور شاعر کا فارسی داسوخت دیکھنے میں نہیں آیا۔ اردو زبان میں پہلے پہل داسوخت سلطان عالم و اجد علی شاہ بادشاہ اودھ کے عہد میں امانت لکھنوی نے پھر مداری لال نے لکھا، اُس کے بعد تعلیم اور شعرا نے بھی چند داسوخت لکھے مگر اب غرض سے یہ مضمون متروک ہو گیا ہے اس مجموعے میں داسوخت نتیجہ فکر سنخورد عالی نظر حضرت امیر مینائی علیہ الرحمۃ ہیں استاد امیر پڑے پایہ کے شاعر تھے، آپ ۱۶ شعبان ۱۲۷۲ھ روز دوشنبہ ۱۲ شعبان ۱۲۷۲ھ میں پیدا ہوئے

اودھ بیت السلطنۃ لکھنؤ میں پیدا ہوئے، ۵

درسیات کی تحصیل علماء فرنگی محل اور دیگر علماء نامور مثل حاجی مفتی محمد سعد اسد صاحب مرحوم مراد آبادی کی خدمت میں کی تھی، قبل غدر ۱۳۵۷ھ ایک دیوان مرتب فرمایا تھا جو اس جنگلے میں تلف ہو گیا، دربار شاہی میں بھی رسائی تھی بعد ايام غدر ۱۳۵۷ھ میں نواب یوسف علی خان بہادر تخلص بہنظم مسند آراء ریاست رام پور نے طلب فرما کر حاکم دیوانی جبکہ لقب مفتی عدالت تھا مقرر کیا۔ نواب ناظم کی رحلت کے بعد ان کے فرزند اور جانشین غلام اشیاں نواب کلب علی خان بہادر نے بہت کچھ قدر دانی فرمائی اور تلمذ اختیار کیا، سوہم بریں ام پور میں جناب امیر نے عزت و آبرو اور عیش و راحت کے ساتھ بسر کیے آخر میں حسب الطلب فرما کر فرمے دکن ۱۰ رجادی الاولیٰ ۱۳۵۷ھ کو وارد حیدر آباد ہوئے اور ایک مہینے نوروز کے بعد بتاریخ ۱۹ جمادی الاخریٰ ۱۳۵۷ھ شہر مذکور میں انتقال فرمایا۔

نہایت نیک نہاد، متعبد، متواضع بزرگ تھے، آج تمام ہندوستان ان کو فن شعریں استاد مانتا ہو علاوہ دیگر تالیفات و تصنیفات کے تین دیوانوں کے مالک ہیں جناب باری غزاسمہ اعلیٰ فردوس بریں فرمائے۔ چند بند استخوت کے اس مقام پر بطور نمونہ درج ہوتے ہیں مرقومہ و کٹوریا کالج، گوالیار، ۱۳۱۹ھ

خواجہ حالی مرحوم کا کلام فارسی و عربی

حضرت مولانا خواجہ الطاف حسین صاحب حالی مرحوم فرزند خواجہ یزدن بخش صاحب مغفوت حضرت شیخ عبداللہ انصاری رحمۃ اللہ علیہ کے اخلاص سے تھے، مولانا کی

عمر نو سال کی تھی کہ اُن کے والد ماجد نے انتقال فرمایا، اول مولانا نے قرآن مجید حفظ کیا، پھر فارسی شروع کی، جب فارسی سے طبیعت کو فی الجملہ مناسبت پیدا ہو گئی تو عربی کا شوق ہوا مگر ہنوز کتب درسیہ تمام نہ ہوئی تھیں کہ اُن کو شادی پر مجبور کیا گیا، سترہ برس کے سن میں اُن کا عقد ہوا اور اب اُن کے اعزہ ملاش ملازمت کے لیے متقاضی ہوئے مگر چونکہ تحصیل علم کا شوق غالب تھا وہ اُن سے روپوش ہو کر دہلی چلے گئے جہاں اُنھوں نے جیسا کہ قلم سے خود بیان فرمایا تھا جناب مفتی صدر الدین خاں صاحب آزرہ سے ڈیڑھ برس تک عربی کی کتابیں پڑھیں، نواب صدیق حسن خاں مرحوم آت بھوپال بھی اُنھیں ایام میں مفتی صاحب مرحوم درس لیتے تھے، مولانا نے اُسی زمانے میں مرزا غالب مرحوم سے فن شعریں تلمذ اختیار کیا۔

۱۸۵۷ء میں اُن کو قلیل تنخواہ کی ایک ملازمت کلکٹری میں مل گئی مگر ۱۸۵۸ء میں جب ہنگامہ غدر ہندوستان میں برپا ہوا تو وہ ترک ملازمت کر کے اپنے وطن پانی پت پل چلے گئے اور وہاں فضلا و شہر سے بلا ترتیب خاص منطق فلسفہ تفسیر حدیث کا درس لیا، بعد چند پنجاب گورنمنٹ بک ڈپو میں ایک اساعی مقرر ہو کر لاہور تشریف لے گئے جہاں اُن کو صلاح ترجمہ کی خدمت سپرد ہوئی یعنی جو ترجمہ انگریزی کتابوں کا اردو میں کیا جاتا تھا اُس کو وہ اردو سے محاورہ دروزمرہ صلاح کرتے تھے، اس خدمت پر چار برس تک مامور رہے۔

چونکہ خدمت ترجمہ کے زمانے میں اُن کو انگریزی خیالات اور انگریزی علم ادب کی الجملہ ربط پیدا ہو گیا تھا، اس لیے ۱۸۵۸ء میں جب کینیل ہارلڈ واکر کلر

سرشتہ تعلیم پنجاب کے یار سے لاہور میں ایک ایسے مشاعرے کی بنیاد قائم ہوئی جس میں شعراء کو بجائے مصرع طرح کے کسی مضمون خاص کا عنوان طبع آزمائی کے لیے دیا جاتا تھا تو اُس مجلس میں مولوی محمد حسین آزاد مرحوم اور مولانا حالی جدید شاعری کے رکن رکین تھے۔

لاہور سے وہ دہلی میں اینگلو اربک اسکول میں مدرس مقرر ہو کر تشریف لائے اور انھیں ایام میں لاہور حنفیہ کالج میں بھی آٹھ مہینے تک تالیق رہے لیکن چونکہ یہ خدمت اُن کے مذاق کے موافق نہ تھی اس لیے پھر بدستور مدرسہ پر دہلی میں چلے آئے۔ ۱۸۷۷ء میں مولانا کا تعلق نواب محمد مصطفیٰ خان صاحب شیفہ رئیس جہانگیر آباد ضلع بلند شہر کی سرکار میں ہو گیا، نواب صاحب علاوہ کمال سخن کے قدردان کمال بھی تھے، وہ مولانا کی نہایت قدر فرماتے تھے اور اپنے ساتھ شریک غزل گوئی کرتے تھے، چنانچہ اکثر فارسی غزلیں دونوں صاحبزگی ایک ہی زمین میں ہیں نواب شیفہ کے کمال کی نسبت مولانا ایک خط میں حافظ عبدالرحمن مرحوم پانی پتی المتخلص بچمین کو تحریر فرماتے ہیں "لازست این یگانہ روشن طبع، آگاہ دل را از فتوحات غیبی می شمرم، ذہن ثاقب و فہم رسا و طبع جواد و خلق کریم و منکر صائب نظر عیق برین پایہ کمر دیدہ شد، الحق فرشتہ را طبع کرشمہ سنج و خاطر سحر آفرین بخشیدہ بصورت انسان آفریدہ اند" جناب والد مرحوم مولوی محمد نصر الدخان بہادر صدر الصدور کو بھی نواب صاحب کے ساتھ خصوصیات تھیں اور وہ بھی اُن کے موصوف و مداح تھے، آٹھ نو برس تک مولانا نواب صاحب صوف کی خدمت میں رہے،

۱۲۷ھ میں جب سرکسماں جاہ بہادر مدار المہام حیدر آباد کن علی گڑھ
کالج کے ملا خطے کو تشریف لائے تو مولانا بھی ان کے ساتھ تھے مدار المہام صاحب مہرح نے بسلسلہ
امداد مضفین صفحہ ماہوار کا وظیفہ ان کے لیے تجویز فرمایا، پھر جب مولانا ٹرسٹیان
علی گڑھ کالج کے وفد کے ہمراہ حیدر آباد گئے تو نواب مدار المہام بہادر نے صفحہ
کا اضافہ کر کے سو روپے ماہوار ان کا وظیفہ کر دیا، یہ وظیفہ ان کی حیات تک جاری رہا۔
وظیفہ مقرر ہو جانے پر انھوں نے مدرسہ دہلی سے استعفا دیدیا اور اپنے وطن کو چلے
گئے اور قومی تصانیف میں تاحیات مشغول رہے۔

مولانا جہید شاعری کے باقی تسلیم کیے گئے ہیں اور ان کا سدس قومی از رو
شہرت و مقبولیت مثال ہے۔

حکومت برطانیہ نے بھی ان کے علم و فضل کی قدر فرما کر ان کو شمس العلماء کے
خطاب سے مخاطب فرمایا، مولانا صاحب تصانیف کثیرہ ہیں اور ان کی کتابیں حصہ از
تک زندہ رہیں گی، ان کی تصانیف سے کلیات نظم اردو، حیات سعدی، یادگار غالب
اور حیات جاوید وغیرہ چھپ کر ملک میں مشہور ہو چکی ہیں، فی الحال مولانا کا مجموعہ نظم
و نثر فارسی، عربی، شائع ہوا ہے۔ اس مجموعے کے ملا خطے سے اہل نظر کو واضح ہو گا کہ جتنا
مصنف کو زبان فارسی، عربی پر کافی قدرت حاصل ہے، وہ نظم و نثر فصیح و بلیغ لکھتے ہیں
اور مناسبت و رزانت ان کے کلام سے ہویدا ہے،

مولانا کے اشعار میں حقائق و معارف کا عنصر غالب ہے، شوخی و رندی کے
نمونے مولانا شبلی نعمانی کے اشعار فارسی میں ملیں گے۔ حضرت خواجہ غریب الدین صبا
غریز لکھنوی کا پایہ فارسیست بہت بلند ہے۔ مولانا کی عربیت کی داد اُدبائے مدنیہ منورہ

بھی دی ہو جیسا کہ حضرت مولانا شاہ عبدالغنی صاحب طہوی مجددی نقشبندی
نزہیل مدینہ طیبہ نے اُس نصیدے کی رسید میں جو عربی میں مولانا حالی نے اُنکی
شان میں تصنیف فرمایا تھا تحریر فرمایا: "استحسنہا بعض أدباء للمدينة المنورة لما فیہ
من البراعة والفصاحة"

مولانا نہایت پاک باطن اور برگزیدہ بزرگ تھے، تواضع، انکسار، رحم، مروت،
اور ہمدردی مخلوق اُسی اُن کے جوہر ذاتی تھے۔ قسماً ۱۹ء میں بقام پانی پت
اُن کا مہمان تھا، برسات کا زمانہ تھا، دو تین روز مینہ بہت زور شور سے برسا اور
غبار کے مکان گرنے لگے، مولانا کا معمول تھا کہ روزانہ میرے پاس آٹھ بجے صبح سے
بارہ بجے تک اور عصر سے عشا تک تشریف رکھتے تھے، اس بارش کے ہنگامے میں
میں نے دیکھا کہ وہ متواتر دو تین روز تک جب تک سخت بارش ہوئی صبح کے
وقت میرے کمرے میں مضطربانہ برابر ٹہلتے اور ہاتھ اٹھا اٹھا کر نہایت خضوع و خشوع سے
جناب باری میں غبار کے لیے جن کے مکانات گر رہے تھے دعا کرتے رہے، پھر
بارش موقوف ہو گئی۔

مولانا لذتِ یابِ مشربِ عذب تصوف و حقیقت تھے اور روزانہ صحبتوں میں
مسائل علمی و دقایق و غوامض شعرو سخن کے علاوہ حضرت مولانا شاہ عبدالغنی صاحب
مجددی حضرت غوث علی شاہ صاحب پانی پتی اور فواب محمد مصطفیٰ خان صاحب شفیقہ
نور الدین مضا جہم کے حالات و مقالات بیان فرمایا کرتے تھے۔

مجھے جن اہل کمال کی مفارقتِ امی کا ایک مدت تک خیال اور رنج
رہا، اُن میں خاتِ ستودہ صفات حضرت قبلہ اُستادِ می جناب محسنِ کاکور دی حضرت

خواجہ عزیز لکھنوی اور مولانا شبلی عفرانہ لہم اجمعین کے علاوہ محدثی حضرت حالی کی یاد اب تک میرے دل کو مضطرب رکھتی ہے، اب زمانہ ایسے نفوس قدسیہ جامع فضائل و کمالات متعلق باخلاق رضیہ و سجاوئے سنیہ کا ہے کو پیدا کرے گا۔

مولانا نے اٹھتر برس کی عمر پانی، ششہ میں پیدا ہوئے اور ۱۲۱۹ھ میں قاج کے اثر سے بنگام پانی پت دو دن کے کرب کے بعد قرآن شریف اور ادعیہ سنتے سنتے رہ کر خلد برس ہوئے، انا للہ وانا الیکہ راجعون
جب میں نے رحلت مرحوم کی اطلاع حضرت خواجہ عزیز لکھنوی کو دی تو انھوں نے قطعہ وفات نصیف فرما کر اتم کو ارسال فرمایا، وہی ہذہ ے

خواجہ حالی ز الطات حسین کرد حاصل آخر آنجا قرب رب
گفت ہاں حال سال ر ملتش یافت حالی ر تبیہ عالی عجب

افسوس کہ حضرت حالی مولانا شبلی اور خواجہ عزیز رحمہ اللہ تعالیٰ و تبارک ایک سال کے کٹنے کے بعد دیگرے دار عقبیٰ کو سدھارے ے

این البید ورائتی کانت طوالعة محنت صرف الودعی بھی مغانیما

مجموعہ نظم و نثر حالی میں حسب ذیل مضامین ہیں۔

نظم فارسی، قصائد و قطعات، ترجیع بند، ترکیب بند، قطعات تاریخی، نثر فارسی
تہذیب و جدید، نظم عربی، نثر عربی۔ اب ہم مولانا کی نظم و نثر فارسی عربی کا ضروری
اقتباس پیش کرتے ہیں، ارباب فن ملاحظہ فرمائیں اور سرت اندوز ہوں۔

المذنب ناقب عفی اللہ عنہ

نظم اردو

بعد مدت کے فلک لایا دیا ریا میں

کیا یہی ہر وہ مقامِ نفخہ ریز و عطیار
کیا یہی ہر وہ مقامِ دلربا و دلغریب
کیا یہی ہر وہ مقامِ غم و راحت فزا
ہاں یہی وہ خاک ہے جسے برستی تھی خوشی
ہاں یہی وہ خاک ہے سویرے تسکینِ دل
ہاں یہی وہ خاک ہے چرخِ خاک پھولِ کونا
یارِ بایسی گلزمیں کو کھا گئی کس کی نظر
اے فلک! اے جو پروردِ ظلم کی کچھ انتہا
کیا سنوں بلبل کو اُسکا آئینا لٹا نہیں
اے گل سیراب تیری عطر افشانی کہاں
اے گلستانِ تنباؤں تو تیرے برگِ بار
پھول تیرے سب کے سب آرزو دیدار کی
لیکن اُن پھولوں میں تھا اک پھولِ نازکِ شوخ
تھا اُجالا یہ گھر کا دلکی احتاس تھی
عصمتِ عفت کی بوی کوہِ ملکینِ حیا

جس کی صبح و شام پر قربان موتی تھی بہا
جسکا تھا ہر ایک مایہ صبر و شکیب
سنی زنگین جسکی تھی مرقعِ عیش کا
جسکا دن تھا نور آگینِ عنبر آگینِ ات تھی
حسن پرور تھی، سرور آور تھی جسکی آبِ گل
چشمِ گزیناک تھی، تو یہ بھی رہتا تھا گداز
اب ہر سبز کو کی دہ شادابی ندوہ لطیفِ سحر
ہے کیسے باغ کو برباد تو نے کر دیا
گل کو کیا پاؤں کہ پتے کا نشان لٹا نہیں
عندلیب زار تیری مرثیہ خوانی کہاں
سرزمینِ صدقِ خلعت کے تھے زیبا و گار
جن کی زنگینی تھی سُرخِ آتشِ خسار کی
جسکی بوئے خلقِ سحرِ عالم تھا کل مہکا ہوا
اُن دُغہ سے عشق تھا اور مجھ کو الفت اُسے تھی
چارہ ساز اہل حاجت ماہِ اوجِ افتا

دل رابی میں تہم شک موج سلسیل
تھا نور اُس رخ روشن سے کاشانہ مرا
تھا سفر پاتھا حاضر اسکی جدائی شاق تھی
خون تھا جس بات کا آخر کپڑا پیش کی دہی
آہ خاک مالوہ نے میرا دُور سبے بہا
کیا اکوں کس اکوں ٹھونڈوں کہاں اکوں کہاں
اُسکے مرجانے سے جینے کا مزا جاتا رہا
ایسا جل اسی دم لذات بربادی نشان
حال پریم درد مندوں کے نظر ہے یا نہیں
اسکو میری روز بھراں کی خبر ہے یا نہیں
آہ آتشباریں یارب اثر ہے یا نہیں
کون بتلاے کہ وہ فرخندہ صوت کیا ہوئی
عیش کے دن کیا ہوئے عشرت کی راتیں کیا ہوئیں
مے گل تر کیا محبت کا یہی تھا اقتضا
کیا خطا مجھے ہوئی آزدگی کا کیا سبب
تیری دوری نہ کھینچے کیا کیا دکھائیلی مجھے
ہجر میں جز آہ وزاری جی بہلتا ہی نہیں
نالہ ناشاد ایک دور ہو سکتا نہیں
موت آجائے تو آتاقب رخ فرقت دور ہو

جانفرائی میں تکلم دارے طبع طلیل
بادہ عشرت سے تھا لیریز پیمانہ مرا
فرقت اسکی آفت جانِ دل مشتاق تھی
گردش تقدیر اپنے سامنے لائی وہی
چھین کر مجھ سے خدا جانے کہاں کچھ ہوا
کچھ نشان دیتا نہیں میرا جوں کہاں
بلکہ تھا جو زندگی کا مدعا جاتا رہا
تو بتا مجھ کو کہ ہے وہ شاہدِ رعنا کہاں
اسکو میرے روز بھراں کی خبر ہو یا نہیں
آہ آتشباریں یارب اثر ہے یا نہیں
ماہل بیدا پھر وہ فتنہ گر ہے یا نہیں
دل ہو کیوں برانِ الفت کی موت کیا ہوئی
برجمی وہ کیا ہوئی الفت کی باتیں کیا ہوئیں
چھوڑ کر تنہا مجھے آبا دویرانہ کیا
یاد صحبتِ ناز و شب کی ایہ غفلتِ اعجب
ہر گھڑی کی یاد دیوانہ بنائے گی مجھے
گر یہ پیہم پہ اپنا زور چلتا ہی نہیں
زندگی جب تک ہوں مجبور ہو سکتا نہیں
اسکی صورت نہیکہ کر جانِ حزنیں مسرور ہو

نوحہ وفات محمد عزیز خان مرحوم پسر روین مولوی حبیب الرحمن خاں
حسرت شروانی

اے چرخِ پیر جو رکاتِ ربیہاں عبث اظہارِ یقیناری و سوزِ نہاں عبث
تیری جفا سے نالہ و شور و فغاں عبث طینتِ پتیری رحم کا ظالم گمان عبث
کیا کیا حسینِ خاک میں تو نے ملا دیے
کتنے چراغِ عشق و محبت بجھا دیے

اے آسماں غریب سا فرزندِ خوش سیر سایہ سارِ دلِ دیدہ پر
بھر حیا و حلم کا وہ بے بہا گیسر آنکھوں کے سامنے سوا بھی چھپ گیا کدھر
ہاں اے عزیز کیا تجھ کو اب ہم نہ پائیں گے
صد ترے فراق کے کیونکر اٹھائیں گے

دل ہو کہ تیرے ہجر میں وحشتِ سرا ہو یہ منزل ہو غم کی مسکنِ رنج و عنا ہے یہ
مصرورتِ گریہ، موردِ آہ و بکا ہے یہ دل اب کہاں ہو سینے میں کوئی بلا ہو یہ

تیرے بغیر عقل جاں بے چراغ ہے

بزمِ سکون و تابے نواں بے چراغ ہے

تیرہ برس کے سن میں سفرِ مصیبتا تاریک شب، یہ راہ گذرِ مصیبتا

اہلِ دنیا سے قطعِ نظرِ مصیبتا جاتا ہوا غریزہ کدھرِ مصیبتا

جلنے نہ دیں گے تجھ کو سنا، فسخِ غم کر

او جانِ ہوا لے بہرِ خدا، فسخِ غم کر

اے شمعِ دودمانِ محبت کہاں ہے تو اے درِ آبرِ موت کہاں ہے تو

نورنگا چشمِ مروت کہاں ہے تو بونے گلِ حدیقہِ خلّت کہاں ہے تو

لے آسمانِ ذہنِ مذکا یہ سکوت کیوں

لے آفتابِ مہرِ ونا یہ سکوت کیوں

قطعہ تارِ نچ دیوانِ مولوی رضا علی وحشت

میں کیا مہج دیوانِ وحشت لکھوں کلامِ متینِ دل آرا ہے یہ

ہے شاداب گلزارِ معنی ہنوز ہر اک شعر تر سے ہویدا ہے یہ

نہیں اس میں گنجائشِ شکِ ذرا خیالاتِ زیبا کا دریا ہے یہ

غزل

پہر کسی در پہ جبہ سانی کی دل نے پھر ہم سے یونانی کی

تو ہی ہے جس نے قیسِ سواہِ عشق خاک چھنوائی اک حسدائی کی

دل لگانا گناہ کیوں ٹھیرا اس میں کیا بات ہے برائی کی

پھر ہر وہ چشمِ مستِ عثوہِ فردش اب نہیں خیبر پار سانی کی

میرے اشعار کیا ہیں اے ثاقب ہے کہانی شبِ حسدائی کی

ایضاً

عشقِ جہانِ خیزین میں کافر ہوا ہو گیا عالم اپنی آبِ دگل کا کچھ نرالا ہو گیا

پھر میا ہو گئے وحشت کے سماںِ خیر سے پھر کسی رشکِ پری کا دل کو سودا ہو گیا

کچھ پوچھو مجھ سے میرے دل کی کہاوتِ ہونی کیا کہوں تھے کہ نکودیکھ کر کسپا ہو گیا

طعنہ اغیارِ قسطنجِ عزیزانِ رنجِ ہجر ایک لگ جانے سے دل کے گواہ ہو گیا

ہم بہ سمجھے تھے کہ دل دنیوی ہو گی زندگی دل کا دینا اور رنجِ روح فرسا ہو گیا

دل میں جو نہاں تھا چہرے ہو یا ہو گیا
 در دجیب حد سے بڑھا یا راجھا ہو گیا
 دل کو تو مدت ہوئی صرف تنہا ہو گیا
 کیا کہوں اس دل کو کیوں گنجت ہو گیا
 لیجیے شایع پھر اُردو سے معلیٰ ہو گیا

نزدی مُنح نے ہمارے کمد یا احوال غم
 موت کے آزدہ جانوں کے لیے مارا حیا
 اب یہ دزدیدہ نگاہیں ٹھونڈتی پھرتی ہیں
 مایہ تکمیل متاع صبر سب غارت ہوے
 ثاقب اب معنی طرازی سے نہوں بزار آئے

ایضا

کیوں سُنو دیا ستاں کوئی نہیں کیا کس کہوں
 تو نہ جب میری سُنے پھر میں ہلا کس کہوں
 دل کی ان بیتا پیوں کو انجید کس کہوں
 حُسن تجھ سے عشق تجھ سے پھر میں کیا کس کہوں
 سرگزشت ہجر و جورِ نار واکس کہوں

شوق نہاں کے ستم سے پوفا کس کہوں
 اے تیرے تنور رشکِ حد صبحِ چین
 میری جاں نشانیوں کی قدر کیوں کوئی کرے
 یاسمیع المستغیثین یا انیس العاشقین
 وہ نہیں سنتا اگر ثاقب تھے پھر تو ہی بتا

ایضاً

نہیں نہیں تجھ کو آسمان نہیں معلوم
 گرے گی کس پہ یہ برقِ طیاں نہیں معلوم
 ہنوز مجھ کو طریقِ فغاں نہیں معلوم
 دولتِ دردِ مصیبت کشاں نہیں معلوم
 ہمیں تو ایک بھی لاشِ شادمان نہیں معلوم
 کہ ہر کہیں ہو پھر اُسکا نشان نہیں معلوم
 کسی کو حالتِ پیرِ میغان نہیں معلوم

فراغِ خاطرِ دل خستگان نہیں معلوم
 نگاہِ ناز میں شوخی ہو آج حد سے سوا
 نہ ہنس قہر نے پہ میرے کہ اے جفا پرور
 جفا سو کام ہو اُن کو دُفا سو کیا مطلب
 فلک بتا کہ زمانے کو تو نے دیکھا ہے
 ہزار جان گرامی فدائے شوخی یار
 نہ ہے یگانہ سرفرازِ شانِ رسوائی

رداں ہر قافہ غفلت کا رادہ ہے باریک
نہ نقش پایے غریزانِ بانگِ کوسِ رحیل
کسی کی مرگِ غریبی ہو پوچھتی پھرتی
شہید موتے ہیں مردانِ راہِ حق پیاسے
یہ کیا ستم ہو بتا اے زمینِ کرب و بلا
مگر ہوا رعبت دار امن اے ثاقب

کہاں تمام ہو عمرِ رواں نہیں معلوم
یہ کب کدھر کو گیا کارِ رواں نہیں معلوم
کدھر ہو خاک و طن کچھ نشان نہیں معلوم
کچھ اور حال جب گرتنگاں نہیں معلوم
تجھے دستِ امامِ زماں نہیں معلوم
کہ اہل ارض کو دارِ لااں نہیں معلوم

ایضاً

اتھی کیا بلا ہے جی لگانا میں سمجھا تھا
دلِ ودیں کرٹے قربان اُن بھی نگاہوں
جنوں تھا یا محبت تھی مگر تھا آہ کیا عالم
محبت یہ نہیں اک کارِ رواں ہو بقراری کا
مگر اٹھائے رازِ عشق تھا نہ نظر تجھ کو
ہوئی برباد یارب عمر سب غفلت کے ہاتھوں سے
شبِ تاریک دشتِ بخطر بارگراں سر پر
ترمی رحمت نہیں محتاج طاعت کی نماندگی
کسی ذکر پر کیوں بخود دی ٹلاری ہوئی ثنائی

قیامت کا ہوا آدول کا آنا میں سمجھا تھا
طلسمی ہو یہ سارا کارِ خائیاں میں سمجھا تھا
نہ پاؤں گا کبھی پھر یہ زمانا میں سمجھا تھا
مواؤ اسدلس دلِ کستانا میں سمجھا تھا
دمِ رحمت ترا آنکھیں پُرانا میں سمجھا تھا
مناسب اسکو مٹی میں ملانا میں سمجھا تھا
یہاں ایک سطحِ ناوقت جانا میں سمجھا تھا
آلِ زندگی یہ میں نے مانا میں سمجھا تھا
ایسوں تھا کہ تھا کوئی فسانا میں سمجھا تھا

ایضاً

جزو عشق اور شمعِ حرمِ لبثا ہے کیا
اے عقل تو بتا کہ ترا مدعا ہے کیا

ہنگامہ آفرینی عشق دہوا ہے کیا
حیران ہر چشم شوق کہ یہ ماجرا ہے کیا
نیرنگی جمال حقیقت مناس ہے کیا
ان ظلماتوں میں نور کہاں ٹھونکتا ہے کیا
میں بندہ رضا ہوں مرا پوچھنا ہے کیا
یہ ابتلا یہ شورش روزِ جزا ہے کیا
ناقبِ طریقتِ خیر الوری ہے کیا

مشاعرہ لکھنؤ

ایضاً

دل لگایا بڑا کیا میں نے
اپنا وعدہ دتا کیا میں نے
جو کیا بر ملا کیا میں نے
مرض اپنا ادا کیا میں نے
عمر بھر تو کہا کیا میں نے

شاعرہ کلکتہ، گوالیار، ۱۹۱۹ء

ایضاً

آستانِ سیکدہ رشکِ جنان ہو جائیگا
آستانِ یارِ ہم کو آسماں ہو جائیگا
گلستانِ کاہر شجرِ مینو نشاں ہو جائیگا
غم نہیں گرا آسماں نامہربان ہو جائیگا

منزل ہو ایک راہ کا کچھ پھیر ہو تو ہو
اسدِ رس جانفروزی انوارِ عشق یار
اک آگ ہو جہان میں گویا لگی ہوئی
غفلتِ محیطِ عیش مہیا فلکِ مطیع
جاتا ہوں ارجمندی کی صدمہ پر بڑھا ہوا
رحمتِ وسیع دوست کی سرکارِ عذر جو
برعتِ پاکِ اشکر کا کھٹکا ذرا نہیں

کیا کہوں میں کہ کیا کیا میں نے
مر کر اک بیوہ کی الفت میں
سے اگر پی تو برسرِ بازار
درجہ ناں پہ جہہ سائی کی
ناقب اب دل سے گفتگو موقوف

برسرِ لطافت جب پیرِ مغاں ہو جائیگا
کوچہ دلدار میں گرے گیا بختِ رسا
پھر بہار آئی ہو گو ہر شاں چرخِ بریں
ہم کہ میں محوِ رضا و دستِ چرخِ بریں

لَا رَجْعَ لَی رَبِّکَ رَاخِیۃً مَّکْرُضِیۃً، روح کو ارشاد ہوتا ہے۔

غیر ممکن ہو کہ رہ جائے نشان آسمان
آپ اے ہیں اجازت دیجئے ہوں نشان
دیدہ دنیا کو ہو مصنوع، صانع کی دلیل
میں موج عاشق سر جو ضرب شوق فرمائیں قتل
ہم کو ثاقب یا کی چشم توجہ چاہیے

گردل ناشاد سر گرم فغاں ہو جائیگا
در ددل کا بھی کسی عنوان سیان ہو جائیگا
شمع راہ معرفت حسن بتاں ہو جائیگا
جھوٹ سچ سب آپ کی پیر عیاں ہو جائیگا
ہو بھی جائے اگر مخالفت آسمان ہو جائیگا

ایضاً مشاعرہ دکنوریہ کالج گوالیار ۱۹۲۰ء

مناؤں کا ہنگامہ عاشق کے دل جاں
حقارت زبانی آشام کی زائد معاف اسد
جھک جاتی ہیں آنکھیں دیکھنے والے کی جب دیکھے
بیابانِ حشت افزا، نالہ دلی سرورِ دلا
شبِ غم کے لیے اب کیا دھڑاؤ آہ میں نا صبح
زلیخا جگر ہو گو حقیقت سے مگر پھر بھی
خدا حافظ جو بس نہد ریائی کے تقدس کا
اگر اشعار کم ہیں یا نبوی ہیں اے ثاقب

قیامت کی کشش ہو حسی و زانیہ جان میں
کہ ہر اک یادگار دورِ ہم ہو نرم رنداں میں
تجلی ہو تھکائے رُخ کی خوشید و رخسار میں
عجب دنیا بسی ہو یا س کی شامِ غرباں میں
سمٹ کر گلی ساری سیاہی و فہرِ جزاں میں
نکاحِ بی ہونڈ مٹی میں ایک مہرِ طلعت کو کنگاں میں
کہ شوقی ہو بلا کی اُس نگاہِ فتنہ سااں میں
کہ گنجائش نہیں آمد کی اب طبع پریشاں میں

ایضاً مشاعرہ دکنوریہ کالج گوالیار ۱۹۲۱ء

ایام گل میں اور ہی سامان ہو گیا
ساتی کی چشمِ مست پشربان ہو گیا
صدِ شکر آج اُس بہتِ کافر کو شمع بھی
آزارِ گمانِ دشتِ محبت کے واسطے
آخر ہو کوئی حد بھی تحمل کی اے عزیز

دستِ جنوں کی نذرِ گریبان ہو گیا
کابلِ طریقِ عشق میں ایمان ہو گیا
ایمانِ نذرِ دے کے مسلمان ہو گیا
سجدہ درجِ حبیب کا ایمان ہو گیا
بیابانوں سے دل کی پشیمان ہو گیا

میں شاد قتل سزا دہ پریشان چور سے
 ناہم میں نہ ریا وہ پوست نہیں رہی
 پیر مغال کے فیض توجہ کو کیا کہوں
 خشتاق مرے کہ گری برق جانتاں
 جب چارہ فراق نہ کچھ بن پڑا تو میں
 اللہ کے جمال کہ صنم عیشاں
 ثاقب اسید صل ہی میں ہو گیا وصال
 مشکل تھا جو اٹھیں مجھ آسان ہو گیا
 زندوں میں بیٹھ بیٹھ کے انسان ہو گیا
 حائل تصورات سے اذمان ہو گیا
 اُن کی نگاہ ناز کا احسان ہو گیا
 اپنے کیسے آپ پشیمان ہو گیا
 صورت کو تیری دیکھ کے حیران ہو گیا
 پورا کسی طرح مرا ارمان ہو گیا

اشعار

قصہ یاران رفتہ ہی بلا سے چھڑے
 واسے ناکامی بلاؤں میں قہم ہوں مبتلا
 نیند آنکھوں سے اڑے ایسا کوئی فناء
 کامیاب ہوئے کیسے تھا راسخا نہ ہو

ولہ

دہرہ فلک سے بہر تماشا زیں پائے
 میخانہ رشک باغ جناں سا قیام ہے
 وہ رشک آفتاب جو گرم خرام ہو
 دور شراب ناب الہی مدام ہو

ولہ

بے کیف تو زندوں سے رہا ہی نہیں جانا
 آباد ہو یا وہ نگہ ہوش ربا ہو

ولہ

تالوں میں گزر جاتی ہیں باتیں مری جہم
 ہم جو شب بھر سو گل تک نہیں بچتے
 رونے کے سوا کچھ مجھے دن بھر نہیں آتا
 گر آج بھی وہ ترک سنگر نہیں آتا

جیش ہونہ ہاتھوں کو نہ دل کو مرے قوت جب تک کہ اتم میں ساغر نہیں آتا

دلہ

چھپاؤ لاکھ تم لیکن شرارت نہیں چھپتی نگاہ آشنا کی
عنایت شہ مراد عالم عشق عنہم این تشنہ کامی سینہ چاک
اے گی دونوں عالم کو پریشان پریشانی تری زلف دوتا کی

دلہ

ستا اب نہ او بے مروت زیادہ نہیں جو راٹھانے کی طاقت زیادہ
یکس کا ہو مدفن یہ کس کی ہر تربت کہے بکیسی سے بھی حسرت زیادہ

دلہ

جتنے فتنے ہیں دمِ قص کھلے پڑتے ہیں آپ بیکھیں تو ذرا گوشہ دامن کی طرف
وہ اندھیرا ہو کہ نالے کو بھی ملتی نہیں اثر آنے نہیں پامشب ہجران کی طرف
ہو کہاں کشمکش فکر و شاعر کو خجبات دام پھینکا ہو غضب مرغ خوشایان کی طرف

دلہ

عالم تصویر ہے بزمِ بستان دل بھی اک حیرت کا پتلا چاہیے

دلہ

کر لیا ساری خدائی کو تو بندہ اپنا اور کیا چاہتے ہیں آپ خدا ہو جانا
عشق میں بن پڑے تجھ جو ثاقب کچھ اور مرے کے خاکہ اربابِ وفا ہو جانا

دلہ

یہ تسدیر کہ گورغریباں میں پڑ مرے اب نامِ راد آئیں جو کوی بتاں سے ہم

اب موٹے مٹے توڑے اضطراب دل تنگ آگئے ہیں چار دہ دروہاں سہم

ولہ

لطف میخا دوشراب کمان ہے اب عالم شباب کمان
پنی سکو جبقہ رکے پی لو پھر بہ بزم شراب ناب کمان

ولہ

خندین جمع ہیں تری چشم سیاہ میں شوخی بھی ہو حیا بھی ہو ظالم نگاہ میں

ولہ

بھٹھے نہیں ملتی نظر اُس عریہ جو کی اور آنکھیں بچاتا ہو جو آمد ہو عدو کی

ولہ

بس کہ میں مست سب زگرستان تھا پھول حمیر چمن میں تھا وہ اک میخانہ تھا

ولہ

عشق میں غم نے بجا شو ڈرا اے ناصح اس نصیحت کہیں دل کی لگی جاتی ہو

ولہ

تھائے دل میں تو شمع نہیں ہو گسا رہی یہ پیشانی پر کیوں اور زاہد وٹھی لگائی ہو

ولہ

پیارے دم دلا سو ہیں اب آنے ہیں اب تو ہیں وہ دم دیتے رہیں اور ہمارا دم نکلتا ہو
نکلنے کو نکل جائینگے محفل سگر ساتی وفادار نہیں مخواروں میں ہم سالم نکلتا ہو

ولہ

دلِ آوارہ کا اس زلف گر گیر ہو ہے ہو گیا چھوٹنا دشوار قیامت آئی

ولہ

ویران دل کسی سے بسایا نہ جائے گا
اس گھر میں اب چرخ جلایا نہ جائے گا

ولہ

زندگی جسکی ہو سرمایہ حیرانِ اتم
دل کے ارمان نگاہوں میں نکلتے تھے
وقت کیا تھا، وہ ن کیا تھے، زما کیا تھا
نا سچے ایسے فسوں کا رہ آنا کیا تھا
شکوہ رنج و الم اودل بیتابِ محبت

ولہ

رنج فراق طبعِ حزیں پر گراں ہے اب
تو تہ دل میں نالے میں طلاق کمان ہے

ولہ

ہاں وہ عالم تصویرِ کسان
منہ سے کچھ کہ نہیں سکتا درد
کیا جلانے کا جہنم مجھ کو
قدر دان کوئی نہیں دنیا میں
گنجِ راحت ہو زبانِ خاموش
میر کا رنگ ہو غالب کی نوا
بڑھ کے ہو بخت یہ سرفاقب
اب تصور ہو کہ حیرت میری
مجھ پہ روشن ہو حقیقت میری
آپ دو نچ ہو ندامت میری
ہے پریشان محبت میری
مایہ عیش ہو غزلت میری
گل بداماں ہو طبیعت میری
کیا بلا ہو شبِ فرقت میری

ولہ

آوارہ وطن کا دیارِ غریب میں
گوشتِ فتنہ خیز ہو گو چرخِ حیلہ جو
کوئی اگر نہیں ہو نہو بیکی تو ہو
خضر مراد میری بخود ہی تو ہے

ہر جاں گداز تاب گسل گر چہ نہ بھر
مرنے کی اپنی روز ہیں اک خوشی نھر

ولہ

وہ سجا اپنے یہاں فرط شوق سے
تاب نگاہ طاقت دیدار بھی نہیں

ولہ

مجھے کیا احتیاج بادہ و ساغر کساقی کی
میری جنت ہوا کے جلوہ دیدار کا عالم
ہوس مریہ ننگ عشق کیا نغمہ اپنا دکھلا
کوئی کیا جانے ناگ بھوسینو میں نہاں
فسوں پر از چشم مست سو مخمور جاتا ہوں
میں کب شائق شہد و شیر و قہر و حوذا ہوں
شہیدان محبت سے بہت مستور جاتا ہوں
طفیل عشق صافی مشربان مغفور جاتا ہوں

غزل نعتیہ

عالم میں کوئی آپا اب لٹاں کہاں
اے رہروانِ مادی سلی بڑھے چلو
مخصوص ہو چہ چشم ملائک کے واسطے
پھر آئی انغمہ ریز نسیم دیا ردوست
یہ خلق یہ کلام یہ حسن بیاں کہاں
کیا دیکھتے ہو دور گیا، کارواں کہاں
خاک در حیب کہاں آسماں کہاں
اب میرے دلیں صبر سکون کا نشان کہاں
اے عشق نقنہ زاتری بیتابیاں کہاں
میرے حضور آپ سا پیر مغاں کہاں
حصان مہند حسنِ خلدا آثیاں کہاں

عالم میں کوئی آپا اب لٹاں کہاں
اے رہروانِ مادی سلی بڑھے چلو
مخصوص ہو چہ چشم ملائک کے واسطے
پھر آئی انغمہ ریز نسیم دیا ردوست
ہم باریاب کو چہ محبوب بھی نہیں
پھر رنگ لائین بادہ وحدت کی ستیاں
ناگ بھوسینو میں نہاں
کوئی کیا جانے ناگ بھوسینو میں نہاں

مسوات علماء وادبا و شعراء که اندران از مصاف
بیعدۀ ممالک ہندو ایران مصر و اوغزن نامہ نگار وادہ اند

فارسی
نامہ نوشتہ مدیر محترم چہرہ تاکہ از اسکندریہ مصر بنام نامہ نگار ارسال میشوند۔

پیوستہ از بخشایش کینا خداوند اناچنان خواستگارم کہ آن دانش پزودہ خردابنود کہ
پیرایہ بند سخن سرائی ست ہمیشہ بیاد این قند پارسی پے در پے بزرگ رنگ آرد و
این بزرگ فارسی آہنگ از نگارشات شیرین و گذارشات نکین شور شکر بر سر بیاد
ستایشش بیش از گنجایش حوصلہ خردست

شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند زین قند پارسی کہ تو ریزی ز کام خویش
منقول از روزنامہ چہرہ نا، تاجرہ، مصر

پارسی گویم کہ نغز و دلکش ست چون مرا با پارسی گفتن خوش ست،
نامہ نامی در روزنامہ گرامی قند پارسی چاپ شدہ علی گرہ ہندوستان کہ چون باغی
از گلہای رنگارنگ پارسی آراستہ و دوستانہ ست از غنچہا نوشگفتہ زبان در پیوستہ
و نگارشات شیرینش با از سخن سخنان ترک و تازی را شکستہ و سخنان نکینش از وی شیرین
زبانان بستہ شاہی ست در سخن پڑازی شکر زاد دل آرای ست در سخن طرازی سلسلہ
زیبا، ستایشش بسیار و گذارشش بی شمار

ز شیرینی شکر ابستہ با زار از مدہوش طوطی در شکر زار۔
این نخستین نامہ مشکین چگامہ ایست کہ در ہندوستان از ریزش خامہ عبیرین آسمہ

خودمند دانش پژوه یگانه فرزانه محمد حسن اسدخان المتخلص بناتیب پارسی
سخن را اندوخت آموزگاران را در پارسی آموختن و دبستانیان را در فرس و درسی انداختن
همنوع سرایه است بسزا و خوشترین پیرایه است بجا، در بر دشمن نیمشش بناتیب در
چگانه پارسی با ناز می سرودن سر آمد سخن سخنجان است، و زنده کن سنائی و خاقانی
چنانکه می گوید

بایدت در عین هجران دوی خندان داشتن دشمن بر جان خود و پنهان جانان داشتن
یکگلستان گل بامن نیدرت یاد وصل یکجان شادیت باید در هجران داشتن
برای دانستن دانیان و نبودن گنجایش چهره نما از همه چگانه چشم پوشی گردیم و دهنگام
گریز چنین می فرماید

چشمه لطفش بود جاری بناتیب این عجب بر کنار چشمه است آلوده دامان داشتن

منقول از روزنامه تربیت، طهران

نوشته ادب الممالک ذکاء الممالک بهادریه

نقد پارسی، نقل گل و شکر بود معنی شهید و نگین، دفتر شعر تر بود
صحبت و خبرت و خبر هستی دانش و هنر شور و نشاط و خرمی، شک و گهر بود
راستی که نقد پارسی مجموعه است از اشعار سخن سرايان که بزبان ما بگنجان آرای کرده
مضامین خوش گفته دارمغانهای نیکو از سفرهای خیالی آورده شیرین در نگین مطبوع
و دلنشین که صیقل از زبان است و معرض طبع آزمائی یاران اسباب نقادی آیات و
شواهد استادی و علاوه بر بیات را لفظ و نظمهای روح افزا اخبار مفیده نیز درین مجموعه
از هر جنس و نوع هست تا فیض آن عام باشد و کار تمام صاحبان مشارب مختلفه جمله

از آن بهره برند و دارای نصیب و قسمت باشند.

مجموعه قندپارسی که در حکم مجله ادبی است در علی گره هندوستان جمع و نگاشته میشود و مدیر آن نامه معبر شمامه جناب معالی نصاب محمد احسن الدخان ثاقب دامت افاضه می باشد که در ذوق ادبیات از سران باشور و چشمهای بانور محبوب می گردد و حال و ذوقی عالی و صافی دارد و از سخن بختان کابل صاحب محامد و فضائل و ما بزیارت دوسه موزه ازین مجموعه فضل و کمال فائز گشته قدر آن گوهرهای باهرا را با ندره دانش ضعیف خود دانستیم و ناله الوصف از مطالعه آن رسائل که نخست و رسائل شادمانی است و بصفا و لطیف روزگار جوانی شاکر و ممنونیم و انشاء الله بعد از علی گره هندوستان و این مجله شریفه باز چیزی خواهیم نوشت.

منقول از روزنامه منطفری، یوشهر

خواجہ لسان الغیب علیہ الرحمۃ شش صد و اند سال قبل ازین رادر حق اشعار گہ بار خود فرموده

شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند زین قندپارسی کہ بہ نگالہ میسرد
کنون کہ قندان برای صرف شربت و چای ہمہ از مار سیل فرانہ و مالک جرمن روسیہ
است باز فدا ما شاکریم کہ یک اسم قند پارسی ہم از اطراف ہندوستان شنیدیم کہ حلاوتش بہ مراتب قند کمر است
قند پارسی مطبوعہ علی گره ہندوستان مجلہ ایست کہ ما ہوار در ۲ صفحہ طبع و نشر می شود تقریباً
۱۰۰۰ نامہ کہ در صفحہ آخرین نامہ انتشاری یا بد "غایت نامہ بہرہ داشتند و ترقی دادن
نفاق پارسی زبان است در افراد قوم" این رسالہ شریفہ چند ماہ پیش نیست کہ در ذوق قند
عالم مطبوعات اسلامی گردیدہ، چند موزہ اش کہ تا بحال با دارہ رسیدہ دیدیم و اگر ارباب

بریده تحقیق نگردد دانند که درین حقه چه گوهرها مخزون است و درین طبله چه عنبرها مشحون
 و در تعریف و تمجیدش همین بس که از زیرش و پاششش قلم با نایش فاضل بکتا و آرد
 بیهتا جناب محمد حسن اسدخان المختص بناقب دامت افضال است که جنابش
 در سخن سرای و نکته پردازی عمده فصاحت و زبده لغا، و مخصوصاً در الفاظ فرس و
 در می صاحب یرطولی

کسانیکه از تاریخ آگاهند و از وضع روزگار با اطلاع میدانند که اصداد سال
 قبل ازین نظر رسمی هندوستان و فارسی و این مطلب که ثروت و افتخار ایرانیان
 می نماید و ادوات دیوانی جاری بود و بزرگان و فضلاء هندوستان زبان فارسی
 را لازم می دانستند و آن مباحث می کردند که آن رسم دیرینه بهم پیچیده و بعضی
 تا زین فارسی لفظ انگلیسی را متداول کرده اند و معلوم است در چنین موقعی که عموم
 مسلمین عجم از ایرانی یا هندوستانی تحصیل لسان انگلیسی را برای خود باعث
 افتخارت و بلکه انگلیسی دان با خود را دارای علوم اول و آخری دانند الحق دیرینه
 قند پارسی منته بزرگ بر زبان فارسی و فارسی زبانان گذاشته که می توان همین را
 عقب گرد و مجرّد لفظ در می را در صفت هندوستان رواج داد و در ریجا آب رفته را
 که همان دوستی دیرینه ایران و هندوستان است بجوی باز آورد.

بهر حال چون پیش ازین گنجایش نیست و توفیق و تائید مدیر محترم آن نامه نامی را از
 خدا خواستیم و ترقیات و تجلیات شان را طالعیم و انشاء الله بعد ازین بعضی از
 مندرجات آن را در مظهری نقل می کنیم و توفیق از خدا می خواهیم.

منقول از جریده دکن روی ماه فروردی ۱۳۰۵ هجری

نوشته جناب آقا میرزا کاظم نازی شیرازی

بسم الله وله الحمد والصلوة والسلام على من هو ماحي الجمل والغباء
 وآله الأبرار وصحبه الأخيار الذين أشرق بنورهم أفاق العلم والدراسه
 وقامت عنهم ظلمة الرأيه والقساوه وعاشوا المسلمين باصلاح حالهم
 بالعدل والانصاف ورفعوا عنهم الجور والاعتساف واقاموا فيهم
 العدالة السويه والحريه المفترضه التي لم تنزل باقيا وارعا الى يوم التناوب كتاب
 فصاحت قرين كه زاده طبع استاد بلاغت مهين جناب اديب ارب حبيب نديب
 مولوي محمد احسن الله خان المتخلص بـ ثاقب بزبان غذب البيان فارسي تصنيف و
 ترصيف فرموده اند بنظر تفرس و چشم قمقم دیده و کلمات شیرین آنرا که در حقیقت کاغذ
 آوان نامید بنجیدم، الحق اديب هنرمند و فاضل دانش پویند درین گفتار حلاوت شعار
 محوی سبقت از همگان زمان خود بوده و سزاوار نامی بران کتابچه طرح و القا فرموده آنرا
 قند پارسی نام داده، سرزد که مرحوم خواجه حافظ علیه الرحمة در فردوسین بر این بیالذمبات
 کند که "شکر شکن شوند همه طوطیان هند، الی آخرش را وحید این عصر و فردین دهر
 بر این خورده تصنیف خود نهاده و آنرا قند پارسی نام گذاشته که در معنی آنرا قند مگر توان
 گفت، و اینقدر کافی است که بگوئیم که آفتاب این علم از مطلع دبستان و دبستانیان را که علم
 علی گره طالع و ساطع گردیده که بنای این مبنای خیر جلوه ناطقت زرد از سماعی جمیل
 مرحوم سر سید احمد خان دانش پرورده حقیقت جو بوده و خواسته که بارسن تدبیر اطفال از خیر
 له جناب مقرر را غلط افتاده، بنده گاه و بجا علی گره کالج کتاب دانش نه کرده و ظل تربیت حضرت
 و ایدم از خدمت و انایان روزگار رهبر از علم آنچه مقد بود دبر داشتم، ثاقب

مسلمین را از چاه ضلالت و بیدار نشی بر آورده و در امور ریاست و سیاست با
 خردمندان فرنگ با فرهنگ شریک ساخته خدمت بوطن و اولاد وطن نماید
 بحد مدرام قلبیه سیده اشقی نسب ادرین بنای خیر حاصل دهم ساله تعدد نجیب زادگان
 کامل ادرین دبستان فاضل فاضل و از فروغ روش این جلوه افروز و از افتخار
 فارغ التحصیل و خارج و در امور ریاست سرکار عظمت مآرد دولت باشوکت انگلیس احسن العبد
 داخل و مستفید می شوند و سرود که بر این بنا و بانی آن تقاضا کنند و در حوزه اسلامیت
 در میان سائر ملل مختلفه سری بر آورده گویند الحمد لله ما هم دبستان اهدادیه تکمیل ایشان
 و شوکت داریم جناب مصنف قند پاریسی ثاقب راهمین فقر و مباحات بس که با آنکه
 زبان پارسی زبان اصلی او نبوده اما از برکت این دبستان چنان با توجه این
 دانش افزا گرفته که در آن علم تصنیف استواری آغاز نموده از درگاه عالم الغیب
 و الشهود مترصدیم که همواره درین ملت اسامی که فخر ملل عالم است اینگونه جوانان پر خرد که
 غرمت خودن زیاده شوند و اجعل اللهم عواقب امورنا خیرا

اقل الخلیقه بل لا شیء فی الحقیقه الا لاجی بلطفه الازنی عینا کاظم غماز
 مترجم سپسالار عا کر منصوره سرکار بادشاه فریدون جاه نظام الملک کن
 صامها الله تعالی عن الحوادث الفتن

نامه نوشته میرزا سنجبر قزوینی ثم طهران

مهر پرور اسپاس و ستایش مرقوانا خداوندی را انراست که پس از چند
 بیماری دزین گیری این بنده ناتوان را تندرستی و توش و توان و حسی از گنبد بختایش
 به پایان خویش ارزانی فرمود که پس از رسیدن چندین نامه از کاک در افشان آن

ستوده جهان و جانیان با نوید آرایش و نگارش نامه قند پاری و دیدار پیر پارچه
از آن نامه نامی امروزه نگارش پاسخ آن همه کامیاب کامگار گردانید

همانا در پیشگاه آن دانش آگاه یگانه و بلند دستگاه فرزانه گزارش می نماید
که پس از اینکه از بیماری های گوناگون و درنجوری های رنگارنگ رسته و از چنگال مرگ
جربسته ام بخواست خداوند یکتا آنچه که این بنده را از زشت و زیبا دست و دهان چاه
و چنگامه و سخنان پراکنده آگنده گپهای روان گوش آشتا خواهر فرستاد اگر چه
نودمی دانم که سخنانم شایان آن نامه نامی و در خور دیدار و شایسته انجمن نکته بنیان
برای گاهی نخواهد بود، مگر از آنکه می بینم که در نگارش این نامه بکوشش آن
جوان مرد دانشور و بجانکا هی آن خرد پرور بس برای زنده کردن زبان پاری
که زبان نیاکان این هیچچنان است در هندوستان میو نشان پس می باید فکر و کلبیش
از همه و پیش از همه درین کار نیک جانکا هی و کوشش و پاداشی نمود و این دو بهیوتا
آن نامه نامی را دل پسند و دل نشین هر کین و همین گیهان بو شیره پسندید
دانشندان و سخن سخنان جهان گرداناد و بس - بنده داد اگر سخن سوخته آخر

سرخیزری منتهی ۶، از رامپور

نامه مرسله میسر از فتح الدخان پسر وزیر صفهان

۲۴ ماه رمضان ادا صفهان

بعضی عالی میسراند، در طبع جزایر مختلفه از طلوع جریده فریده قند پاری از
اتاق فاضل آنحضرت شرف مفضل خوانده ام و به حکم و اثر گونی بخت که املت ایرانی
را شامل است شماره ازین مجموعه کمال برای حلاوت کام دانش دوستان ایران

توزیع نشده یا شده است من نمی دانم چونکه از طهران طلب نموده جواب یاس
 شنیده ام شوق استفاضة و ذوق استفادة برانم داشت که با وجود نداشتن ادیس
 باین عریضه خاطر مدیر مضمیر آن را مصدع ام که ما هم از تشنگانیم درگاه توزیع یک
 دو نفره ازان را بادیس این بنده که در ظهر قوم است ارسال فرمایند. شریک اشتراک
 آن با کمال اکتنان لعل خواهد آمد از یاده جسارت است. فسخ الله
 تبریز ۲۴ رجب ۱۳۲۳ هـ

اے علی گره

جناب سادات و کاتبان نیر گوار محمد حسن خان شاقب امت ایام افاضة العالی
 امید و امل مزاج مبارک را ما اے نیست، بعد از درجبریده مبارکه تربیت الغراء
 فردا انتشار جریده شریفه قند پاری را با کمال خوش وقتی قرأت نمودم شوق بارش
 وادارم نمود که بعض این مختصر مصدع اوقات عالی گردم و بلکه بدین سلیقه بقصود اهل
 بوده یا شتم، فلندار جامی دارم که مقرر فرمایند که از برای نمونه بعض از نفره ای آن
 ارسال اینجا نب دارند شاید اشتراک ناظم، عنوان کتابتیب موافق روی پاکست
 و ضمناً اظهار می دارد که طریق باطوم سریع الوصول از طریق پوشه و غیره است پس
 قید فرمایند که عن طریق الباطوم و سلام

کتابخانه تربیت دوم مدرسه طلبة تبریز ایران تاریخ اردی الحجه الحرام ۱۳۲۳ هـ
 مقاله ایست از آثار جناب مستطاب آقا سید حسین میردورزنامه گنجینه فنون که تازه
 بطبع رسیده است، بام خود مولعت ارسال خدمت گردید رضا.
 و فعلاً کتابخانه مرکز جبراندوروزنامه جات فارسی و عربی و ترکی غیره است،

مستدعی است یکسکه برای نمونه ارسال فرمایند امیدوارم که درین صفحات مشغری
پیدا شود، وکیل جبرائیل رضا.

نامه سلسله فخرالدوله نواب علی الدین خان میرزای فرمانده لوهارد و پنجاب، از تسلیم
مولانا خلیل شیرازی

عزیز و الاشان من، پوست کار دشوار سید و مطالب مندرجه معلوم گردید
از کیفیت احوال اینجا اینکه بر خوردار عزیز فرخ میرزا را از جناب عظمت آب گویند جنرل
بهادر کمال اعزاز و افتخار حاصل شده و خلعتی که بحجت من مقرر بود بالتمام با و دادند و
کمال مرحمت فرمودند در باب حجام و فضا و فرزند و بلند فرخ میرزا نوشته اند که من همراه
خود خواهم آورد آن شخص را که شما تجویز نموده بودید الحال در معرض التوا باشد لکن چنانکه
مبادا از دست برود تا یوم ۲۵ تو میرفرخ میرزای آید اگر حجام و فضا و همراه خود آورد
نبها، والا آن شخص را طلب خواهم داشت البته حجامی بحجت من ضرورت ای
کاش من خود این فن را آموخته بودم که این قسم ضرورت حاصل نمی شد و السلام
علای. این سطور از قلم ملا خلیل شیرازی است که آموزگار فرزند نام و مردی با جوهر
کامل بوده و قریب تر به شیرازی رود.

نامه مرسله حضرت خواجه عزیز الدین عزیزم حوم از لکهنو
مکرمی دام مجدکم تسلیم، قند پاری و کار و جوابی رسید اما چکنم کند دیده
دیدن دارم و نه گوش شنیدن، نه دست نگارش و نه زبان گذارش دو نیمه است
که سر بر سر بالین بتن نقش تصویر نهایی و قالین است علا و امراض لاحسته
سابقه و بخوری که گریبان گیر حال است نصیب دشمن مبادا اگر ازین مرطبه نجات یابم

ظلمت آب حیات یابم دروای قندپارسی سعی در بیخ نوا هم داشت، محض تشلی
خاطر گرامی را این چند سطور نگارش یافت.

یارب قندپارسی جهانیان را بکام و حسن اندر خان ثاقب درین خصوص
بلند نام باد و اسلام با لوت الاحترام غریز الدین عفی عنه، ۲۴ رنومبر ۱۹۰۲ء

منه

مکرمی دام مجدکم، تسلیم، کار در متضمن خیر و عافیت رسیده خرسند گردید
با برکت مولانا حسین عرب است فیوضه با حبیب لبیب درس بخاری شریف مقبول
باد، توقع که وقت اتمام احقر را نیز بدعا یاد آرند بحضرت معالمانای ادیب و بخدمت
حبیب ارب هم پس از تسلیم همین متمسست پذیرا شود

سرفه خفیه که رو بروی ایشان بود درین روز با ترقی کرده است و از چند روز
حرارتی هم بروز نموده، علاج حکیم عبد الحفیظ صاحب شروع کرده ام، از چند روز
بازار گرمانه است گرم بود لیکن دیروز ساعت پنج و نیم شمی شد و شبانه هم تقاطع
ابره المکیر است و چشم برهه باقی خداوند قدیر و اسلام با لوت الاحترام، ۲۴ جنوری
۱۹۰۴ء از لکهنؤ

منه

از لکهنؤ، سبزی مندی، ۳۱ جنوری ۱۹۰۴ء

دام مجدکم، تسلیم، نامه نامی پس از عمر رسیده جانے دمیده توانے
بخشیده، سپاس نگار و شکوه گذارم گردانیده بان ای دفا دشمن جنادوست تغافل پسند
مهوران را یاد نکردن و یاد ندادن چه آئین و چه دین است، درین عرض بهت خونها

خوردم و پله بجای نبردم، از هر که سر نخ پرسیدم بخیتر تر از خویش دیدم، بارے
اشارت و بشارت که تا حال شمع شب افروز کرد ام انجن و سبر و آزاد کرد ام چمن بود
قلم مشکین رقم چرا سنبلیل نکاشت که نظاره ازان گل می چید و نسیم انفاس چ چرا
با ستر از نیامد که شام جان بوی می شنید، ناچار از گذشته می گذرم بشرطیکه آینه
ازین رسم و راه در گذرند طریق راستان سپردند و دیگر دیده و دل مشتاق لقایش
به شوق روز بروز غالب و سلام با لوت الاحرام، عزیز الدین عفی عنه

منه

دام مجید کم، تسلیم، نامه نامی پس از روزگاری در از رسید و در آگهی باز کرد که در
علی گره تشریف دارند چه کاشتند چه نگاشتند چه در دند و در دوده را بکه نمودند
اماد و رستان را یاد نفرمودند از خود چه نگارم مبتلای امر انجم و از خوشیتن ناراضی
زندگی در گردن افتاد صاحب چیت شادابید زیتن ناشادابید زیتن
نا سوری که از ذوق سخن در جگر است محتاج نشر است و نشر تحریر یک اهل سخن است آن
مفقود پس چگونه تراوش کند و معجون زند خدا را آئینده ازین فغانل در گذرند
و اسلام از لکهنو، ۲۶ فروردی ۱۹۱۲ء

منه

دام مجید کم، تسلیم، پس از روزگاری در از کار و دل نواز خیز را اغراض بخشید
ادراک خیر و عافیت، تعلیق درس و تدریس باعث کمال مسرت شد الحمد لله الحمد لله
افسوس که قند پارسی قند کمر نشد و ابرام من درین خصوص کار گزید، صدارت امتحان
یا فتن اثر همان قند است و در سالانه امتحان ازان قند

بعد این حکایت شکایت این است که پس از مدتی طویل کاروی گسل می کنند
و بعد از آن نشانه نمی دهند و منت بر جان عزیز نمی نهند آینه ازین شیوه درگذرد
و راه راستان پویند از خود چگویم که شکایتهای جسمانی روز افزون است و اطباء
امراض روحانی ناموزون از دعا غافل نباشند و اسلام با یون الا حرام، لکنوا،
۲۵ رابع ۱۹۱۲ هـ

منه

دام مجدکم تسلیم
بعد عمری گرچه بادم کرده شأن باشی که شادوم کرده
افزونی ما بهانه با عددیاد که آبی زیاده مبارک شمار دولت افزود و ما را مسرت
پس از عمری دراز که کار و بیداد دل نا شاد می رسد شکوه درنگ یاد آوری از یاد
می رود بلکه اساس سپاس می گردد و در نه حکایت شکایت نهایت نداشته، بالجه
آینه ازین کوه قلمی دست کش باشند

مولانا شاه وارث حسین صاحب برتیل شاه پیر محمد که شرف بدریاست
قیام گرفته بودند ما دیرست که از آن سجاده برخاسته جاده پیمای جای دیگر شده
اند هیچکس از خاصان هم راه بان نبرده است و خبر نیست که که تشریف می آورند
بر خوردار و صبی الدین مامور به ستیا پور شده اما امید است که زود نه دیر از اینجا پینجوری
کورت یا عهده دیگر رود

اکنون از خود میگویم می دانند که بواسطه سفره از مدتی دامنگیر و گلوگیر من است
سه سال است که در گردن و شکرال متبای خارش می گردم، امسال خار خارش بجای رسیده

که خواب و خور حرام است، آنقدر زار و زار گشته ام که از زسیت بیزار گشته ام، دعا کنند
که پز شک حقیقی ازین درد نجات و درین ظلمت آبجیات بخشند از این الدین و بشیر
تسلیمات پذیر باد. لکھنؤ، ۲۰ اگست ۱۹۱۲ء

منه

دام مجدکم تسلیم کار در سیده با دراک خیریت خرسند کرد، احوال من همچنان است
که بود، از آغاز برد بازار حارش سردست، اما سرفه سید و در سر گرم نبرد.

از وفات حسرت آیات شبلی چه گویم که بر دل چه رفت، هیات هیات مصرع
تاریخی اگر چه تخرجه دارد لیکن چونکه نام نامی را با نسبت گرامی حاویست شعر چند
گفته شد و آن این است خدایش بخشاد و دوستانش را صبر دهاد،

قطعه

آه سرد دفتر ارباب کمال	کز دفتر کده ثانی رفت
سالم محکم علم و حکم	ناظم ملک بخندنی رفت
فاضل و فضل بے شل نماد	کامل و اکمل لا ثانی رفت
با کمالی که تو آگاهای از و	همه دانی که تو میدانی رفت
بر دل و جان من از رفتن او	ریخ روحانی و جسمانی رفت
همتش بین که بیکپای آخر	تا بمنزل که روحانی رفت
راه دان آمد و راه شناس	راه دشوار با سانی رفت
خاست چون از عثران هاتفت	مولوی شبلی نعمانی رفت

منه

تسلیم، درین ایام بلامی برد و هوای سرد با من آن کرد که آب روان بگلشن
و باد خزان بگلشن، طبیعت پشمرده و دل افزوده، از طوفان نزل و طغیان سرفه کشتی و مانع
در گرداب و بنیان وجودم بر سر آب ارغشته بپیر و تنگید و در نگارش پاسخ نامه سامی
باعث تاخیر معذرت می پناهم و معافی می خواهم،

قطعه تاریخی مولانا شبلی که سابق چا دیده بودم، من بعد بر مصرع تاریخ مصرع دیگر
نوشته اکتفا بر یک شعر کردم، سپس اشعار دیگر بطریقه ستدس نگاشتم و آن این است سه

اے دل افسانه پیر در دگو زان جوان مرد جهان گرد دگو
که سو خلد سفر کرد دگو بره در رسم بر آ در دگو

از سخن تاج جهان بانی رفت

مولوی شبلی نعمانی رفت

دشمن اهل خرد دوران شد خالی از حلم و عمل گیہان شد
از ادب و ز طلبش حیران شد ملک معنی و بیان دیران شد

از سخن تاج جهان بانی رفت

مولوی شبلی نعمانی رفت

خلقه از چسب کهن می نالد خلقه از رنج و عن می نالد
هر یک از اهل سخن می نالد در چمن مرغ چسب می نالد

از سخن تاج جهان بانی رفت

مولوی شبلی نعمانی رفت

دست بیداد فلک باز کشاد حمله اش کرد اثر لطمه باد

دفتر علم و هنر داد بباد قلم از کف علم از پافتاد

از سخن تاج جهان بانی روت

مولوی شبلی نعمانی روت

۱۳۳۲ هـ

منته

مکرمی دام مجدکم تسلیم

بشکرت پر شکر کام و زبانه ببار دیگر شد رسیدنهای قند پارسی قند مکرر شد

جلد ثانی و نامه مودت مبانی هنگامیکه خاکسار از تب لیزه عرض حال زلزله الارض

داده واد در سماوی کار بدوران سر افتاده بود رسید که این همه پاسخ نگاری را طول کشید

تب بے پیر روزی چند گر بیان گیر و سر گرم دار و گیر ماند اما بیماری خست نیم جان را

تازه جانے و ناتوانی را باز توانے حاصل شد با جملہ سے

زخم کاری اگر چه پر خطر است کار با کار ساز و چاره گریست

ایامی که در طلب هرزه در ایامی من کرده اند پوشیده مباد که هر چه این هرزه گو گفته اکثری

از ان بباد و از یاد رفته و بعضی چاپ شده و بعضی ناتمام و لائق اتمام، انشاء الله بعد از این

انچه نگاشته آید بدار و قند پارسی روان داشته آید

نظم و نشر سامی که دیده شد یک قلم سنجیده و پسندیده است، با همه تکلف و تکلف

و بری از دغل و نصرت سے

احسن لطیعت احسن الله

نظم تو شکر و نشر دل خواه

و سلام و الا کرام

منه

مکرمی دام مجدکم تسلیم - جلد چهارم قد پارسی تلحکامان ابجام رسانید پس
کار و بدا پریش در دمندر سید، پزشکی تحقیقی را سپاسم که طبیعتم از گذشته رو
اصلاح ست و آئینه امید راحت فراموش، اما در ویکه جانم لب آورده بود هنوزم
در وی ازان در ساغر ست و آتش که دود از نهادم بر آورده بود داخل می ازان در
خاکستر ست، نزدیکه ست که از دعای دوستان گرم نفس دجای این بوستان
بے خار و خس بازارش نیز سر د شود و خام در و و خام بر د شود
و از سخنان نامطوع مطبوعه آنچه موجود بود علاحدہ بسبیل یام فرستاده ام
و السلام بالون الاحرام -

نامه مرسله نواب محمد عبدالعزیز خان بریلوی مرحوم

بجیب مهربان عزیز بدل و جان محمد حسن اسد خان از عزیزان عزیز نخست هدیه
سلام ست بشوق تمام پس ازان عذر کوتاهی خامه ست و درنگ و انگلی پاسخ نامه
دیست که هجوم حوادث و محن و برداشتگی خاطر از فکر سخن نمی گذارد که بهر بیخیزم
و ساعتی بفکر شعر پردازم، و هر چه از کینه طبع برآید هدیه دوستان سازم چون بحال
خود می نگرم شکوه دوستان بجای می نایزد و هر گاه نظر بشهرت خود و شوق احباب
می اندازم حرف گله هم از زبان خویش بر می آید، اکنون که آن صحبت به پایان رسیده
و نتایج افکار اهل سخن که همصنف گیر بوده اند مطبوع گردیده فکرم بیکارست و نقل آن
مجموعه در کار و السلام - عبدالعزیز خان،

۶ فروردی ۱۲۹۱ هـ، از بریلی

نامه مرسله اسید محمد جعفر ز مهری خیر آبادی

سه ایکه با نام تو هر صبح نوای بلبل ویکه بر گور سخن او چننت دست گل

محمد عمر را بذكر جمیل آگاهید که حضرت ثاقب کلام ترمای خواهند که ملاحظه فرمایند و منکه
گم کرده نامم حیرتم شده که نام مرا از کجا شنیدند و زبان کیست که از آن به پریشان گفتار
من رسیدند ای حضرت! پیکر سخن با پیکرهای سخنوران بجاکست، نه آتش از آن
بسیده دانه آب از آن بجاک توجه بلاخطه آن بدان ماند که از قبور زیارت کنند و سگله
گورستان او نه بینند، دماغ ناپیدا که با سخنان خاک خورده او رسد تا رسیدن بغیر سخنان
چه گفته آید گذشت آن دور که سودای آن دماغ می بخت و پیر سال است که جلوه
آن گل بیاض دارم و نه سودای آن در دماغ، پارینه دفتر که دیدم چون نامه اعمال من
تمام سیاه است، نه قابل انتخاب است نه بایسته نگاه،

از انجمله که ردی سنگ دیدند و قصیده برآمدند آنرا باد و غزل که بر جاشیده است
میفرستم ملاحظه فرمایند و در آب اندازند کاین دفتر به معنی غرق است نابا دل
و السلام ثم تنابا للملاقاة، جعفر ز مهری از حیدر آباد دکن ۲۵ جون ۱۹۱۷

نامه مرسله مولانا عبدالعزیز لدی

آقای من فدایت شوم، گرامی نامه رسیده عظیم منتها بدول دیده گذشت
سه تا مکاتیب که بعربی انشا کرده اید راستی آنست که در لطف زبان بسبک عبارات
الجمام چم و آرش و ابداع ترکیب، نثر عاری مرسل نازشها بران دارد و چشم بدور
از آن آمده و خانه عبرتین شامه باد.

بنده بر محله مقدره قند پاریسی تقریظ بیضا نوشته ام در غره قادمه چاپ اشد

چه خوش باشد اگر بعض اعداد نشره مشریفه نیز نویسی از البیان رود تصدقت
عبدالمعدی، ۱۱ فردری ۱۹ مسیحی، از لکهنو

الضمانه

آقای من، سرت کردم، نامه گرامی منت بر جان و دل نهاد بنده محوم بودم
لاجرم جواب بتاخیر کشید خبر تعلق جدید سرت های فردان بخشید دیده را نورس
و دل را سردی پدید آمد، همانا پایه شناسی آنحضرت تابان ذات بزرگوار نمی ایستد
راستی آنست که اعظام جناب شما اعظام علم و دانش است و پایه علم چند آنکه برتر
رودنی حد ذاته کمتر باشد، لهذا سرتگی ذات پاک هر قدر که فراتر گیرند هنوز فرد ترست
البیان را از آن خود دانند بعد الیوم تقصیر و تعادلی در ابلاغ نخواهد رفت اسلام،
مخلص عبدالمعدی، ۱۴ اکتوبر ۱۹ مسیحی، از لکهنو

نامه رسیده محمد باقر الطباطبائی، از جهانگیر گره ها که

روحی خداک، اولاً طفران نامه نامی و زیبا صحیفه گرامی که عنوانش مبدء تهید
تحریر از انقلاب نام و بیاننش مشید به تشدید تاسف افراق جان از کالبد بلبل
شیرین زبان گلشن جهان بود غرور و دار زانی نمود، چون بنای وجود بنای موجودات
را در عالم هستی باغیر نیستی تخمیر نموده و از بدو خلقت فلک و آوار همین قرار گرفته و
میگردد، درین صورت جاست تاسف و تحسری نیست که این من آن رخصا قامت ازین
سرای فانی برکشند و قیام در مقام جاودانی نمودند، کی همی رود و دیگری همی آید،
مدر چرخ اشرو ضیاء بخش مهر منیر وجود مبارک آن نجسم ثاقب ایا ما دارد اراد
که از میان افکار ابحار افلاس شریف طالبان لای معانی مستفیض بهره ور گردند

جهان ز را کج و لپ پذیرا نفاست چه بلوغ خلد برین دایما مظهر باد
 تا نیا آنگه مزخرفات حقیر را که قابل مطالعه نیست بوجوب خواهش ارسال خدمت
 شریف گردید، زیاده چه زحمت و بهم و سلام
 الاحقر شیخ محمد باقر الطباطبائی

عربی

صُورَةُ مَا كَتَبَهُ مُولَانَا مُحَمَّدٌ يَعْقُوبُ

النَّائِظُ تَوَيُّبُ بْنُ الْمَرْحُومِ مُولَانَا مَمْلُوكِ الْعَلَمِ

حق الكتاب بدؤه باسمه العلي الأعلى وحسده تعالى
 وشكره المتوالي والصلوة على رسوله مولى المولى وعلى الواسع
 اولى المعارف والمعالى هذا وبعد فان العبد المغترف من
 فيض ربه والمعترف بقصور باعه في العلوم وحصوره في الفهوم
 من ليله محمد يعقوب النائظ توى خادم العلم وطلبة في المدرسة
 العربية بدويوبند يوصل الى اللبيب الاريب موبدي اللسان
 فارسيه ميمى اللسان عربييه جهندا اقراة صنديد وقته مصقع
 دهره معجزة عصره محمد احسن الله خان الثاقب صين عن ضرور
 الدهور وحفظ عن طوارق المجد ولا زال كاسمه احسننا وبمكارم
 احسانه العليم محسننا غنيت سلام كرياض الروض الندى وهبوب
 الميثرات للصدى مذي يعبق ورده وورد يفوح رنده وصل كتابكم
 فشر عن رسوم الود اعلاها وبشر بصفات المحبة استاها ووصل
 الرسالتان اما انتش بے دود فكاسمه يجني عن نار الموبد ولسان الجهد
 فارسي اللسان كتابي البيان عويص المسلك ملحم المسبك، واما
 شرح الاصطلاب فشرح اوراقه عن بواطن خباياها ونجم عنكبوت اللطف

في زواياه فرسه المجلى في حليته وبيته الواسع لساكنيه وطلبت ه
فاد خلا في زمرة اخلايهم اواصلا الى دار الكتب اوداهم اوالسلام
لا زالت باخير العالم زينة دهره محسود الاقران بنيه امره فقط

صورة ماكتبه فخر الدولة النواب علاء الدين احمد

خان بهادر المتخلص بعلائي والى لوهار ورنجاي

نحده على ما كان ونستعينه على ما يكون + احمد الله الكريم المتعال الذي
رب المعبود في كل زمان والمسيح في كل مكان + واصلى على رسوله
الاكرم الامجد المجد محمد المحمود بكل لسان والمنعوت في كل حين
وان وبعده فهذه السطور من يد الحزين المستكين الشهير بالعلائي
والملقب بعلاء الدين محمد الله من عثراته ويوفقه في حسناته ستر الله
عيوبه وكشف الله العظيم كرويه الى الاديب الاريب اللبيب الكامل الماهر
الفخري البازغ في سماء الفضل كالنجم الثاقب احسن الاوضاع والمقال
رفيع الشأن احسن الله خان صاحب الرسالة الدري الدري جامع لصفاء
الصوى والمعنوى متعنا الله بطول بقاءه وبسط الله عليه من نعمائه والائه
مبد اليبالي والنهار قد وصلت الى نميقة الشريفة منكم في ساعة مباركة
من البكور عند الاشراق واشرح صدرى بورود المکتوب الشريف ووجدت
نفسى بمطالعتها كاسية السرور واللطف المنيف وقلبي الشجي اللهي

سبحه نفس بطرقي يادگار ثبت كرويه شمس الدين احمد

مكتسباً أنوار اللطيف وذكرت من لطفك المعنوي الأنيق وافتخرت
 بحسن القبول للطريقة المحديقة التي سودتها بشرط الاحتراز من
 الاستغارة وفي شدة الارتماز بالإرادة فالحمد لله المتعال الذي شرف
 الرسالة بحسن القبول منكم والثاني ما تقولون من التأليف الشريف
 اتحافه منّا على فاشكر لكم باللسان وبعد الانتظار من أول يوم الصيام
 إلى وقت الذي سودت إليكم هذه السطور فما وجدت الرسالة
 من البوسطة ولست أتى على التقاضاء في بابها من الغرماء أن شئت في
 وقت المختار بإرساله فهو أحسن الزمان وإني أشكر لكم بالبحان والله
 معكم أينما كنتم ورقاً لكم إلى ما شئتم والسلام عليكم ورحمة الله
 حرره المستكين علاء الدين محرر في السابع من الصيام يوم الأحد
 سنة ١٢٩٤ في دار العذاب لوهارو

صُورَةُ مَا نَمَقَهُ الطَّيِّبُ الْكَامِلُ حَازِقُ الْمَلِكِ
حَكِيمُ مُحَمَّدٍ جَمَلْ خَانَ الدَّهْلَوِيِّ كَانَ هُوَارِدْ أُولُنْ

من اجمل الطيب الى المجيب الاعز غيب السلام وصل الى كتابكم
 والمكاتيب ايضا فاشكركم عليهما اني قد صرفت همتي لهذا السفر و
 اسوح اكثر البلاد ثم ارجع الى بلادى بعد شهرين ان شاء الله تعالى
 والسلام خيرا لختام -
 اجمل

٢٢ - جون ١٩١١ لندن

اُردو

نامہ مسئلہ جناب استاذی مثنی امیر احمد صاحب میرمنائی مرحوم

آئینہ جمال فقوت جمال آئینہ مروت اعلیٰ اسد شاکم، بعد سلام و شوق کے عرض کرتا ہوں سر اپنا تقصیر امیر فقیر کہ یہ رنجور و طرہ مینے سے دربار جانے سے معذرت تھا اسی تفصیل حکم میں تصور ہوا، عذر خواہ ہوں، والعدر عند کرام الناس مقبول آتش بے دود کا ایک نسخہ مجھے ہدیہ پہنچا، اُس کا شکر کس زبان سے ادا کروں میری عاجزی کو پیرایہ سپاسگذاری سمجھئے۔

جو نسخہ حضور میں مع عرضداشت گزارا تھا شکر کا نے بہت غوق سے اُس کو ملاحظہ فرمایا اور ارشاد کیا کہ ہماری طرف سے بہت تعریف لکھو اور دیوان فارسی ہدیہ بھیجو، حسب حکم پارسل دیوان کی روانہ کرتا ہوں۔ اس خط کو لکھتے وقت ایک عنایت نامہ مع حاشیہ صطراب پہنچا اُس نے اور زیادہ منت پذیر کیا، امیدوار ہوں کہ مجھ کو مخلص ممنون تصور فرما کر ہمیشہ کارہای لائقہ سے سرفراز فرمایا کیجئے اور چونکہ دالم المرض و ضعیف البنیان ہوں تو دیر کو جواب لکھنا اگر کبھی واقع ہو تو عفو فرمائیے معروضہ امیر احمد عفی عنہ ۲۶ شوال ۱۲۹۶ ہجری۔

نامہ نامی حضرت استاذی مولوی محمد حسن صاحب قبلہ کا کوڑی رحمۃ اللہ علیہ پر غرور و سعادت آثار عرفان دستگاہ سلمہ اسد دعوات ترقی عمر و دولت عزت

و علم و عمل کے ساتھ واضح ہو کہ میری طبیعت بوجہ پرانہ سالی زمانہ از ہمتا و دینج و
 بیماری و جمع مفاصل و درم دست و پا کے ہر وقت مختل و افسردہ رہتی ہے اور شاعری
 و مرثیہ سخن خواب فراموش ہے، ایسی حالت میں قصیدہ خنداں اشتن جو پہنچا تو
 آگیا جان پڑ گئی، بہت دنوں کے بعد عرفی و خاقانی کے ہمشکل کا کلام دیکھ کر
 جان آگئی، مجھ کو حیرت ہوئی کہ یہ زبان تم نے کہاں سے پائی اور دماغ عارفانہ
 کہاں حاصل ہوا، بار بار اُس کے سننے سے میرے بدن میں جان آگئی اور ہر بار
 اسکی قوت سے وجد کرنے کو جی چاہا، واسطہ بہت ہی اچھا قصیدہ ہے اور نہایت
 عمدہ مضامین اور عبارت مسلسل ہے، ہر شعر پر صا دصل علی لکھنا چاہیے اور کوئی نقص
 کسی مصرع میں نہیں معلوم ہوتا جو میں درست تو کیا کرتا مگر لکھ بھجتا، اور خط کی عبارت
 زیادہ تر معجز ہے، وہ قصیدہ میں نے رکھ لیا ہے کہ دتنا وقتاً اُس کو سن کر مرزہ
 اٹھاؤں اور نظم و شعر چھپے تو ضرور بھیجیے۔

دوسرے خط پر خوردار نور الحسن میں تم نے سوا سخنمری لکھنے کا ارادہ کیا ہے،
 معاذ اللہ ایسا ہرگز قصہ نہ کیجیو جو لکھو گے جھوٹ ہوگا، وکالت جو پیشہ رو پیہ حاصل
 کر نیکامد لعیہ قوانین انگریزی، تقریر و تحریر فریب آمیز کے ہر کچھ شرف نہیں ہے جو یاد گار ہو
 اور علوم دینی اور تصوف سے بھلا مجھ کو کیا واسطہ، اور عاشقانہ شاعری بھلا میں کب
 کرتا تھا جسکو ترک کر کے نعت گوئی اختیار کی، اب میرا ہاتھ نہیں چل سکتا جو لکھوں
 آخر کو یہ نصیحت ہے کہ تم زیادہ تر شاعری عربی و فارسی میں مصروف نہ رہو اگر
 خاقانی اور سعدی ہوئے تو اس زمانہ میں قدردان کون ہو اور دنیا کا اطمینان
 جو تجارت یا نوکری سے یا زمینداری سے ہو اس سے کیا حاصل ہوگا، آپ ہی لکھو اور

آپ ہی پڑھو اور آپ ہی خوش ہو۔ ہاں باطن کی طرف جو توجہ ہو وہ ٹھیک ہو گئی لکھو کہ فکر
معاش تم نے کیا کی ہو اور کیا نوکری ہو اور علاقے کا کیا حال ہو، بندوبست ہو یا
نہیں، عمرت دراز و محبت و مسازہ محمد عمن، ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۷ھ
نامہ مسئلہ شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی مرحوم
تسلیم، سر تک کہ کافر نس ہو، راہ میں شاید ایک آدھ دن مظفر پور میں قیام
کرنا ہو، پھر لکھنؤ آؤں گا۔

ہیان کی آب و ہوا بہت ہی خراب اور مُضعف ہو، مجھ کو بڑی تکلیف ہو۔ کیا
کروں اب تو آگیا اور کافر نس تک بھٹہ نا پڑا، خانخاناں عبدالرحیم کی نہایت مفصل
لائٹ ہو جس میں دورا کبریٰ کے شعراء کا مفصل تذکرہ ہو، ساتھ لادُن گاؤں تسلیم شبلی
اعز ملا لیں، منبرہ، کلکتہ ۲ دسمبر ۱۹۰۷ء،

منہ

کرمی تسلیم، لکھنؤ جاؤں تو ارشاد کی تعمیل کر سکوں، ابھی وہاں سخت طاعون ہے،
موازنہ میں دو تین ہفتہ کی خیر ہو، ایک غزل خیال میں آئی
نشد ہرگز کہ آن بعد حرف رستی گوید بافون سازی نیز نگار دست پندری
اردوئے معلیٰ کی نذر ہو ان کا بقایا بذات سے چلا آتا ہو۔ د. تسلیم
شبلی، ۱۲ اپریل ۱۹۰۷ء

منہ

تسلیم، الہ آباد سے من اعظم گڑھ آیا اور ابھی مہینہ بھر تک رہو نگا۔ مواد نہ چھپ گیا
لیکن ابھی مطبع میں ہو، شعرا العجم ہنوز دہلی دورست۔ پروفیسر آزاد کی سندن فائن گ

دوسرے حصہ نکلا، دیکھنے کے قابل ہو۔ شبلی، ۱۳ مئی ۱۹۷۱ء عظیم گڑھ

منہ

محبوب، حبیب میرا حال کیوں پوچھتے ہیں، اس حادثہ میں اُنھوں نے جو سڑھی ظاہر کی کسی نے نہیں کی، بیگم صاحبہ بھوپال اور نواب ڈھا کہ تک نے جوابی تازیجے لندن سے محمد انیسویں ایشن نے ہمدردی کا رزلویشن پاس کر کے بھیجا، لیکن ہمارے محبوب نے کارڈ پر ملا، تاہم مجھ کو شکایت نہیں، میں اُن کو چاہتا ہوں وہ مجھے چاہیں یا نہ چاہیں، میں اچھا ہوتا جاتا ہوں لیکن کس کام کا۔

شبلی، ۲۰ جولائی ۱۹۷۱ء

منہ

دارالعلوم نمودہ، لکھنؤ ۲۱ ستمبر ۱۹۷۱ء

جناب من تسلیم، یہ تو آپ نے ایسی خبر سنائی کہ بجائے اسکے کہ آپ کو مبارکبادوں میں جی چاہتا ہو کہ مجھ کو مبارکباد دیں مجھ کو بخیر آگیا تھا، اب بھی کچھ اثر ہو جس دن سفر کے قابل ہوا اُسی دن بھوپال پہنچ کر در در مبارکبادوں کا دوسلا م۔ شبلی۔
بندہ حمید فراہی حاضرست، اظہار کمال مسرت می نماید و سلام شوق می گذارد۔

منہ

تسلیم، گو البار مبارک، ہمارے کمان نصیب کہ وہاں پہنچ سکیں اُن کبھی بیٹی آئیے تو زیارت ہو، حیدر آباد اسلامی ریاست تھی اُس کو آپ نے کیوں خیر باد کہا۔
شبلی، ۲۲ جولائی ۱۹۷۱ء عظیم گڑھ۔

نامہ مسلمان العلماء خواجہ الطاف حسین حالی مرحوم

پانی پت، ۲۲ اکتوبر ۱۹۰۴ء

مخدوم من، عنایت نامہ پہنچا، میں خود اور میرے کئی عزیز بیمار تھے اس لیے جواب لکھنے میں دیر ہوئی، معاف فرمائیے گا، ہم لوگوں کو اس سے زیادہ اور کیا خوشی ہو سکتی ہو کہ ہندوستان میں کوئی مسیحافارسی کا زندہ کرینوالا پیدا ہو، اما بقول مشہور ”ہو امی سبزوار بابو بکر درمنی سازد“ مجھے نہایت اندیشہ ہے کہ آپ اس معاملہ میں کچھ نقصان نہ اٹھائیں۔

میں فارسی یا اردو میں اب مضمون لکھنے کے قابل تو نہیں رہا لیکن جفت و نظم یا نثر اپنی لکھی ہوئی میرے پاس موجود ہو اور جو آج تک شائع نہیں ہوئی میں اس میں سے شیا فیثنا ضرور آپ کی خدمت میں بھیجا رہوں گا۔

میں نے بہت سے متفرق خلافتی مضامین جو انگریزی سے اردو میں ترجمہ ہوئے تھے ان کو بقدر امکان آج کل کی فارسی زبان میں ادا کیا ہے، میں وہ سب تحریریں تبلیغ آپ کی خدمت میں بھیج دوں گا، اسی طرح ادب جس قدر نظم و نثر میرے پاس موجود ہے قند پارسی کی نذر کروں گا۔

آپ اور اہ عینایت خاکسار کو مطلع فرمائیں کہ آپ کا وطن المون علی گڑھ ہے یا دہاں کسی تعلق کی وجہ سے اقامت فرمائی ہو اور خاکسار سے کہیں ملاقات کا اتفاق ہوا ہو یا نہیں میں نہایت ممنون ہوں گا، زیادہ نیاز۔ خاکسار الطاف حسین حالی

منہ

کل جناب کا کارڈ پہنچا، مگر قند پارسی اب تک نہیں پہنچا جس کا بہت شوق ہے

منظر ہوں۔ بندہ زادہ خواجہ سجاد حسین آج کل فرلو پر گھر آئے ہوئے ہیں و وہ بھی چاہتے ہیں کہ اُن کے نام ایک ملاحظہ فرمادہ آپ بھیجا کریں اور پہلا پرچہ میرے نام کا اور نیز اُن کے نام کا دی پی روانہ فرمائیں۔

رضوانِ رمضان میں قند پارسی کے لیے ایران کے بعض نامور شعراء کے کلام کا انتخاب بھیجا کروں گا جسکو امید ہے کہ آپ پسند کریں گے، کبھی کبھی فارسی گریمر کے متعلق بھی ایسی باتیں جو کتابوں میں نہیں لکھی گئیں اور اکثر انگریزی کے فارسی ترجمے جو میں نے خود کیے ہیں اور احیاناً بشرطِ فرصت کوئی مضمون بھی لکھا کروں گا خاکسارِ لطافت حسین حالی، ازبانی پت، ۱۹ نومبر سنہ ۱۳۹۷
ایضاً منہ

مخدومی میں نہایت شرمندہ ہوں کہ اب تک قند پارسی کے لیے کوئی مضمون آپ کی خدمت میں نہیں بھیج سکا، جن کمزرات میں میں مبتلا ہوں اُن کا ذکر کرنا دوسری مصیبت ہے، بہر حال خدا کا شکر ہے۔

میں نے ایک زمانے میں مختلف اردو کتابوں کے بعض مضامین کا جو انگریزی سے اردو میں ترجمہ کی گئی ہیں فارسی میں ترجمہ کیا تھا، وہ مضامین بہت تلاش سے آج ملے ہیں اُن میں سے ایک مضمون خدمتِ شریف میں بھیجتا ہوں اور ارادہ رکھتا ہوں کہ وقتاً بعد وقت اس قسم کی تحریریں جو میرے پاس لکھی ہوئی ہو جو میں بھیجتا رہوں گا، اور اگر زمانے نے فرصت دی تو ان مضامین کے ختم ہونے کے بعد اور مضامین بھی بشرطِ طیکہ آپ نے اُن کو پسند کیا، ترجمہ کر کے بھیجا کروں گا۔ مجھے اپنے ایک نوجوان نواسے کی بیماری نے جو صبح اور کسی قدر بخون

میں مبتلا ہو بالکل پاگل بنا دیا ہو اُس کا باپ مر گیا ہو اور بھائی پر دس مہینے ملازم
 ہو، میں اور اُسکی ماں ہر وقت اُسکی فکر میں غلطاں پچاں رہتے ہیں دلائلِ سلام
 خاکسارِ سلطان حسین عالی، از پانی پت، ۲۲ اپریل ۱۹۰۵ء
 ایضاً منہ

پانی پت، ۲۳ جولائی ۱۹۰۵ء

التسلیم اولیٰ بالتقدیم، عنایت نامہ پہنچا، مدتِ دراز کے بعد غیرِ عنایت دیا
 ہونے سے نہایت مسرت ہوئی، آپ کی یاد آوری کا دل سے شکریہ ادا کرتا ہوں۔
 رجوع الی اللہ کا خیال پیدا ہونا توفیقِ الہی کے شامل حال ہونے کی دلیل
 مگر حجب تک کسی شناسن زبردست کا ہاتھ سر پہ نہوایسے بلند ارادہ پر نہایت قہم دہنا
 مشکل ہو۔

نہایت خوشی کی بات ہو کہ آپ کا ارادہ بیانِ شریف لایا کہ آپ رونا لگی
 سے ایک دڑ پہلے یہاں پہنچنے کا وقت ضرور لکھ بھیجیں تاکہ آپ کے لینے کو ریل پر
 آدمی بھیجیے یا جاے۔ میں تندِ دست نہیں ہوں ورنہ میں خود آتا۔ یہاں آپ کے
 رہنے کے لیے غریب خانہ حاضر ہو مگر آپ جانتے ہیں کہ دنیا داروں کے مکان اس
 قابل نہیں ہوتے کہ وہاں طالبانِ حق کو عزت یا ریاضت کا موقع ملے یہاں متعدد
 مزارات اور خانقاہیں ایسی ہیں جہاں اکثر اہل اللہ نے وقتاً بعد وقت اقامت اختیار
 کی ہو، آپ یہاں آکر اس بات کا فیصلہ خود کر لیں گے کہ کہاں رہنا چاہیے جب تک
 کوئی مستقل قیام گاہ قرار نہ پاسے غریب خانہ اقامت کے لیے حاضر ہو یہ سیدِ سلام
 بیگ صاحب نیزنگ کی خدمت میں میری طرف سے سلام و نیاز کمدیکھے گا

زیادہ نیاز۔ خاکسار لطاف حسین حالی

منہ

۲۶ مئی ۱۹۷۱ء، کنگز ہسپتال، لکھنؤ

جناب خواجہ صاحب شفیق کرم دایم عید ہم، میں ایک مہینے سے لکھنؤ میں ٹھہرا ہوا ہوں اس لیے آپ کا پکیٹ جو آپ نے ازراہ مناسبت میرے نام پانی پت بھیجا تھا وہاں سے پلٹ کر میرے پاس بمقام لکھنؤ کنگز ہسپتال میں وصول ہوا، یاد آ رہی کہ شکریہ بہت بہت دل سے ادا کرتا ہوں، آپ نے جناب منشی امیر احمد صاحب کے خطوط اور ان کی لائف چھو کر ان کے تمام شاگردوں پر اسان کیا ہو بشرطیکہ لوگ احسان فراموش نہ ہوں

کتاب کے ساتھ کسی تحریر کے نہونے سے آپ کی یاد آوری کی خوشی پوری نہیں ہوتی، اب امید ہو کہ آپ اپنی خیر و عافیت اور یہ کہ بالفعل آپ کا قیام کہاں ہو چتا رہی کا تعلق باقی ہو یا نہیں مفصل تحریر فرما کر ناسا کو نمونہ فرمائیں گے میں نے کئی برس ہوئے پٹیا لے جس آنکھ بوائی تھی اس میں کچھ کسر باقی رہ گئی تھی اسکی درستی کے لیے یہاں آیا تھا، اگر عبدالرحیم صاحب دوبارہ اپریشن کیا مگر جیسی امید تھی ویسی کامیابی نہیں ہوئی، جو حالت پہلے تھی اسی کے قریب قریب اب بھی ہو، اب میرا رادہ دو چار دن میں پانی پت جانے کا ہو، نادانا آپ کے بھائی صاحب علی گڑھ ہی کے ہاسپتال میں تشریف رکھتے ہوں گے میری طاعت سے ان کی خدمت میں بہت بہت سلام نیاؤ کہہ دیجیے گا وہ سلام مع الاکرام

خاکسار لطاف حسین حالی

نامہ سلسلہ وقار الملک فاضل شائق حسین صاحب رحمہ

۲۱ جولائی ۱۹۷۹ء

جناب مخدومی و کمری ثاقب صاحب سلامت، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ
مہربانی سے دلی مبارکباد اپنے تقرر عہدہ پروفیسری کے متعلق قبول فرمائیے جس سے
مجھ کو ایک خاص قسم کی مسرت ہوئی ہے، مجھ کو آپ کا اکثر خیال رہتا تھا، خدا کا شکر ہے
کہ ایک اطمینان کی صورت پیدا ہوئی۔

میری طبیعت کی کیفیت بدستور ہے جہاں اور خصوصاً دماغی صفت نے بہت
کمزور کر رکھا ہے، یہ چند سطریں بھی لکھنا ممنوعات طبی میں داخل ہیں، لیکن اس وقت
آپ کے تقرر کی خوشی میں عریضے کے فوراً لکھتے ہی کوچی چاہا اور اپنے ہی نام سے
والسلام۔ خاکسار شائق حسین۔

نامہ سلسلہ نذر الدولہ نواب الہین احمد خان بہادر والی لوہارو

۱۷ اکتوبر ۱۹۷۹ء اول ذی قعدہ ۱۴۰۰ھ

عزیزی و حبیبی مولوی محمد حسن اندخان ثاقب کوعلانی تولائی گوشہ نشین
علارالدین کا سلام محبت التیام مقبول ہوا، یہ جواز لے آؤر د علاقہ میر آپ میرے
اور اپنے فیما بین لکھا، نواب مغفور اثر بن خاں بہادر اور نذر الدولہ فرمانفرما میوات
کے واد قدیم کو یاد دلایا اس نے میرے لئے وہ کام کیا جو مجھادوں کا مینہ سادوں
کی کھینچ میں خریف کی گشت زار کے لیے کرنا ہو کیا یہ شاہپور وہی شاہپور بھوڑ کی
ہو اور یہ بزرگوار نام آور مہدی صاحب ننگ نام جو قبل از فتح و کشائش
بہر تپور کف حمایت گردون سنگوہ گورمنٹ میں آگیا، اچھا اب کیا آنجوں نواب

خاں صاحب کو اور کیا جانوں مشرف خاں صاحب کو، عشرت خاں صاحب کو
 محمد عوض خاں صاحب کو، میرے مسکن دہلی میں اور مسکن ان حضرات کے
 محاذات میں واقع اور اب وہ المکنہ سرادگیوں کے پاس ہیں، آہ! نواب عوض خاں شائستہ
 وضع سپاہی بگڑا، نواب عشرت خاں ایک مرد سپاہی، دارستہ خوی و آزاد، نواب
 عوض خاں فوج سکری میں عہدار تھے اور نواب عشرت خاں بوجہ خرابی
 و مرغ مبتلا امراض دہلی سے گئے اور آگے میں انجام معلوم نہیں کیا ہوا، پیش
 ان حضرات کی کیا ہوئی، آپ کو کیا قرابت ہران شاہ میر سے، اور آپ کی عمر کیا ہو
 والد ماجد کو آپ کے نواب فیروز جنگ سے کیا واسطہ کمال احسان اگزمجہ طلوع
 مجد السدیہ کا سہ قند مکہ ہوتا ہو، بیٹا تھا بے منت کے پاس میں میری زبان مرث
 اب صرف سپاس کیا ہو، تم نے میری فریاد سنی اور بابا فغانی کا کلام پیدا
 کیا، لیکن نقل کے نام سے ڈر گیا ہوں، منقول عنہ نسخ کا تب سے کیا بجا ہو گا کہ اس
 منقول کی نسبت منکر کروں، خدا اس کو کسی کے منہ سے بجائے، مول کیوں
 نہ لو، مالک درق عزیز کیوں کریگا، خدا کرے جسطح میں نے اپنے کو پیدا یا تھا، لطف
 معنوی کے ہاتھ دو در چار روپے لے لے کتاب دے دے، بیٹا ثاقب نامور تم ہی تھے
 کمال صفائی کا کلیات دے سکتے ہو اور کہیں سے نہیں لے سکتا ہوں اب میں
 اپنی طبیعت کی جفا سے گھبرایا اس کو دعا پر ختم کرنا ہوں۔
 عمرت دراز باد کہ تا دور شتری
 ما از تو جو جویم تو از عمرت بر خوی
 والسلام والا کرام، تولا نی، تولا نی، تولا رو۔

نامہ عالی مرسلہ جناب سید صغر علی خان صاحب زمین خانہ ضلع مظفرنگر
 از سادات بارہہ دیگی از احباب حضرت والد مرحوم
 عزیزان جان کنت جگر محمد احسن الدخان سلمہ اللہ تعالیٰ، بعد دعا مہایہ ہے
 بعد عرصہ دراز آپ کا خط پہنچا، بخدا خط کے پڑھنے سے آپ کا بارگاہ نہایت
 مسرت انگیز ہوا، حمد اللہ خان اور ڈاکٹر اشرف الدخان صاحب سے آپ کا حال معلوم
 ہوتا تھا، میرا منجھلا لڑکا جس کا نام جعفر علی خاں ہے اس پیکر پولیس ضلع بدایوں میں تھا
 اُس وقت حمد اللہ خاں سب اسپیکر اُن کے ماتحت تھے، ہمیشہ اُن سے ملاقات اور
 کجباتی رہتی تھی، پھر وہ صحبت درہم درہم ہو گئی، اب جعفر علی خاں ضلع عظم گڑھ
 میں اسپیکر پولس ہے، حمد اللہ خاں صاحب پورب تبدیل ہو گئے، محمود علی خاں
 ڈاکٹر کا بھی پولس میں تھا، اُس نے استعفا دیدیا، تیسرا لڑکا بکار زمینداری مصروف
 چوتھا لڑکا نواب صاحب رام پور سے تنخواہ پاتا ہے۔

خدا کی عنایت سے میں اس وقت تک زندہ ہوں اور تندرست ہوں البتہ ایک
 آنکھ کی بنیائی میں فرق آگیا ہے، دوسری آنکھ صحیح ہے، ہزار ہزار شکر خدا بجالاتا ہوں
 بخداے لایزال میرے دوست مولوی محمد نصر اللہ خان حصہ مرحوم جیب یاد آتے
 ہیں نور دتا ہوں خدا نے چاہا تو عاقبت میں غفریب ملاقات ہوگی۔

میں یکم اگست ہمراہ نواب صاحب امپور مینی تال میں ہوں آپ کا خط جانستہ سے
 میرے پاس پہنچا، معافی تاخیر کا خواہستگار ہوں ہمیشہ مجھ کو کار لائق سے سرفراز فرماتے ہیں گا
 اگر اتفاق سے کبھی گوالیار آنا ہو تو ضرور ملوں گا والسلام
 راقم سید صغر علی خاں ملین محل ہوٹل مینی تال ۲۰ اگست ۱۹۱۷ء

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائیگا۔

کچھ

جامعہ اسلامیہ

۱۔ اگر کسی نے اس کتاب کو پڑھا تو اس کا نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر

۲۔ اگر کسی نے اس کتاب کو پڑھا تو اس کا نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر

۳۔ اگر کسی نے اس کتاب کو پڑھا تو اس کا نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر
اس کے ساتھ جامعہ اسلامیہ کے نام لکھ کر

